

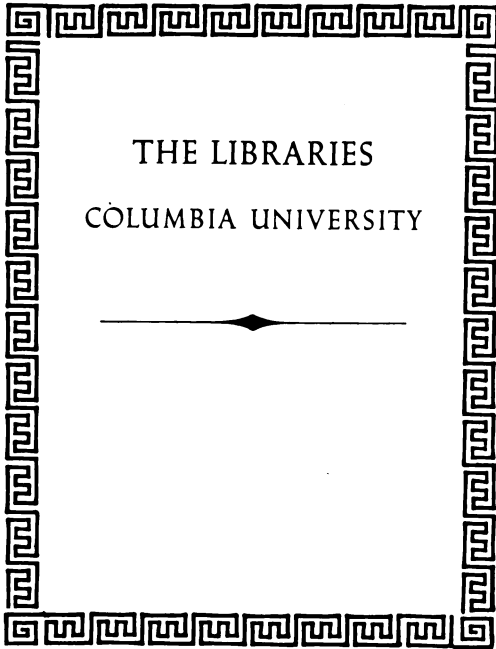
LIBRARIES OFFSITE

CU56492871

5755

Toldy Ferenc irodalm

THE LIBRARIES
COLUMBIA UNIVERSITY

TOLDY FERENC

IRODALMI ARCKÉPEI

S ÚJABB BESZÉDEI.

TÁRKÁNYI.

PESTEN, 1856.

EMICH GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA.

895.29
T5755

4992011

RS
BR 1 1968
MUN
HOLLAND

ELŐSZÓ.

Az a javulás, melylyel Irodalmi Beszédeim első gyűjteménye ezelőtt kilenc évvel fogadtatott, bátorított ezen és hasonnemű újabb s többfelé elszórt dolgozataimból e kötetet összeállítani.

„Irodalmi Arcképeknek“ neveztem azokat. Mert rajta voltam íróinkról szóltomban nem csak mit tettek, számlálni elő; hanem a lelket is feltüntetni, mely őket munkálkodásaikban vezette. Többnyire a futó óra művei; s így vázlatok inkább, mint részletesen kifestett képek: de jobbra hosszas ismeretség emlékezeteiből kölcsönzött vonásokkal, mik — úgy biztatom magamat — jellemzők is, valók is.

Nem mind nagy nevek. De ország nem csak büszke alpeszekből, hanem közép magasságu dombok és síkokból is áll; város nem csak tornyok és

paloták, hanem közszerű házak és kunyhókból is: s annak és ennek ismerete az egészben van. Irodalmunkban nem sokan ragyogtak, de sokan munkálkodtak hasznosan: s a fénytelen de hasznos munka is ösmertetésre és hálára méltó.

Még is, épen a tárgyak, de kétségkívül a tárgyalás különbségei szerint is — mert alkalom és idő nem egyformán szolgáltak — különböző becsüek e képecskék: az egykori irodalomtörténész azonban mindegyikben fog találni adatokat és iránypontokat, miket tán csak e lapok őriznek meg; a hazafi olvasó pedig felismerni azon iker-csillagát az eszmének és érzésnek, mely, valamint minden Jónak, derűben s borúban, úgy szerzőnek is, hosszú pályáján, kalaúza és lelkesítője volt; s kell hogy mindnyájunké legyen és maradjon, ha mint magyarok meg akarunk élni.

Pest, april 19. 1856.

TOLDY FERENC.

—•••••

IRODALMI ARCKÉPEK.

ELSŐ KÖNYV.

I.

TELEGDI MIKLÓS.

Hosszas halálos dermedtség tartotta elfogva a magyar romai egyházat a mohácsi veszedelem után. Püspökök szűkében, kik legnagyobb részt elestek, és épen ily szűken nyertek utódokat; papok szűkében, kik kiölettek vagy kihaltak, vagy az erővel is kitérített községek és véduraik intézésére gyakran kénytelenül is kiléptek a régi egyházból; klastromok és iskolák szűkében, melyek nagy részt törökök és protestánsok által kiirtattak és szétüzettek; ujoncok nélkül, miután az új eszmék hatalma s a nagyok édesgetése az ellentáborba vonta a gondolkodó, a vallás által érdekelt, sokszor a külső jók után esengő, ifju nemzedéket; a haza felháborodott állapotában, melyben politikai pártok s a visszavonásból hasznot vonó török hódító lehetlenné tette államnak és egyháznak úgy az anyagi erő alkalmazását mint a szelleminek kifejtését: még az Oláh Miklós szervező akaratának is a tizenhatodik század közepén túl nem sikerülhetett egyéb, mint az állapotnak részletes bár de tökéletlen felismerése, a meglevőnek némi összetartása, s a jövő helyreállítást lehető előkészületek; de melyet Oláh halála, és, miután utóda, Veranchich, államférfi inkább és tudós mint az egyház restaurátorává teremtett főpap, kevés évi kormány után maga is elhalt, az érseki székhöz húzamos ürültsége követett.

Ily viszonyok közt vette át Telegdi Miklós, 1571-ben a Nagyszombatba szorúlt esztergami káptalan olvasó-kanonokja, majd nagyprépostja, az érseki megye kormányát, de azon hatalom és országos tekintély nélkül, mely egyedül a primátussal jár; s így ezentúl is egyedül szellemi szabad fegyverekhez utasítva. Mennyit lehessen ez úton tenni, azon hosszas idő alatt volt módja tapasztalni, midőn az akkor még tulnyomólag magyar Nagyszombatban, de közbevetőleg másutt is, és főleg az országgyűlések és nyolcados ítélőszékek alkalmával Pozsonyban, az isten igéjét szószékéről hirdette. Engedett tehát tisztelői sürgetésének, és sajtó alá egyengette egyházi beszédeit, miknek első kötete, Rudolf király engedményéből a magyar kincstár költségén Bécsben 1577-ben meg is jelent. Ennek hatása meggyőzte Telegdit az irodalmi eszközök erejéről; s hogy ezentúl mind maga, mind mások ez úton könnyebben serénykedhessenek; miután azon időtt minden hazai nyomda protestáns kézen volt, megvette a bécsi jezsuiták elhagyatva állott nyomdáját, azt nagyszombati házában felállította, s itt következett 1578-ban már beszédei második, és miután 1579-ben a pécsi püspökséget elnyerte, melynek megyéje azonban, annak székhelyével együtt rég török hatalom alatt állott, 1580-ban harmadik kötetök.

Jelentékeny, Telegdi önnnyilatkozata, melyet előszavában találunk, s mely szerint munkáját egyenesen a nem tudósoknak, sőt az együgyű népnek szánta. Közérthetőségre, népszerűsége törekedett tehát, s ez úton a katolikus hitélet gerjesztésére. Telegdi beszédei a homiliák neméhez tartoznak. Ő azokban nem valamely vezéreszmét tárgyal, rendszeres elrendeléssel s minden oldalról fejtegetéssel; tárgyat neki mindenkor a nap evangélioma nyújt, ezt magyarázza tételről tételre, s e magyarázathoz függeszti észrevételeit, tanulságait; dispositiója tehát nem egy eszmének elágazásából indul ki, hanem a szöveg részletei bi-

zonyos közös szempontokra vitelében áll, s így külső, a sokfélét áttekinthetővé tétel végett. Exegesise, céljához képest, nem dogmatikai, hanem paraenetikai, mihez képest a szövegnek nem értelmét, hanem vallási és erkölcsi jelentését adja; s ily magyarázataihoz köti oktatásait, mik az emberi élet nagy ismerőjét, de egyszersmind a gazdag tudományu theologust mutatják, ki minden nyomon talál hasonhelyeket az írásban, a szentatyáknál, sőt a heterodox írónál is, mik tanait, intéseit, tekintélyökkel is támogatásák, és saját gazdag szelleme kincseit neveljék. Benne nincsen meg Pázmány szenvedélyes ereje, causticus elméssége, párbajnoki remeklése, s azon lelkeség, mely minden tárggyal az elme és szív mindennemű erejét el tudja foglalni; ő épít, míg ez viaskodik; ő a néphez száll le s rábeszéléssel él, míg emez tudósan értekezik, s a hit dolga vizsgálóját meggyőzni törekszik. Telegdi csendesebb, mérsékeltőbb, a hitre hivatkozva igazságai hirdetésében nyugodt és méltóságos: míg amaz polemiaiban majd emésztő tűz s rohanó ár, majd ismét józan hidegség, melylyel megszorított ellenesét ízekre tépdeli. Telegdi azon eszközökre szorítkozik, miket neki a szenttudomány, a tapasztalás és emberismeret nyújt: míg amaz összes mérhetlen encyclopaediai tanultsága telszarvából halmozva önti erősségeit; de Telegdi szerény gazdálkodással alkotja meg arányos és átlátszó beszédeit, mikkel nem köt össze más igényt, mint a vallás erkölcsi elveinek a szívbe plántálását: míg amaz, tudományát ragyogtatva, a részletekben néha elmerülni látszik. Mi lenne így Telegdi mint moralizáló szónok, ha oly mértékben tudna az érzéshez szólni, melyben Pázmány az indulatok és képzelem felháborításához, működtetéséhez ért?

Egészen más tehát Telegdi mint Pázmány, és saját nemében is nem oly nagy, mint ez a magáéban; de legnagyobb mégis a magáéban régibb szónokink közt, kik mind

az ellenfelekezetekhez tartoznak, s nagyobb ezeknél nem csak a hitszónok nyugodt nemességével, hanem a teljes, arányos beszédszöveggel, s e bölcsen mérsékelt bőség mellett gondos, szabályos nyelvezetével s a kifejezés szerencsés megválasztásával, mely gyakran aesthetikai szépségre is emelkedik. Ha Pázmány a XVII. század bíboros Cicerója volt, Telegdi méltán a XVI. század Cato Censoriusának nevezhető.

Telegdi ehhez képest a katholika újabb irodalomnak kezdője, s egyszersmind első classicusa. Mert a hitujítás kezdetében fellépett bibliafordítók, Komjáti, Pesti, Erdösi, születésük, neveltetésük és nyelvökkel inkább a középkorhoz tartoznak; mert az első irodalmi harc, mely a régi és új egyház között vívatott, a Dévai és Szegedi Gergelyé t. i., deák nyelven folyt; mert Draskovics György, a bíbornok-érsek, fordításai Lactantiusból és Ierinszi Vincéből csak névleg indították meg a kath. irodalmat, miután a közönségbe soha be nem hatottak. Telegdi, tizenhat évi élő szónoklásával készített irodalmi fellépésének utat, munkái szélitiben elterjedtek a nagyok, az egyháziak, s ezek útján a nép közt is; s általok nem csak egy új, öntudatosan kimivelt irodalmi nyelv előkészítője lett, melynek nyomain állította elő Pázmány a legfelsőbbet, mit a magyar próza a XVIII. századig előmutatni bír; hanem egyszersmind oly visszahatást idézett elő, mely ama százados viták megindulásául tekinthető, mik annyi eszmét, tudományt és tollat hozva forgásba, egyházának, már elvesztett felsőségét visszaszerezték.

Első, Bornemisza Péter superintendens volt, ki Telegdi ellen felkölt, és „Fejtegetés“ című iratában különösen ennek septvagesima-vasárnapi beszédét s a jó cselekedetek jutalmáróli tanát támadta meg; melyre Telegdi „Felelete“ 1580-ban következett be; majd azon (eddig ismeretlen volt) kisedés vitairata, „melyben megbizonyíttatik,

hogy a pápa nem Antikrisztus; de azok, a kik ütet annak nevezik, az Antikrisztus tagjai;“ és 1581-ben: „Egynehány Jeles Okai, melyekért nem veheti és nem akarja venni Luther Mártonnak és az ő maradékinak tudományát.“ E három munka közül az első a legnyomósabb; a más két-tőben az ingerültség visszavádlásokra fakad, és sietőbb kézzel készülvők, hogysen tárgyaikat, mint szükséges volt, Telegdi szokott beható higgadtságával fejtegetnék. Ez utóbbiak ellen Dávid János, Calvin értelmén levő predikátor lépett fel egy elveszett munkájában, melyre azonban a megtámadt fél többé nem felelhetett. A nagy érdemű ember 1586. april 22., erőteljes férfikorában, mintegy öt-venedik évében, meghalt; s helyette Monoszlói András pozsonyi prépost vette fel a kesztyűt két évvel utóbb megjelent „Apologiá“-jában.

Nem utolsó érdeme Telegdinek az első katholika nyomda alapításán kívül, melyet a káptalannak hagyván, az utóbb a jezsuitákra, s ez úton végre a magyar egyetemre szállt; azon szellemi és anyagi részvét, melylyel tárását, Mosóci Zakariást, az első némileg teljes magyar törvénytár összeállítása és kiadásában segítette (1584); valamint egyéb vállalatok előmozdítása is, milyen Egyedúti Gergely első kath. magyar naptára volt 1571-ben. Neki köszöni a magyar kath. egyház a maga első magyar Agendáriusát 1583.; sőt első magyar kátéját is Canisius után, mely még ifjukurában készült, de minden példányában nyom nélkül elveszett. Régibb irodalmunk barátai ismerik említett beszédei újabb kiadását is, melyet Telegdi János kalocsai érsek tett közzé Bécsben 1638.; s néhány egyes beszédeit Virágból s az én kiadásomból, mit azok kedvéért jegyzek fel, kik új literaturánk e nevezetes emberével közelebbről kívánnak megismerkedni.

II.

GROF ZRINYI MIKLÓS.

„E lantot, koszorútlant bár VIOLÁja kezétől,
Mely Szigetet zengé s hősei áldoztát;
És e rettenetes szablyát, sok erőnek ölőjét,
Melyre „Ne bánisd a magyart! Jelszavam írva vagyok,
Zrinyi hagyom neked, ó haza! és
gondjaidba ajánlom :
Zrinyi az éneklő s a diadalmi vezér.“

Vörösmarty.

I.

Írói jeleseink csarnokában sok alak kötötte már le figyelmünket *), kik előtt majd hazafiúi büszke önérzettel, majd a kegyeletes emlékezet melegével, hol ismét a kora veszteség gyásza közt, s hálával és szeretettel állapodtunk meg; megújítottuk elménkben műveik, tetteik s hűségök emlékezetét, s kiknek szivében a hazafiság nem percnyi izgalom lüktetése, s az irodalom szeretete nem pusztá negédlet: elővettük egynek is másnak is szellemi hagyományait, s buzdúltunk tüzőknél, gyarapodtunk eszmék s ismeretekben, nemesedtünk a szépnek érzésében s erősödünk a haza iránti hűségben. S így kell; s ez egy valódi nemzeti irodalomnak, semmi által nem pótolható, éltető hatása. Oda lépünk most a nagyok legnagyobbiká-

*) Mivel e cikket a Pesti Naplóban mások ily vázlatai előzték meg.

hoz, kiben a vezér és státusférfi, tudós és költő, hazafi és ember oly mértékben egyesült, hogy kérdés : nagy szíve s nemes önmegtagadása érdemli-e inkább tiszteletünket, kora magasságán álló eleven tudománya s kimivelt lángelméje-csodálásunkat, vagy kedélye és jelleme szeretetünket? Vannak egyben vagy másban egyenlő érdemtársai históriánk hosszas folyamában : de e szép egyesülésben ő magára egyedül áll. Azért nincs iróink közt egy is, ki a maga egészletében oly vonzólag, ily szeretetre melegítőleg s hazafiúi érzésekben nevelőleg hatna reánk. Írásai nem irodalmi régiségek, történeti nevezetességek pusztán : hanem folyton virágzó élőfa, melynek törzsöke mohos ugyan két századnak rajta keresztül ment avító s ujtó szelétől, de örökké friss lombjai árnyékában éltető levegőt, s a költészet legnemesebb illatát szíva mulathatunk most is. Ilyenül ohajtanám minden magyar által tekintetni e műveket, s mint ilyeket felvéve látni minden igaz magyarnak, sőt minden magyar nőnek is, bármely kisded könyvtárába. Minden eszme és érzés, mely a magyarnak, mint kereszténynek, honpolgárnak és embernek szent és drága, dicsőítését leli azokban : a vallás és erény, az önfeláldozó honszeretet s nemes tettek dicsősége, a hűség és szerelem ; s mind ez a tündér költészet bájfényében, a forró szív melegében.

Zrínyi öszves munkái két osztályra szakadnak : költőiekre és prózaiakra. Emezek tárgyait a hadivezér teendői, a haza hadi állapotjai, javaslatok és buzdítások teszik, mik életében úgy látszik csak kéziratilag forogtak a hazafiak kezén, s egyen kívül, mely a múlt század elején jelent meg, mind csak épen az imént láttak világot. Rólok ezek folytán egy szak-avatott társ fog szólni. A költőiek még a szerző életében, s az újabb időkben négyszer jöttek ki, s elegyes versekből s egy hőskölteményből, a híres Zrínyi-ászból, állanak. Nem tagadhatni, ez az epos valóságos irányköltemény ; költője arra, hogy azt megírja, gyakorlati

szándék által indítottatott. T. i. szivének legforróbb kívánsága, éltének fő feladása Magyarországnak török iga alóli felmentése volt. Ezt beszélik tettei, ezt kiáltják hangosan prózai remek irásai : erre buzdít a Zrínyiász, midőn a szigeti hős és társai elszánt halálát dicsőíti, s a hazafiúi elszántságot közvetlenül isten által jutalmaztatja ; erre minden sor, melyből azon intés szól ki : csak elszánt akarat, s a haza felszabadítható. De így minden szépműnek van iránya, mert vagy bizonyos eszme felköltésével, vagy általános művelő erejével egy a művön kívül fekvő gyakorlati célt is valósít. A többiben Zrínyi műve csak egy eszmétől, a szépnek törvényétől, függő.

Egy a történet szemei előtt véghez menő esemény, egy, bár a működő erkölcsi rúgók szerint nemes, sőt nagy-szerű és fenséges esemény, de mely alárendelt és korlátolt hatással van valamely nemzet sorsára, sőt azt közvetlenül nem is érinti : lehet tárgya egy történeti eposznak, de tulajdonképi epopoeára nem alkalmas, mely mindig a nép, vagy épen az emberiség létezését vagy sorsát megalapító nagy eseményt tárgyal, milyen rendszerint csak azon időben fordul elő, midőn a monda s történet még el nem vált egymástól ; s mely nagyságánál fogva emberi hatalmat túlhaladni látszván, földöntuli erők befolyását teszen fel. Így a „csodálatos“, lényeges eleme, éltető levegője leszen a valódi epopoeának. S íme a Zrínyiász eszméjében, melyet költője e szempontból fogalmazott, mutatkozik először is Zrínyi műalkotó öntudatos lángelméje. Isten maga vonja össze e zivatart Magyarország felett, büntetésekül az elfajult nemzetnek ; de ott van Szigetben egy istenes és hazaszerető kiseded csapat, mely a szent hitért és hazáért önfeláldozó készséggel küzd az ellenséges túlerővel, s mint megváltója nemzetének, mint engesztelője az ég méltó haragjának, elesik ugyan, de elesik, miután a pogány hadat számtalan vitézeitől s legjelesb vezéreitől megfosztotta,

miután magát a világhódító szultánt megölte, s ez által a hadjárat következményeit a kis Sziget romlására szorítván, a roppant és utolsó veszedelmet a hazától elhárította : s e feláldozásaért a megengesztelt istentől közvetlenül a menny örömei közé magasztaltatik fel. Valamint ez eszme, úgy a Szulimán halálának, nem a történetre nézve esetékes betegségből bekövetkezése, hanem a szigeti hős által eszközése oly lényeges, s a művészet kivánalmaival oly szorosán összefüggő, hogy ezt is a költő műbölcsesége tanujelül vehetjük. De e műbölcsesség nem egyedül a conceptióban, hanem a szerkezetben is, t. i. a részek egymáshoz arányzása- és elrendelésében nyilatkozik; jellemei változatosak, határozott egyéni étellel bírók, s egymást csoportozás és ellentétezés által emelők; a leírások élethűk s mind a maga népe s az ellenség gondolkozását s élet- és harcmódját ismerő férfit, mind a gazdag képzelmű költőt tanúsítók. Ekkép, míg az egész költemény történeti emlékezéseinkkel s nemzeti érzésünkkel a legbensőbbben össze van forrva, s másfelül a műítésznek nem csak javalását, de a kor széptani fejlettségéhez mérve, csodálását is kiérdemli: nem méltó-e minden igaz érzésű és művelt magyartól várnunk, hogy a kifejezés avultságain és gyengéin túl emelkedve, sőt magának a kifejezésnek számos sajátságos szépségeit éldelni tanulva, e valóban nemzeti művet képzése eszközei, irodalmi örömei közé sorozza?

Ámbár pedig a költő szeretetre méltó egyénisége az előadás tárgyilagossága dacára gyakor helyeken elétör, s nem csak elmélkedés, de érzések kifejezésében is nyilatkozik: egészen új és saját oldalával lyrai költeményeiben ismerkedünk meg, hol idegen költői alakokba rejtezve, viharos szerelme kínjait oly hathatósan, oly elragadó s ismét elbájoló, édes erővel éneкли, hogy ha őt amott, műve egészét tekintve, első epusköltőnknek kell elismernünk: mint lyricust e kevés után is, mi tőle világot látott, általában a

legkitünőbbek mellé rangozhatjuk, ide értve a külföldéit is.

És így Zrínyi sem házi könyvtárunkból, sem rendes képző eszközeink közül ki nem maradhat. Nekünk nem csak valóvá kell tennünk, mit ő méltó önérzetében így énekelt magáról :

Honnan Scythiából kijött magyar vitéz,
 Merre vitézségét látta világ, nagy rész :
 Azokrul helyekrül minden szem reám néz
 Hírrrel bücsülettel, valamíg világ lész.

hanem fel kell őt, azaz összes érzéseit, egész lelkületét magunkba vennünk : e szeretetét a nagynak, a jónak, az isteninek, a szépnak, melly műveiből hozzánk szól ; fel e forró szeretetét a hazának, melyre vallása, erénye, melyre szívének minden lüktetése, életének minden tette irányozva volt, s irányozva nem csak önfeláldozással, melyet dicsőség követ és díjaz meg, de önmegtadással is, mely a mily hálátlan, oly fenséges s bennünket az istenséghez közel emelő erénye az emberi kebelnek. Fel kell magunkba vennünk e gyakorlati és tevékeny honszeretetet, melyet élete a csatamezőn, a tanácssteremben, a fejdelem szobájában s a toll munkáival hirdet, és költeménye dicsőít ; fel ez önzetlen, igény nélküli honszeretetet, mely míg a lelketlen irigység ellenében mind visszavonulni, mind bátran kiállani tudott, a hercegi kalapot magától elutasítá, s maradt, mivé isten és önmaga tette magát : nagy hazafi s nagy ember.

Tettei a történet lapjain említettnek ; szelleme műveiben él. Halljuk meg szózatát a jelenkor legnagyobb költője ajkairól : „E lantot... Zrínyi hagyom neked, ó haza! és gondjaidba ajánlom!“ s éljünk a legnemesb örökséggel azon ügy váltáságra, mely Zrínyi életének egyetlen iránya volt.

II. *)

Nagy emberek munkái kettős érdekekkel bírnak : először tartalmuknál fogva, mely soha sem lehet jelentéktelen, oktatnak ; másodszor önkénytelenül nyilvánítván saját világszemléletöket, gondolkodási és érzési módjokat, kulcsot nyújtanak tetteik s jellemök helyes felfogására. Hogy való képzetet nyerjünk felőlök, azontúl még személyeik hű képmásait kell szemlélhetnünk : s e sorok írója e kedvezményben is részesült. Keszthelyre vetődvén, meglátogatta a gróf Festetics-féle könyvtárt, hol a Zrínyi család tagjainak arcképei, a csáktornyai sírbolt régi képeiről másolva tartatnak fenn, s ugyan e miatt eredetiségöknél fogva hűséggel is vonzanak. A szigeti hős szakálos arca férfiaságot s elhatározottságot fejez ki ; unokájaé meghatóbb : nemes, férfias szépségü, szakál s barkó nélküli arcán, melynek fehérsége hollófekete szemével, bajuszával és hajával kellemes ellentétet képez, egyszersmind műveltség és lelkeség mutatkozik. Hős, tudós és költő együtt áll előttünk, s elkapatva e hatástól önkénytelenül felkiálték Vörösmartyval :

„Zrínyi, dicsőségünk ! végső daliája nemünknek !“

És e hatást munkáinak olvasása sem csökkenti, ha magunkat előadási nyelve korabeli sajátosságain túltenni képesek vagyunk. Zrínyi Miklós korában a classicaei és középkori latin irodalmon kívül, még csak az olasz virágzott. Honunkban a latin nyelv levén az iskola és kormányzás nyelve, országos emberektől a latin vegyesen a magyarral használtatott. Zrínyi Miklós, kora műveltségének színvonalán állván, egyiránt volt beavatva a latin és olasz irodalomba, de előadásában kora fejlődésének fonákságait

*) E fejezetet kérésemre Szontagh Gusztáv barátom dolgozta, s mint kiegészítője a képnek innen el nem maradhatott.

és hiányait le nem rázhatta. Benne, korához aránylag, a nagy író tulajdonai egyről egyig mind megvoltak : ismeret, tehetség, magas érzület, az irány formái teljes birása, erő, hajlékonyság, lelkesedés és lengület; de mindezen tulajdonok a magyar nyelv akkor még nyers anyagának kezelhetlenségén megtörtek; ritkán képes gondolatait teljesen és híven kifejezni; gyakran a latin nyelvhez kénytelen folyamodni, mi jelenkorunk olvasóját, ki a külső héjon túl a velőhöz nem képes hatni, elidegeníti; de fájlalónok, ha az értelmesebbet is.

E rovat természete nem engedi, hogy Zrínyi prózai munkáinak egyenkénti részletes elemzésébe bocsátkozzunk; meg kell tehát általános jellemzésökkel elégednünk. Zrínyi, bán létére, országos, katonai és polgári ügyekkel foglalkodott; ahoz képest művelte is magát; de végre a tett embere is lel üres órát, s Zrinyiben több ismeret, lángész s tevékenység volt, hogysem azokat henyélve tölthette volna; ilyenkor Tacitust olvasá, vagy Bonfini, vagy a maga eszméit írta le, tudnivaló, hogy mindig országos dolgokról, mint látjuk hősi feladatával öszhangzókat, többnyire hadi dolgokat tárgyazókat, azonban minden igény nélkül, érezve, mikép nem a toll, hanem a kard, hivatása, s mint a berlichingeni Götz az írást fél henyélésnek tartva.

„Nem írom pennával
Fekete tintával,
De szablyám élivel,
Ellenség vérivel
Az én örök híremet.“

Mind a mellett írt, mert nem hagyhatta; mint a fülemile nem hagyhatja éneklését, mert természete kívánja.

A mostani hadtudomány még akkor ki nem lévén képezve, s a görög-romai hadszabályok a fegyvernemek különbözőzése miatt Zrínyi korában alkalmazhatlanok lévén,

stratégiát és taktikát, napjaink értelmében, nem írhatott ; de írt oktatásokat vezérek számára , mikép kelljen magokat és teendőiket a háború különböző körülményeihez képest alkalmazni ; s ez oktatások , nem változván tárgyak , napjainkban is szintoly igazak és helyesek , mint azon időben , melyben íratlak ; a mellett pedig írójok magas érületénél fogva képesek minden fogékony keblet föllekesíteni. A Zrínyi családnak , már birtokai fekvésénél s gyakrabban viselt horvát bánóságánál fogva , örökös harc volt öröksége , a miért abban a hősi tulajdonok , kivált a hazafiú önfeláldozás szelleme ritka mértékben fejlettek ki. E nemes önfeláldozásnak , úgy szólván , öröklött szelleme a mi Zrínyink munkái több helyeiből kisugárzik ; ismételve kijelenti halni készségét , s a hazai történetben nem idegen olvasó nem veheti azt hidegen , mint pusztá szót , hanem mély meghatottsággal , mert tudja , hogy e szót a Zrínyiek tettel szokták beváltani.

A ki Zrínyi munkáiban csak az író hallja beszélni , nem a honfit , az magas keble sugallatait nem értheji. Minden gondolata , érzése , vágya , tette a hon körül forgott ; ezt tartá szeme előtt az élet és irodalom pályáin , mint bán , mint író és költő. Honszerelme , nemzeti büszkesége pedig sértve érzé magát a haza mélyen lealázott állapota által. Ennek nagy része a török kezében volt ; maga Buda ; s a többi részek , a kihirdetett béke dacára , berontások és rablásoknak kitéve. Ezt Zrínyi magas , büszke , tette sovárgó szelleme nem tűrheté. Megmenteni a hazát , az ellenséget határaiból kiűzni , ha lehetne Európából , s Magyarhon régi dicsőségét újra felvirágoztatni : ez volt feje és szive minden mozzanatának vezéreszméje. A mi későbbben , bár részben csak , történt , azt ő már a maga korában akará véghezvinni ; azért írta talán öntudatlanul hadi tractátusait , s öntudatosan Nebántát , az ország költségén álló „derék hadat“ szándékozván felállítani , mely béke idején a rab-

lásokat gátolná, háborúban pedig középpontul szolgálna a nemzeti fölkelésnek. Történeti szempontból tekintve, a terv korainak mutatkozik: sem a kormány, sem a nemzet még akkor ennyire fel nem bátorodott, s ez oka Zrínyi elégtelenségének; ezért korholja a magyart, magát pedig szerencsétlennek vallja, hogy oly nyomorútt tétlen időben él. Ki nem mondja ugyan, de sorai közt olvashatjuk, mikép e terv kivitelére magát tartja a meghivatott embernek; s méltán, midőn napjainkban ezt már a történetírók is, p. o. Engel, nyilván kimondják.

Honja s kedélye ily állapotában vigasztalást talált Bonfin olvasásában. Magyarhon, dicsősége tetőpontján! Ez volt történeti olvasmányainak előkelőleg szeretett szaka, s Mátyás, mint a nemzeti dicsőség jelképe, természetesen kedvence. Azonban minden előszeretete mellett Mátyás iránt, annak megbírálásában semmikép sem mutatkozik elfogúlnak. A siker embere lehet lelkesedett, sőt kell hogy legyen, máskép munkássága erélyben hiányt szenvedne, de soha sem ábrándozó; mert tettei csak az által érhetnek célt, hogy nem káprázó szemekkel fogja fel a dolgok állását, s esze, heves érzeménnytől és képzelettől el nem ragadtatva, hidegen számolja fel eszközei elégségét a szándékolt célra. Különösen korholja Mátyást, hogy a nemzet erejét főleg nyugot, és nem, mint helyesbnek gondolá, keletnek fordítá; sőt még szerelmi kalandjait s poharak közt töltött vig estvéit is szemére lobbantja, bár tartózkodva; úgy vélekedvén, mikép országos embernek tetteit helytelen szintazon zsinórmérték szerint bírálgatni, melylyel a becsületes házi apák életét mérni szoktuk.

Hasonló el nem fogútt részrehajlatlanságot találunk Zrínyinél önmaga megítélésében, s aristokratiai és vallási meggyőződéseiben is. Előadván: mennyire szükséges, hogy a vezér magát mindig a körülményekhez szabja, s majd kifogyhatatlan türelmű Fabius Cunctator, majd me-

rész Nagy Sándor legyen; korholja magát, hogy nagyon „impetuosus.“ A születésre nézve azt mondja : szép dolog, ha valaki dicső elődektől származik, de úgy hiszi, hogy e dicsőségnek meg is kell felelni, s nincs nyomorúttabb látvány a magas születésű lelki szegénynél. Vallási dolgokban, buzgó katolikus létére is, korához képest ritka felvilágosultságot mutat, a türelemnek szószólója, s e tekintetben s az egyházi rendre nézve nézetei egyáltalában oly talpraesettek, hogy még a mi korunkban is minden státusférfiúnak becsületére szolgálnának.

A „szerencse“ eszméjével sokat tépelődött, mint maga megvallja. Ebbeli gondolatait külön értekezésben írta le. Az ember, mint véges lény, természetesen korlátolt, sem ismeretre nem mindentudó, sem akaratra nem mindenható, és így a véletlennek, a sorsnak, vagy, ha akarjuk, a szerencsének van alávetve. Zrinyi átlátván, mikép ezen titokteljes hatalom legjobban tervezett szándékait is olykor tönkre tehetni, szövetségre akar vele lépni, azt magának lekötelezni. Jelmondata : Sors bona, nihil aliud. Mintha az öreg dessauai herceget hallanók imádkozni : „Seregeknek ura, légy segítségemre ! vagy ha segíteni nem akarnál, légy legalább semleges, és ne segítsd gaz ellenségeinket : úgy, meglásd, oly becsületesen eldöngetem, hogy magadnak is örömed lesz benne.“

Előadási modora kitüntetésére berekesztésül az Áfiomból iktatok ide egy helyet, mely az akkori nemességet, kivált az ifjuságot, jellemzi. Vízözön előtti időnket hozza emlékezetünkbe. Javulásban vagyunk, azért azt már most el lehet mondani, s ismételjük, hogy ezentúl se feledjük el :

„A mostani nemes nem gondolja meg, micsoda az igaz nemesség, mivel nyerték meg az mi eleink a nemességet, mivel tartatik is meg. Egy nemzet sem pattog úgy, s nem kevélykedik nemesség titultsáival, mint a magyar,

maga (azaz : ámbár) annak bizonyítására, conservátiójára, tudja isten, semmit nem cselekszik ; ülnek haszontalanul fiaink vagy otthon atyjoknál és anyjoknál , vagy , haugyan derekasan látni, hallani akarnak, az mint ők mondják, egy magyar úr udvarában beállanak és szerződnek. Ott mit tanulnak ? inni ; mit többet ? pompáskodni , egy mentét arannyal megprémezni , egy kantárt pillangókkal felcifrázni , egy forgóval , egy varrott lódinggal pipeskedni , egy paripát futtatni , egy szóval : esküdni , hazudni és semmi jót nem követni. Hej, mely különb vala amaz lacedaemoniai asszony, mikor a fiát , mely immár felnevekedett vala, felfegyverezvén jó módjával , egy paizst ada végtére neki ezen szókkal : aut cum hoc , aut in hoc , azaz : avagy ezt hozd haza tisztességesen , avagy ebben halva hozzanak becsülettel. Mi pedig nem így , hanem ha udvarban nem megyen is az ifju : sem hadban , sem végckben (végvárakba), sem idegen országokban vitézlő mesterségeket tanulni nem megyen ugyan , hanem vagy prókátorságot patvarián , nem az igazságnak szeretetéből penig , hanem másokat nyomoritani kívánván , tanul ; vagy papságra adja magát , isten tudja micsoda indulatból. Az úrfiak szintén ilyek ; az ital legnagyobb mesterség és katonaság ; mentül aljasabb s rosabb lovászokkal , kóborló katonácskával társalkodhatnak , legnagyobb katonaságnak tartják ; aztán ha a hús esztendőt alig érik is el , mindeniknek feleség kell : ha tizen volnának is egy familiából ; senki nem tanul tudományokat , senki nem lesz zarándokká (utazóvá), hogy láthasson , tudhasson abból valamit hazájának szolgálni. Ezek kívánják aztán a generálisságot ! és ugyan ezeknek kell adnunk , mert ha nincs más jobb !“

„Ó egek ! ó isten , miért hoztál ki minket Scythiából , holott ottan avagy nem bomlottunk volna meg ennyire az campániában , avagy ha bomlottunk volna is , nem látott volna ennyi világ minket magunk rosasága miatt veszni.

De ha nincs haszon a panaszkodásban és a haszontalan való fohászkodásban, nyúljunk az remediumokhoz, ha vagyunk; s vagyunk is pedig ha akarunk, mert noha az mi magunk népét, az mint mostan vagyunk, jól leábrázoltam, ugyan mindazonáltal, ha kérdeed: kit kívánok s micsoda nemzetet akarok oltalmamra, azt mondom: a magyart kívánom. Miért? azért, mert ez legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb, és, ha akarja, legvitézesebb nemzetség stb.“

III.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN.

Egy nagy névhez értünk, mely közel másfél századig a legfőbbet jelentette, mit a magyar költészet előállított; a nyelvújítási háborúban egy felekezettől mint a szűz nyelv mestere, a mástól mint a nyelvújítók egyik őse dicsőített: most pedig a változott ízlés mellett munkáival együtt írók és közönség által méltatlanul feledve van: Gyöngyösi Istvánéhoz. Még is nem csak jeles, de időszakalkotó íróink közé kell Gyöngyösit számlálnunk, s mint ilyenek nem csak a történetben van helye, miután azon irodalmi tőkéhez is nyújtotta illetékét, melyet a mívelt nemzetek példajaként is folyvást gyümölcsöztetnünk kell, ha az irodalmi műveket nem mint egyes időszakaszok múlt divatcikkelyeit, hanem mint a nemzet öszves értelmi élete vagyonát méltatjuk. Ily élő, nem avuló szellemi organismusnak tekintve pedig az irodalmat, azon írókat minmagunk szegényítése nélkül a forgalomból ki nem engedhetjük síklani, kik nem csak kitünőbb képviselői voltak a nemzet bizonyos koraiban a nemzet szemlélő, érző s termelő módjának, hanem ennél is többek: annak vezetői. Ezen eszme teszi alapját e „Csarnok“-nak; mely semmit sem akar kiveszni engedni az irodalom öszvegéből, mi tanulságos mint tény, s egyszersmind folyvást művelő, vagy

csak gerjesztő is mint mű : s ez eszme szerint Gyöngyösit díszhely illeti jeles íróink csarnokában.

Mikor Gyöngyösi poetai játékait kezdte, a tizenhetedik századnak első felében még, a tizenhatodik század nyers, miveletlen, de az életteli szoros csereviszonyánál fogva valódi nemzeti és egyszersmind népies költészete már szinte kimúlt. Polgári és vallásos állapotok másfelé terelték a munkásságot, egyéb fogékonyságokat költöttek fel. A költészet, a műveltek, a tudósan iskolázott rendek körébe vonúlt. Ezekben támadt az a nagy ember, ki akkori történetünknek egyik, akkori irodalmunknak egyetlen, valódi nagysága : Zrínyi Miklós ; de ő, mint mindazok, kik korukat megelőzik, vagy ezért, vagy elhanyagolt formái miatt, közérvényű nem lett. Az az író még csak a várandóságok során állott, ki új lökést adand, s egy új költészettel új közönséget is alkotand. Megjött ez is : a Murányi Venus, Zrínyi halála évében, 1664-ben, megjelent. Gyöngyösi többi munkái is elkövetkeztek.

Az epochális írók rendszerint azzal válnak olyakká, hogy magok és koruk legpraegnásabb productumai, jó s nem jó sajátságaik birtokában annak hű kifejezői levén, reformjaikra is kész lelkeket találnak elő, s így hatásuk mély, közérvényű és húzamos szokott lenni. Ilyen volt Gyöngyösi. Az ő idejében a költészet iskolai mesterséggé lett ; a feladás : ezt az iskolai költészetet az étellel közvetíteni, vagy az életnek ismét feltámasztott költészetét az iskola törvényeivel kiengesztelni. S ezt tette ő. Két legfontosb műve, az említett Murányi Venus s a Porából megélemedett Phoenix, a jelenkortől kölcsönözte tárgyát : amaz a murányi híres eseményt, a Wesselényi és Szécsi Mária kalandos történetét ; ez Kemény János erdélyi fejedelemnek szomorúan regényes viszontagságait beszélte el ; a dolog minden szájon megfordúlt, s az egész világot érdekelték azon részletes felvilágosítások, miket a nádor egykori

komornoka s a tudós alispán ebben is abban is adandott, s adott is. Gyöngyösi nem kevesebbé nyomozta a történeti valóságot legutolsó szálaig, mint egy lelkiismeretes történetíró fogta volna: s ez kellett a kornak; de Gyöngyösi azt azonfelül még az iskola összes classicai s nemclassicaei készületével is fel tudta szerelni. Ez a második kellék volt, s a diadal teljes. Ő a historiai anyagot nem képezte által költői conceptióval, hanem megtartván azt tisztán, a Murányi Venusba mythosi machinát illesztett — Keménybe már ezt se; de az elbeszélést szinte mythosi hasonlatokkal, képekkel, történeti párhuzamos visszaemlékezésekkel, leírásokkal, elmélkedésekkel szötte át: az egészen pedig egy a négyes stropha bő medrében kényelmesen, tisztán és simán folyó képes, virágos nyelv báját öntötte el. Így bánt ő, bár kevesebb csapongással, Charikliában is a maga tárgyával, melynek tulajdonkép nem szerzője, hanem átdolgozója, de oly átdolgozója volt, kinek kezén az eredetinek minden ízeckéje átment; így az inkább leíró mint elbeszélő, didaktikai Cupidóban, így a leíró-lyrai Rózsakoszorúban. Mindenütt sok beszédű, fényesen ecsetelő és correct; de hideg és mesterséges.

Még is Gyöngyösi István halhatatlan érdemmel bír költészetünk ujja-születése körül. Addig az tisztán naturalismus volt; az előadásra semmi gond, nyelv és vers törvény és szabály nélkül a véletlennek, egy ösztönszerű homályos érzésnek, eredménye. Külsőségek; de szépművekben a külső anyag misége a lényeghez tartozik. Szabályos, kiképzett nyelv és verslejtés nélkül a költői művészet nem lehet. Mivé lett volna Zrínyi, ha Gyöngyösi után jő? S a külső műanyag ez átképezése által lett Gyöngyösi az újabb magyar költészet jótévője. A nyelvet ő öntudatos szabályossággal, a mondatalkotást a költői beszédben öelötte ismeretlen szép arányokkal kezelte; mind a szóköztési formákban, mind a szókban választékosságot, újságot

s korához képest kényes ízlést tanusított. Munkái legtöbbször a régi choriambicus lejtésű, de jobbára igen tisztátalan négy soros stropha helyett, a Zrínyi által trochaicus ütegre vett tizenkéttagu négyesben írta: de csak ő adta meg ennek mind tiszta folyás, mind vágány által szabályosságát s szebb hangzását; s bár a rím, régi, minden elemélet nélküli jellemében tűnik fel nála is, s legtöbbször a ragok és képzők öszhangzása által támad: legalább ezek egyeztetésében minden elődeinél nagyobb gondot árul el. Mind ezen tisztább, a költészet nyelvét a mindennapiason felülemelő dictio és technika, mind festői virtuozitása, melynek egyik fő hibájában, az áradozó bőségben, kereste azon kor főleg a költőiséget, mind — a mely nélkül csakugyan nincs — a tartalom érdekessége, tették őt a nemzet csodálkozása, irótársai és utódai követésének általános tárgyává, a magyar műköltészetnek pedig megalapítójává.

Ez Gyöngyösinek historiai érdeme. De az ő munkái nem mindenestől avúltak el reánk mint olvasókra nézve sem. Egyes valóban poetai szépségei mellett a tárgyas érdek a Murányi Venusban és Phoenixben, s némileg a Palinódiában is, oly élénk és állandó, hogy, míg egy újabb, a Dugonicsnál helyesb kritikai elvekre alapított öszves kiadása irodalmi szükségünk közé tartozik, az imént említett három műnek egy, jegyzésekkel felvilágosított kézi kiadása közforgásu irodalmi tőkénk csonkulása nélkül tovább nem nélkülözhető.

IV.

REVAI MIKLÓS „A NAGY“.

Hiveim sorában nem volt még nagyobb,
És oh mikor lesz annyi, mint Te voltál,
Pankratiasta férő, Révaím!
Akár a Téli és az Umbria
Költőivel mertél versent szaladni,
Akár a nyelv törvényeit szabad meg,
Akár az álom bódult kórjait,
Egy új Prométheusz, látni kényszerítéd!
De a Párcs sírbe vitt már téged is!

Ki lép ürrült nyomodba?

„Sylvester“ Kazinczy Ferencnél,
Tövis és Virágok.

Ki lép ürrült nyomodba?

Mutassátok nekem a nemzetet, mely annyiszor hangoztathatta korán elenyészett remények sírjánál, sokat ígért, s pályájok derekán vagy épen kezdetén elszólitott jelesei ravatala fölött az elkeseredett kebelnek e kétkedő sohajtását? Az Ányosok és Daykák, Szentjóbiai és Kármánok, Csokonaiak és Petőfiak ifjúságok legvirítóbb szakában tüntek le a fénnyel megfutni kezdett pályáról: s ki lépett ürrült nyomaikba? Kisfaludy Károly és Kölcsey pótolatlanul hamvadnak kora sírjokban; Gévay és Jászay után évek múlva is szomorúan tekint a történelem Múzája! Ki lépett ürrült nyomaikba? S ki lépett egy hosszab, de soha nem elég hosszú élet — félben hagyott pályád déli pontja után a tiedbe, pankratiasta férfi Révai? Fél század

múlva is büszkeséggel, de egyszersmind keserőséggel vegyült fájdalomban emlegeti nagy nevedet a hazafi! mert a ki az általad hagyott ürességet betöltse, mind eddig meg nem érkezett.

Révai Miklós örökké felejthetetlen név költészetünk történetében édes dalaival; irodalmunkéban mint hatalmas eszközlő és izgató; s örökké élő és ható szellem, hajló kora munkáiban, mint nyelvtudományunk valódi megalkotója: hármás ember élte három szakában.

Mily jelenet volt Révai ujjászületésünk első éveiben! Nevendéke a classica literaturának, korán versenyt kezdett futni azokkal, kik a régiek nyomdokain akarák regenerálni költészetünket. Elvétett életválasztása tudatában ideges, tulérzékeny, magán uralkodni nem tudó, s azért a hideg világgal mindig surlódó és küszködő lelke elegiailag hangolva, Ovidnál és Propernél találta meg a szavakat, melyekben keserveit kiöntve enyhülést talált. Gazdagabb mint Rájnis, melegebb mint Baróti, azon triászban, melyet velök alkotott, nem csak időre, hanem költőiségre is első volt; s mert nem csak a formának, hanem az érzésnek, a képzelemnek, az ízlésnek is embere: nem me-revenen azon formákhoz ragaszkodó, mik iskolája zászlóján kihirdetve, hanem a szépet minden formában megtaláló és visszaadó. Azért Biona nem kevesbbé szép, s a visz-szatérő koronához intézett fájdalmas örömkifakadása nem kevesbbé hatható, alexandrinjeiben, mint dalai édesek a francia és német lyrikától kölcsönzött dallamos szché-mákban. Pedig nem kell felednünk, hogy, mikor ő „Éne-keit“ 1787 előtt készítette, Faludin kívül neki más előde még nem volt; s így ő dalköltészetünk első bajnokai közé tartozott. Megkísérlette utóbb az Iliáson, mennyire bír nyelvünk vetélkedni az ioni költővel, és futtában oda ve-tett kísérlete nem csak nyelvre haladta meg társainak vir-giliusi dolgozásait, hanem éreztette, hogy ő érti is érzi is

Homert, s hogy megjöend a nap, midőn utódai büszke szerencsével fognak megívni a költők atyjával.

De Révai első volt, ki irodalmunknak mint egésznek éltető erejét felismerve, annak burjántól eltakart nemesb gyümölcseit új életre kívánta hozni. Így született meg a „Költeményes Gyűjtemény“ eszméje, melyben élő írókon kívül Balassa és Rimai, Beniczky és Zrínyi, Gyöngyösi és Faludi munkáit kívánta kiadni, s ekép újra közforgalomba hozni azokat. És amazok közül Orczy, Barcsay és saját költői munkái csakugyan megjelentek (1787—9), ezek közül azonban az egy Faludiéi, még pedig majd minden prózai írásai is : a többiek, valamint a regények, színművek s egyéb költői munkák, mik által egyszersmind a nagy közönségben is olvasási kedvet és szükségét reménylt költetni : a gyanusítások által sértett s a részvét csökkenésével cserben hagyott férfi elfáradásával elmaradtak. Sikeresbek lettek, bár csak halála után sokkal, egy magyar tudós társaság létesítésére célzott izgatásai. Nem azért vette ő által Ráth Mátyás lelépte után (1784) a pozsonyi Hirmondó írását, hogy a közönséget hírekkel tartsa, hanem hogy módja legyen ahoz a nyelvről, nemzetiségről, irodalomról hetenként szólni, költögetni azt álmából, felengeszteni hidegvérüségét. S jöttek a tudvalevő végzések egy szomszéd mívelt nyelvnek iskolába s az állami életbe behozatása iránt. Az egyszerű piarista Révai a császár elibe lépett, s keble szent tüzével a magyarnak kimívelésére felállítandó akademiáról szólt neki, s adta be írott folyamodását és tervezetét. Még jóakarói is gáncsolták heves lépését, féltve az ügyet a politikai téren járatlan szerzetes bátor tüzétől, de — magok nem tettek semmit. Az ügy nem jutott tárgyalás alá. Ekkor vonúlt vissza a reményvesztett, irigyei által, kik a hírlapírást köntösével összeférhetlennek követelék, elkészerített, s lelketlen kiadójától a díj minimumára szállított hazafi e pályáról ; s fáradozott

a Költeményes Gyűjtemény körül, melyről már beszéltem, s iskolai nyelvtanító könyvecskék körül : midőn 1790-ben a kesergő nemzetet a korona diadalmenete új életre és reményekre költötte. Révai felsikoltott ama halhatatlan örömeinekében, mely a nemzet érzéseinek oly hű kifejezést adott; s midőn az I. Leopold országgyűlése Budán megnyílék, oda sietett az akademia körül izgatni. A „Hadi Történetek“ áldozatra kész kiadói segédelmével kiadta Bessenyei György tudós-társasági Jó Szándékát, osztogatatta azt az országgyűlés tagjai közt, összejárta annak nagy és kis urait, izgatott, esdeklett, lelkesített; sergenként küldözte mindenfelé leveleit, a derék Eszterházy József által megnyerte az ügynek a leendő nádort, ömaga a helytartó tanács tagjait, s annyira vitte, hogy a helytartóság közvetlenül vele tárgyalásba bocsátkoznék, míg az ügyet hivatalosan az országgyűléshez tevén által, azt ekép országos és nemzeti jelleművé emelte. Révai most saját 1784-ki tervét, miután azt más tudósok és barátjai közt forogtatta s véleményeiket meghallgatta, újra dolgozva kiadta, a rendek azt a rendszeres küldöttségek tárgyai közé sorolták, s bár a francia háborúk s egyéb okoknál fogva, míg ő élt, nem létesülhetett; de miután időről időre új-meg újra felmerült az országgyűlés szőnyegén, s az írók részéről is folytonos fejtegetés és buzdítás tárgya vala, jóval a buzgó indítványozó halála után, de valahára még is, életbe lépett az ő általa országos tárgy méltóságára emelt eszme, s áll az intézet, mint Révai szellemi hagyománya, s mint legméltóbb emléke egyszersmind az érte annyit tett és annyit szenvedett hazafinak, ki :

... az álom bódult kórjait,
Egy új Prométheusz, látni kényszeríté —

és győzött.

Bár ő e győzödelmet nem látta : az nem hidegítette

el buzgó törekvéseit; hanem még buzgóbban, sőt ezentúl már kirekesztőleg, a nyelv törvényei kifejtésének élt. Ez az a tér, melyen Révai teljes nagyságában fénylik: s fénylik annál nagyobb érdemmel, mert nem a tudomány magasán állott csak, hanem azt megelőzte. Tíz és több évvel halála után lettek Humboldt Vilmos igazán a philosophiai, Bopp az összehasonlító, Grimm Jakab a historiai nyelvtudomány megalkotói: Révai már a múlt század utolsó tizedében írta meg időszak-alkotó commentáriusait a régi halotti beszédre, melyek mind a három irányban meglepő tiszta és új nézeteket, s mély belátást az emberi szellemnek a nyelvek alkotásában nyilatkozó munkásságába tanusítanak. A magyar nyelvet is ő nem mint egy adott kor és néptörődék empiricus tényét tekintette, hanem úgy, mint élő organismust, melynek nem csak anatómiája, hanem physiologiája is van, mely külön fokozatos fejlődési szakokon ment által, s hogy életét megértsük, e fejlődésében végig kísérendő, de — valamint a hasonlító természettudomány teszen — folytonos tekintettel a rokon organismusokra: tehát a rokon nyelvekre. Ő felismerte a finn nyelvekkel rokonságát a miénknek, s a ha a sémi osztály nyelveivel is hasonlítja folyvást, sőt ezeket a magyarnak felderítésére is használja, ezt azon, korában még szinte általános, nézet nyomán tette egy közös ősnyelvről, melyben minden osztálybeli nyelvek eredete találkozik: a honnan végre mindnyájan bizonyos közösséggel birnának nem csak az anyagban, hanem életidegeikben is. Bármiképp álljon ez elv kérdése, mely időről időre megtámadókat, s ismét új védőket lelt: annak alkalmazásában Révai, elfogulva kora nézeteiben, a szükségesnél, sőt szabadnál tovább ment ugyan; de még akkor a nyelvek helyes osztályozása nem létezett, s nem valának a külön osztályok elválasztó jellemei meghatározva: mert azon nyelv, mely a mívelt eurpai nyelvek közös anyja, a sanskrit, Jones

által lelkesen megvizsgáltatott ugyan már, de eredményei Európába még át nem hatottak. „Antiquitásait“ nagy nyelvtana követte, s e művei által kimutatta a magyar nyelvtudomány forrásait és módszerét mindenkorra. Eltért ugyan egyes, többnyire másodrendű, kérdésekben nyelvészetünk eddig is tőle, s fog még több-ben, midőn metaphysikai speculációk, elfogúlt purismus, félszeg rokonsági nézetek végre valahára hátrálva az új tudomány elől, mely csak mintegy negyven év óta lett azzá, ez köztünk is beható tanulmány tárgyává leszen: de hogy ő nyelvvizsgálatunkat ál irányaitól elterelve, észszerű elvekre vezette vissza; hogy azt Verseglynek s a debreceniek megcsontosító empirismusa ellen élte nyugalmanak feláldozásával is megoltalmazta: ez érdem őt halhatatlanná, nemzetét pedig iránta örökre lekötöztette teszi. — Ennek érzetében méltán így vigasztalhatta magát keserőségei közt: „Ego vero, in hac temporum iniquitate abunde me solor recti studii conscientia: et, si mihi praesens aetas non usquequaque favet, cineres saltem meos venerabitur grata posteritas. Serum est hoc praemium, sed certissimum, et non obnoxium invidiae.“

Megérintetem érdemeit a nagy embernek, de nem szenvedéseit, melyeken ez érdemeket vásárlotta. Az irigység tövisei, a megbántott hiúságok boszúja, a jó ügyérti fáradságos és önmegtagadó küzdelmek, betegségei, nélkülözései, sőt koronkénti insége, egy kevesebbé buzgó és nagy lelket vagy kifárasztanak idő előtt, vagy — körül sem vesznek. Őt ki nem fárasztották — de idő előtt kiölték. Nagyszerű öröksége, mit hagyott, a büszkeség érzése mellett azon nagy fájdalommal is látogatott meg bennünket, hogy annyi évek után még folyton kételkedő sóhajással kérdehetjük: *Ki lép ürrült nyomodba?*

V.

VIRÁG BENEDEK,

„A NEMZETI LÉLEK TÜZES ÉBRESZTŐJE.“ *)

Ma telik be harmincharmadik éve, hogy két ifju barát elfogúlt szívvel, tiszteletteljesen lépett be egy hetvenes agghoz, kinek buzdító énekei téteték velök azon szent fogadást, hogy, ha isten is úgy akarja, egész életök azon magas célnak leszen szentelve: a nemzet csinosodását, a nemzet irodalmi dicsőségét előmozdítani. A fiatal lelkü aggastyán egy csókkal szentelte fel a két tanítványt. „Emlékezzetek e napra, — monda — melyen a Múzák szolgálatába fogadtalak; és ha bármely bajai az életnek, melyet még nem ismertek, egykor elcsüggesztenének, vagy a szerencse bármely hívogató kilátásai csalogatnának, ne feledjétek, hogy mivel tartoztok a köz édesanyának, s maradjatok hívei érzésben és tettel! Emlékezzetek, mit ígértetek nekem! Számon kérem hűségteket.“

A két barát megtartotta a tett fogadást: egyike, az Apotheosis éneklője, díszre lett a magyar lantnak, dalai minden magyar kebelben hangzanak; másika tett, a mit tehetett; az aggastyán buzdító szózatai elevenen, mint ifjuságában, hangzanak vissza kebelén most is, s a legnehezebb napokban ernyedni nem hagyják. Elhatározó óra volt

*) Iratott dec. 31. 1853.

az reá nézve, s ím ma a hála kötelességét teljesíti, midőn ifjuságának bátorítója emlékezetét e sorokkal ünnepli. A szent öreg pedig ki volna más mint — Virág Benedek!

Az irodalom a múlt század nyolcadik tizedében ocsútt fel hosszas álmából. Adományzott férfiak tolongtak az új oltáron rakni le áldozataikat, s a szent tűz magasan lobogott. De hiányzott még az eszméletes hazafiság fenkölt éneklője, az o s m a g n a s o n a t u r u m! Jött az is: Virág lantja megzendült, s a honszeretet tüzével s ezüst cscngésével eltöltvén a hazát, tiszta öntudatra költötte a nemzetet.

A kik irodalmunknak, s különösen költészetünknek történetét nem tudják, a nemzeti lélek fölgerjedése s az országos élet buzgóbb nyilatkozása egyik főbb tényezőjét nem ismerik. Az irodalom tisztázta az eszméket, a költészet szította a nemes tüzet; mindkettőnek a kor constellációi hatalmasan segítették elő sikerét, de érdemét azzal le nem szállították. Minden tényezőnek kell fogékonyság, hogy azzá lehessen, s kell constelláció, hogy eredményezzen: de nála nélkül a fogékonyság táplálatlanul elhal, vagy iránytalanul tévedez. A kettőnek találkozása szül új kort; nálunk az irodalom megszülte azt, bár nem küzdés nélkül.

De a nemzet az eredménynek örvendeztében hálátlanul elfeledte az eredmény szülő anyját. Azért, midőn e lapok *) az irodalom bajnokait vezetik koronként a nemzet emlékezeté clibe, nem csak tanítanak, hanem hálatarozást is rónak le az érdemnek.

Virág Benedek e bajnokok közt első sorban áll.

Elődjei neki is voltak. A természetben nincsen szökés; nincs a szellemek országában sem. Bessenyei, Ányos,

*) A „Pesti Napló,” melyben ez a viz'at megjelent.

Szabó Dávid és Révai nélkül nem lesz Virág, mint Virág nélkül nem Berzsenyi, s e nélkül annyi más nem. De azon haladás megmérhetésére, melyet lyrai költészetünk, különösen az ódában; melyet a verses technika; melyet a nyelv Virág által tett, épen elődeivel kell őt egybe állítanunk: a lépés egy teremtő lélek nagy és szabályzó lépése volt. Alig egy pár ódával előzte meg őt példaadólag Révai; Szabó Dávidéi már nagyobb részt az aggastyán féltékeny versenyzései voltak egy ifjabb, hathatósan feltörekvő szellemmel. De Szabó csak nyelvész; Révai inkább a kecsnek érzékével bírt: a fenségé Virágnak adatott, s így ő a philosophiai s a herosi óda teremtője lett.

A ki ma olvassa e műveket, miután Berzsenyi e nemet a legmagasabb polcra emelte, sejteni sem fogja mikép ragadták el azok a kort mint költői, mennyit lenditettek a nyelven mint nyelv-művek; s mióta a hazafiúi költészet hosszas nyílt csatát vívott mindennemű ellenséges elemekkel, sejteni sem fogja e tartózkodva elé-elétörő hangok mily felrázó hatást gyakorlottak a keblekre, s egy-egy bátor szava a költőnek mint járta be a hazát jelige és vezérszózat gyanánt, bár, hasonlólag a villanyfolyamhoz, láthatlanúl és titkon. De épen azért az irodalmi virágzó korok megindítóit soha sem szabad pusztán széptani, de kell szükségkép historiai szempontból is megítélni, és méltatni az akadályokat, mik leküzdendőek voltak. A költőnek egy kor kezdetén mindenek előtt és felett kifejező eszközeivel, a nyelvvel, van küzdelme, s e küzdelemben jobbra erejének legnemesebb része felemésztetik. Mennyi gondolat-, érzés, képnek kelle Virágnál elveszni e küzdelemben, miután annyi megmaradt: míg a nyelv kifejlett korában a kész formákkal kész eszmecsirák és képek tolazkodnak a kevésbbé adományozottnak is tolla alá. S e külső nehézségek, okai, hogy ily korban a hathatósabb erők is más erőkhöz támaszkodnak, mintegy megvetett háttal annál

szerencsésben vivandók a fő nehézséggel, mely a nyelvben s ismét a nyelvben van. Virág Horácból indult ki, de nem mert Horác, választásának embere volt, hanem mert lelki rokona. A forma, s egy-egy lelkébe átment gondolat emlékeztet a romai dalnokra : de a forró hazafiság, ez életbölcsetség, e philosophusi nyugalom és derűtlenség, s minden erkölcsi és érzületi szigor mellett e higgadt és jóakaró világnézet úgy magáé Virágé, mint teste és vérmérséklete övé volt. Virág tehát eredeti költő volt, mint volt Horác maga, ki úgy használta a görögöket, mint őt Virág és mindkettőt Berzsenyi.

Virág a hazaszeretet és erény éneklője volt. A hadi és polgári érdem, a valódiság minden hiú fény irányában, a szabadság hűséggel párosúlva, dicsőítésének fő tárgyai. A hírt és jónevet, mely nemes munkásság által szereztetik, épen úgy állította föl legfelsőbb földi jó gyanánt, mikép a lelketlenséget, honfiatlanságot, meghasonlást korholta ódáiban, gúnynyal ostromolta epistoláiban.

A két fő forma, melyekben mozgott, az óda s a költői levél volt.

Amott, különösen hősi ódáiban, komoly, emelkedett, sententiosus, lyrai szökellésű, nem ritkán fellengző; nyelve választékos, folyó, de kevesbbé képes és sajátlan, mint az ódáé lehet, sőt helyenként prózailag ellapuló, mint az izlés kezdetében a legnagyobb szellemeké is; ellenben rhythmusa mindig zengzetes, teljes, gyakran a hegyomlás erejével rohanó. Ez ódák közül többek külön lapokon nyomtatva szerte járták be a hazát, s közönségesen ismerettek már, midőn először jelentek meg összegyűjtve. Annál csendesebb és bájosabb, philosophiai ódái menetele : egy ezüst tó, melyen a nap sugaraiban ártatlan rovarok táncolva röpdösnek. Régibb epistolái tartalmas, nyájas, néha gúnnyos terményei a pedestris Múzának; az újabbak, mik poetai munkái második gyűjteményében állanak,

gyakran oly tárgyakkal is bíbelődök, melyek a nagyon józan tárgyalásnál fogva minden költői érdem nélkül vannak. Többnyire valóságos levelek, mik a levélíró és levélvevő kölcsönös viszonya s száz apró körülmény ismerete nélkül helyenként érthetlenné is válnak, s a mennyiben értjük, kedvesek, de csak mint életrajzi adatok. Hunyadi Lászlója, mely nem egyéb mint Bessenyei darabjának jambusos átdolgozása, és Apológjai oly időben jelentek már meg (1817—19), midőn a senarius Berzsenyi és Kazinczy szabályos járdalásu quinarius által tökéletesen népszerűtlenné lett, s azért ép oly kevéssé hatottak, mint „Magyar lantja“ (1826), melyben a zsoltárokat hanyatlott kora erőtlenségével szelid léptű trochaeusokban, részint philosophiai ódái formájában adta. E szerint Virág költői virágzása csakugyan poetai munkái első kiadása idejébe (1799.) teendő. Minden, mi utóbb következett, az ősz hervatag színét mutatta. De ez ősz egy nemes gyümölcsöt hozott még: Horác minden munkáit, Horácot, kivel ő e hűzamos társalkodás után egészen összeforrt, kibe utóbb saját lénye beolvadt. Már 1801-ben adta annak „Poetikáját“, még csak prózában, de bévezetéssel, magyarázatokkal; utóbb egyes füzetekben (Poeták, Poemák, Thalia, Euridice, 1804—14) epistolákat, sermókat, míg végre a Levelek 1815, a Satirák 1820, az Ódák 1824, mindannyi külön kötetben teljesen elkövetkeztek. E munka által Virág homályt vont minden elődeire, kik a romai költőt részben vagy egészen adták, mind hűségre, kinél Horácot senki inkább nem értette s nem ére z t e mint ő, mind szépségre; s bár a sebesen haladó idők e fordítást sok részben elavították, szerencsésb utódját még mind e napig várjuk.

Virág működése nem szorítkozott a költészetre. A prózának is ő, bár mind eddig azon néhány bíráló által, kiket számlálunk, nem eléggé méltattatott, bajnoka volt. Míg Báróczi Sándor és Kazinczy Ferenc az új literaturák

nyomán igyekeztek nyelvünknek választékos csínt és saloni forgékonyságot adni, addig Virág igen üdvösen egy más oldalát mívelte a magyar stílnak : azt, mely a régi nyelvből indulva, s romai példányokon szépülve, classicitás után törekedett. Senki sem üdvezelte hőbbben Révai Miklós történeti nyelvészete nagyszerű eredményeit mint Virág, és senki sem előzte meg Virágot a nagy nyeremények irodalmi alkalmazásában. Az ő Laeliusa és Cátója Ciceróból (1802,3.) e nyelvbéli classicitás első példányai voltak. Correctio, a legarányosabb mondat-alkotás, romai hangzatosság s azon nemes velős egyszerűség, mely nem borítja el haszontalan ékeivel a gondolatot, hanem fátyol gyanánt takarja be, melyen át annak formái annál vonzóbban kivehetők : ilyen e nevezetes két nyelvmű, melyekkel prózánk bizonyos időszaka tulajdonkép kezdődik. S néhány apróbb prózai darabok mellőztével ím Virág Benedek prózai fő munkájához érkeztem, mely halhatatlanságának egyik fő címe : történeti művéhez.

A „Magyar Századok“ (II kötet, 1808—16.) úgy is mint történeti mű, úgy is mint nemzeti mű, irodalmunk egyik legnevezetesebbike. Forráskészlete a hazai eszközökre szorítókozék : Virágnak sem magán könyvtára, sem terjedt nyelvismerete, németül is csak nehezen olvasott ; a historiai alkotó szellem az, mely a Magyar Századokat oly becsesekké teszi. Plastikai alakítással vezeti elénkbe a nemzet történeteit az ország megvételeitől Zsigmond halálaig, s a tömött velős előadás nagy számát a tényeknek úgy állítja össze, s úgy itéli meg, hogy hívebb képét nyerjük általa a nemzetnek, a koroknak s egyes szereplőknek, mint más sokkal bővebb írókból. Virág philosophus történetíró, ki a tettekből azok szellemét olvassa ki, kinek kritikája e szellem kitüntetésében munkás inkább, mint az adatok körül. Felfogása nem a régiségbuvár holt, hanem a philosophus eleven felfogása. S nemzeties mindenütt. A króni-

kák, az ország és egyház törvénykönyvei, az okmányok és levelek, teljes hitelű források neki, az írókból kételkedve merít. Virág 1752-ben született, pap volt és szerzetes; de a Magyar Századok írója nem kevesebbé független álláspontot vesz az egyházi és világi oligarchiától, mint a históriát csináló historicusoktól. Ő csak egy igazságot ismer, s ezt bátran ki is mondja. Hogy kimondja, az az ő érdeme; hogy azt mi is olvashatjuk, az egy szintoly felvilágosodott, hazafias és bátor egyházi férfiú érdeme, mint ő volt, Madarasi püspöké. Virág gyakran szólaltatja meg forrásait, s a mennyiben ezáltal szövegének egyenlő folyamát koronként megszakasztja, annyiban másfelül tárgyilagossabbá teszi azt és elevenebbé. A nyelv még nem állt ott, midőn Virág e munkáját dolgozta, hogy legkedveltebb történetiróját Tacitust követhette volna formáiban: mégis Virág minden eddigi történetiróink közt nekünk leginkább Tacitusunk mind szigorú érzületére, mind e komoly, egyenes nyíltságra nézve, melylyel korait és embereit bírálja. Szándéka volt művét a mohácsi napig folytatni; abban halála gátolta meg, mely hetvennyolcadik évében vetett véget életének, s ezzel soha nem szünő csendes munkásságának.

Ennyit tett, s ez volt Virág Benedek. S nem mondtam el, a nyájas, aggkorában is nemzetiség és irodalomért ifjú tűzzel lángoló férfiú mily gyermekded, jóakaró, egy valódi bölcshez és szenthez illő életű volt; mint gerjesztette s bátorította mindazokat, kik budai szegény lakába bucsút jártak, s mint tanítgatta és segítette őket — de el kell mondanom, hogy e nemes élet, mely félszázadon által csak a hazának világított, mennyi nélkülözések, mennyi szenvedések közt tengette napjait. Szerzetének eltöröltetésével (1786.) mint világi pap s királyi oktató tanított a székesfejérvári középtanodában, s tanítványai legkedvesbike, utóbb jőtevő barátja Reseta János, még most

is emlegeti azon buzgóságot és tüzet, melylyel tanított, s a deák költészet mellett a nemzetit is meg igyekezett kedveltetni az ifju nemzedékkel. De elbetegesedvén, 1794-ben nyugalomba lépett, s Pestre, innen évvel utóbb Budára költözött, hol mind halálaig csak az irodalomnak élt. Nyugdíja 300 frt volt. Tudjuk, e pénz mint szállott le a francia háborúk inséges idején becsének egy ötödére, utóbb még harmadfelére : s e néhány forint tette Virág egyedüli biztos jövedelmét egész életén által. Pyber Benedek és Kondé Benedek némely könyveit nyomatták ki költségeiken : övé az eladásból befolyt kisdéd summák voltak. Szolgát soha sem tartott; télen kályhája sokszor hetekig nem fűlven, „párdúcába“ burkolva, meredt kézzel irogatta halhatatlan műveit. Egy-egy öl fa, egy-egy hordócska életadó bor volt Maecenásai időnkénti ajándéka, néha gyöngéden hozzá lopott pénz — s itt Horvát Istvánt áldva kell említenem. Reggeliét, ha volt, maga főzögette, s történt, hogy vasárnap reggel mise után kerülvén hozzá, bútortalan konyhája üresen-tiszta tűzhelyén osztozott velem csokoládéjával, melyet bögrécskéjéből váltva hörpölgettünk! Ó mely fájdalmasak nekem ez emlékezések : soha nem változó derültsége mellett fel nem fogtam akkor e cseppek becsét! Szobája butorzatát a 1810-diki tűz óta, mely könyveit, írásait, munkái példányait, köztök a Magyar Századok szinte egész első kiadását, s a mi még volt, elhamvasztá, fenyűfa nyoszolya, ily láda, ily könyvpolc, és ily fiókos asztalkája körül három szalmaszék tette; ha látogatói voltak, a negyedik a nyoszolyán ült. A konyhaajtó elibe támasztott fahasáb — a leveleiben is itt-ott enyelgve említett „custos“ — adajelt a belépőkről. És e szegény lakban mily nagy voltál te nekünk és dicső, szent öreg! és maradsz a sírig.

1830. évi január 23-dikán éjjel az alatta lakók szokatlan zuhanást hallottak. A szokott reggeli órában ajtaja nem nyílt meg. Feltöretett : Virág élet nélkül a földön fe-

küdt. Ürményi Józsefné temettette el. Roppant sokaság követte a krisztinavárosi sírkertig, hol Reseta kökeresztel jegyzette meg nyugodalma helyét. Ekkor tudtuk, mennyi ember ismerte, mennyi tisztelte a megvonúlt, szinte lappangott bölcsét, s a gyásznapi egyszersmind új remények napja lett. Horvát István pedig e sorokkal fejezte be nekrológiáját: „Virág nevére mindenkor meg fognak rezzenni az alacson lelkűek; mi pedig éltünk végső percéig mindig azt fogjuk a halhatatlan érdemű férfiúról mondani, hogy nála hívebb jobbágyot, buzgóbb hazafit, tisztább eszű tudóst, ártatlanabb, szelídebb és nemesebb lelkű embert soha sem esmértünk.“

Fogja-e valaki munkái új kiadásával szellemét köztünk ismét felkölteni és munkássá tenni? Azok nem csak a maga, de minden koroknak intőleg s buzdítólag szólnak.

VI.

A KÉT BUDAI.

Nobile par fratrum.

Legott e század elején két nemes testvérrel találkozunk irodalmunkban, kik nem csak névre, de érzésben, irányra és választott szakra nézve szintén egyek, s egy osztatlan dicsőség részesei: Budai Ferenc, és Budai Ézsaiás. Az ő érdemök iránt a magyar nyelvű történetírásban, mely a gyakran igen helyes érzetű közönségnél méltó elismertetésben részesült kezdet óta, kevesebb igazságosak voltak a történetírók, mivelhogy Ferencnek historiai lexikonában hiányzik a kútfők idézése, Ézsaiás története pedig aránylag rövid arra, hogy három mérsékelt terjű kötetben, kézirati források használata nélkül, a tudománynak gazdagodást ígérjen. S mi mégis tartózkodás nélkül jobb történetíróink közé sorozzuk őket. Nem tagadjuk, hogy a tudományos készletről számadás könnyíti az előadás alapjának megítélését; az eltérő nézetek elsorolása az olvasó önitéletének nyit tért és anyagot, s mellesleg a készülő történetbarátot be is hagyja tekinteni a történetíró mű-

helyébe, s őt gyakorlatilag vezeti be a mesterség eszközei és módja eltanulásába; míg másfelül magát a történelmi igazságot a nézet és vélemény fokáról a bizonyosságéra emeli fel: a miért oly historia, melynek sem forrásaiban, sem a feldolgozásban azon gond még nem jutott, milyen által az újabb nagy nemzeteké az evidentia oly magas fokára emeltetett, ez a kritikai számadás másoké felett első szükségei közé számlálja. Igaz; s mégis maga a historia nem a készletben, hanem annak felhasználásában van; s a görög és romai, az angol és francia történetirókra nem tekintünk lenézéssel, a miért forrást nem idéztek; míg hozzá kezdünk szokni a magunkéi felett minden nyomon kételkedni, hol előadásuknak urát nem adják — mi tán nem is csoda oly irodalomban, mely a történetnyomozás körül oly elfogúlt itészetet tanusít, újabb időkben kivált, mint a miénk.

Budai Ferenc munkája, melyre itt vonatkozunk, „Magyarország polgári historiájára való Lexikona“, három jókora kötetben, a birodalom kezdetétől a XVI. század végeig feltűnt historiai személyekről, nem ugyan életrajzokat ad, mit senem ígér, senem adhat, hanem összeállít mindent, legyen az sok vagy kevés, mit a forrásokban talál; s így azon kívül hogy a családok és egyének történetének hálára méltólag megveti alapját, azon nemét kezdte meg a különyszerű historiának, mely részletességével mély tekintetet nyit az események okai és módjába, s egyszersmind a költőnek kész tárgyakat nyújt, mi habár a historicusra nézve mellékes, de az irodalomra általán nem csekély jelentékű dolog. Érintém, Budai Ferenc nem idézi kútfőit, és pedig, mint maga mondja, azért nem, mert ez által a munka terjedelme tetemesen nőtt volna, mi akkor, midőn az készült, a kiadást nehezítette, vagy szinte lehetlenné tette volna: de a történetiróinkban jártas figyelmes olvasó fel fogja ismerni a forrásokat és módot, melyek-

ből s miképen merített a szerző. Ugyanis nem másod harmad kézből veszi ő, hanem közvetlenül történetünk kút-főszerü emlékeiből a tényeket, ovatos ítészettel függesztve össze azokat s választva meg az eltérő előadásoknál a hi-hetőt a kétestől, s kiemelve az eltéréseket, a kétest, ott hol határozott ítéletre magát feljogosúlnak nem érzi. Elő-adása tisztán tárgyilagos, okoskodások s ékesgetések nél-kül, s annál hitelesb, a mennyivel egyszerűbb, nyugodtabb, s egyedül a tárgyas igazság kitüntetésére törekvő. E sze-rint Budai Lexikona nem csak a közönség kedvelésére volt méltó, melyet oly kitünő mértékben bírt, s a mennyiben koronként nagy áron kapható, bír most is; de kiszámít-hatlan hatást gyakorlott helyes történeti ismék elterjedé-sére s főleg a történeti érzék költése s ápolására a csak magyarul olvasó közönségnél, s oly időben, midőn tör-ténetírásunk deák tanárok kezeiből — különben lelkes és hazafiúi buzgóságu — német tudósainkéba látszott átmen-ni. Végre hálára méltó, bár gyakran be nem vallott, uta-sító és segédeszköz lett történettudósaink kezében is, mely mind maig sem pótolva, sem fájdalom folytatva nincs.

Ifjabb testvére s tanítványa Ézsajás, Ferenc munká-jának gondos kiadója, pályájának is valódi folytatója lett. A debreceni főtanodának, múlt századi legragyogóbb sza-kában, növendéke, a göttingi egyetemenél Heyne, Schlö-zer, Spittler, Meiners alatt a philologiai és historiai criti-cismusba avatva, maga is, dísze nem csak, de majd refor-mátora lett az időközben hamar s meglehetősen alászállt collegiumnak, nem csak a tanítás rendszerét és módját, hanem nyelvét s nemzeti irányát tekintve is. Ha Budai Ézsajás egyebet nem tett volna is, mint ezt, s a mit a clas-sicismus, az irodalmi studium s a nemzeti nyelvnek egy oly tekintélyes és népes főiskolában a magasb tudomá-nyokba is behozatalával tett, mi által összes magyar tu-dományosságunknak új s hathatós lendületet adott: az ő

neve halhatatlan lesz vala irodalmunk történetében. De ő ezenkívül, bátyja nyomaiba hágva, a hazai történetnek is valóságos népszerűsítője lett. Első munkái, a „Közönséges Historia“ (1800. 1811.) s „A régi tudós világ Historiája“ (1802, s ebből a Régi Római Irók Élete 1814.), mik összefüggésben Konstantinápoly elestéig terjednek, a nagy tudomány s önálló kritikai főt mutatták, bár amabban az ethnographiai módszer ma már egyáltalában nem elégít ki, ebben pedig a gondosan megválasztott adatok gazdagsága a műbiráló tárgyalás hiányát nem pótolhatja; de mindkettő előhírnöke volt egy figyelemre méltó dolgozatnak a hazai történet körül, mely 1805. 08. és 11-ben (s újra 1811. 12, s ismét 33.) „Magyarország Historiája“ cím alatt készült meg.

Midőn Budai Ézsajás ez utóbbi munkájával fellépett, a magyar nyelvű történetírás még pályáiban feküdt. Szerkére és Szajczé sem kritika, sem előadás tekintetében figyelmet nem érdemeltek; Kulcsaré fordítás volt. Budai Ézsajás forrásokból dolgozott, s benne gondos, elfogulatlan vizsgálattal, helyes válogatással és higgadt ítélettel járt el, mik a szabályos tárgyalás mellett munkáját legjobb kézikönyveink sorába helyezték; s bár a protestáns álláspont, melynél fogva a hitujítást aránytalan bőséggel adta elő, azt felekezetes munkának nézeti sokak által: azon nyugalom és méltánynál fogva, mely a nagy érdekű tárgy előadását bélyegzi, egyetemes becsét nem szállítja le. Ezzel kezdődik tehát újabb időkben a valódi „magyar“ történetírás, melynek nem sokára Virág Benedek, iránymunkájával új életet, gyakorlati jelentéket adott.

És így, bár történetünk a legközelebbi időkben, s részint a jelenben, Horváth Mihály, Jászay Pál, és Szalay László munkáik által szélesebb és mélyebb alapon, többszerű, gazdagabb és biztosb kiképzést nyert: Budai Ézsajás historiája is a történetíró figyelmét mind maig megér-

demli; Ferenc lexikona pedig irodalmunk classicaí műve marad, bár azon nyelviskola, melyhez mindketten tartoztak, ma már teljesen kiavúlt, s szabályainak alkalmazása zavarja azon élvezetet, melyet a tartalom alapossága s az egyszerűségében nem méltóság nélküli tárgyalás felett az apró foltokon fel nem akadó józanság érez.

VII.
HORVÁT ISTVÁN.

I.

1821-ik év nyarának egyik napján, a déleesti órákban szokásom szerint bekocogtatván az elfelejtethetlen Virág Benedekhez, öt egy, harminc és negyven év közt levő, vállas, testes, kis de eleven szemű, férfiú társaságában lettem. Egy röplappal ajándékozott meg, melynek címe: „Emlékeztető versezet Delinger Jánoshoz“; s midőn megköszöném, az idegenre mutatva: „ennek az úrnak köszönd“ monda, ez adta reá a költséget; s engem neki mint igyekező ifjút s a magyar irodalomnak buzgó barátját mutatott be. Az előttem ismeretlen úr, kit én Delingernek véltem, a legjobb ajánlásra, melyet nyerhettem, jóságos nyájassággal tekintett reám, s néhány kérdés után: hová való legyek, magyarok-e szüléim stb, atyai hangon biztatott: fordulnék meg nála is koronként, szívesen fog látni, s igyekezetimben, ha kell, elő is segíteni. Csak mikor elment, merém kérdezni a házi gazdától: ki legyen ez az úr? s örömöm határtalan volt midőn megtudám, hogy az, ki nem csak elfogadni, de stúdiumaimban pártolni is ígérkezett, nem más, mint a budapesti tudóskör egyik legkitünőbb férfia, Horvát István, volt.

Nem múlt két nap, s én egy délután megjelentem nála. Hogy ez első látogatás szinte estig huzódott el, nem

ügyetlenségemnek, de az ő beszédes részvételének következménye volt. Valóságos exáment tartott velem, s egész múltom, jelenem, hajlamaim s tudományos készültem voltak a beszélgetés tárgyai; s ha nekem úgy látszott, hogy kedvét megnyertem, egyszersmind meggyőződtem a felől, hogy, ha belőlem a tudomány terén egykor hasznos ember leszen, sokat, igen sokat e férfiú rám-hatásának fogok köszönni. Soha sem tanultam egy pár óra alatt annyit, mint e napon; csak most állt előttem tisztán az irodalom hivatása, s mit addig ösztönszerűleg, azt e perc óta eszmélve szerettem; de bár aprólékos dolgozataim voltak már, s magam az írói pályára eltökélve: e tökéletemet beszédei inkább megingatták, mint megszilárdították. Átláttam, hogy a képességnek még semmi jelei abban mit addig tettem, ellenben tanulandóim özvege végtelen. Nyugtalan napjaim következtek, láttam, hogy a mit tudok nem ér semmit, s hogy a tanulást másképp s más eszközökkel kell intézmem. Látogatásim sűrűbbek lettek; ő nem buzdított, de minden szava tanulság volt, mely hosszasan utánzengett emlékezetemben. Önismeretre, tájékozásra törekedtem; s hogy világos lett előttem lassanként: mit akarjak, és hogyan? neki, főleg neki köszönhetem. Ha ezekhez még bevallom azt is, hogy utóbb buzdítóm is lett, hogy, midőn első nagyobb munkámon dolgoztam, tanácssal, ismereteivel, eszközökkel folyvást gyámolított, míg szeretetét tőlem egy szerencsétlen félreértés meg nem vonta; s ha hozzá teszem azt, hogy ily áldást terjesztve hatott ő mind azokra, kik bizodalommal, ragaszkodással és fogékonysággal közelítették hozzá: nem csak hatásának egyik nem megvetendő tanujelét fogja az olvasó ezekben látni, hanem azt is, miszerint én örömmel ismerem el hálátartozásomat, s hogy, ha a kép, melyet őszintén kívánok vázolni, árnyékoldalakat is mutatand fel, kezemet nem a jótettek feledése, hanem az igazság elutasíthatlan követelése intézik.

Az életrajzok úgy, és csak is úgy, tanulságosak, ha jeles emberek kifejlődésére is világot vetnek. Azért be kell a még inkább kíváncsi mint tanulni vágyó Horvát Istvánt kísérnünk Révai Miklós tanteremébe, midőn ez a nagy férfi a szószékbe felállván, e tétellel kezdte meg 1802-ben magyar nyelvtudományi előadásait : „Uraim, nem tudunk magyarul.“ Horváttól tudom, mily figyelemfeszítőleg, sőt botránkoztatólag és gerjesztőleg egyszersmind, hatott reá ez első szó; de alig néhány előadás, s megtanulta: menyire más magyarul beszélni, és magyarul tudni. Ő lett Révainak nem csak legbuzgóbb tanítványa, mindennapos látogatója, hanem beható felfogása és ritka szorgalma után a nagy mester által kitűzve utódjául tanszékében, s tudománya letételesének. Révai hozta be nyelvészetünkbe a nyelvtörténeti elemet: Horvát különösen ezt fogta fel teljes hévvel; s e végre meg kellén ismerkednie régi, kézirati és nyomtatott könyveinkkel, pesti könyvtárainkba temette magát három év során, s keresztül forgatott mindent, mi az egyetem, a (most akadémiai) Teleki s az 1803-ban megnyitott Széchenyi könyvtárakban magyar, sőt magyarországi könyv s kézirat volt; azokról naplózott, s észrevétlenül oly gazdag átnézetét nyerte a hazai irodalomnak, milyennel sem mestere, sem bárki más, azon időben nem bírt. S felgerjédt benne ez úton a historiai érzék általában, s vonzotta annyira, hogy eleinte a nyelvészeti iránynyal osztozva, utóbb azt teljesen háttérbe szorította. De egy becses emlékét nyelvészi hivatásának Horvát hagyta még is, midőn társaival a Verseggy Ferenc elleni pörbe avatva magát, ő adta, Boldogréti Víg László álnéven, a legsúlyosabb szavazatot (1806.) A személyes felelés mellett sok eszme, sok ismeret van itt először irodalmunkba beoltva: s az egész, egy, nagy mértékben gerjesztő, tanulásra és öngondolkodásra egyformán ébresztő munka. Megelőzte volt ezt még 1804-ben egy kis irat,

melyben a Szirmay által 1339-dikinek árult magyar oklevélnek eredetiségét nyelv- és írástörténeti okokból kétségbe vonja. Nem volt senki a hazában, Verseghy pártján kívül, ki ne őt óhajtotta volna Révai utódjául; de másképp esett a kocka, s midőn e tanszék 1807-ben megürült, az, nyelvtudományunk s összes irodalmi haladásunk legnagyobb kárával egy teljes idiótának jutván, hosszú évekig sínlettük a Révai halálával támadt hézagot. Horvát most kirekesztőleg a történetnek kezdett élni, melynek érzéke, Révai hathatós befolyása által felköltve, könyvtári buvárlásaiban gazdag táplálást nyert. E buvárlások gyümölcsői voltak némely apró de becses adalékokon kívül Kulcsár lapjaiban, a Pest város régi Ofen német nevérol (1810) írt értekezés, és „Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás védelmeztetések“ Schwartner ellen (1815), nevezetesen kétség kívül, s új időszakot hirdető történetvizsgálatunk mezéjén, nem annyira a kitüzött tételek kétségen kívül helyezetése — ezt állítani nem lehet —, nem annyira a világosságra hozott sok becses és új adatoknál: mint inkább azon új szellemnél fogva, mely kétség kívül Virág Benedek Magyar Századai által felköltve, azokban általános érvényt követelve lengedett. Harc volt ez a hagyományos kényellemmel berögzött nézetek, s a másodkézbeliség ellen a történetben; gyakorlatilag ki volt mutatva a források közvetlen tanulmányozásának mulhatlansága minden bármi csekélynek vagy megoldottnak látszó kérdés körül; kétkedés támasztatott öszves történeti materiálénk iránt, melynek, e néhány fejtegetés is teljes elégtelenségét érezette; de harc volt egyszersmind az idegenszerű felfogás ellen a hazai történetben. A külföld nézetei ne ingasának meghatározottan nemzeti álláspontunkon; tanuljuk a külföld irodalmait, de azok ne erőszakoljanak reánk semmit, mi saját kútfőinkkel s a nemzet és történetének szellemével, öntudatával öszhangban nincs. E lecke szól

ki körülbelül e nem nagy terjedelmű próbatételekből, miknek érdekét a nagy közönségre nézve sok új isme és nézetten kívül a polemiai él is nevelte, bár e polemia a legigazságtalanabbak közé tartozott, melyek irodalmunkban valaha folytak. Az így kezdett pálya a Tudományos Gyűjtemény megalapításával új hévvel folytattatott. Irodalom- s némely országtörténeti közlemények (1817, 19) nevelték a tudományt, melyek közt legfontosabb ismét Schwartner Diplomatikájának, szinte szenvedélyes, de fellette tanulságos, bő bírálata, melylyel kezdődik tulajdonképpen a „magyar“ okmánytan. Egykorúlag egy nagyobb historiai munkát tervezett: „Verböci István Emlékezete, a Hármas Törvénykönyv törvényes bevételének harmadik századára,“ de abból egyedül a II. kötet, a Hunt-Páznán nemzetség oklevéltára, jelent meg. Figyelme már régen különös és méltó előszeretettel az oklevelekre volt fordúlva; kedvezett ez irányának hivatalos állása, mint 1809-től 1820-ig országbírói titoknoké; mely oly dús okmánytani aratással kínálta őt, a historiai érzék emberét, hogy 1825-ben kiadott Rajzolataiban „nem nagyítva fáradozásait“ azt vallhatá magáról, miszerint háromszáz ezer oklevelet olvasott, vagy tekintett végig! E stúdium, karöltve járván az írókéval, szülte azon fő becsű munkáját, melyet „Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről“ 1820-ban adott ki, s mely, akár a nemzéktant és historiát, akár, és főleg, jogtörténetünket tekintsük, mindenikre új és meglepő világosságot hint. A sors is, úgy látszott, e pályát tűzte elibe, melyen hervadhatatlan koszorút füzendett homlokára. T. i. 1823., Schwartner elhúnytával az okmány-, nemzék és címertan székének ellátása reá bízott, s ő abban húsz éven túl működött. Hallgattam én őtet bámulással elegy gyönyörűséggel, s „Irodalmi Leveleim“ egyikében 1844-ben teljes meggyőződésből így szólaltam fel: „Nincs senki, sértés nélkül mondhatom el, ki nemzetünk belső

életét, ennek köz és magán ágait úgy ismerné, mint ő; ki előtt minden létező források, valamint sokak előtt mindeddig rejtve maradt számtalan okleveles emlékek segédelmével, a középkor állapotjai, szokásai és erkölcsi oly derült fényben állanak, mint öelőtte. A magyar nemzet erkölcsi története az, mit még most ily teljességben csak Horvát István adhat. Bár az vele sírba ne szállana, mielőtt megszületett. "De már rég kifejlett ismeretes iránya úgy hozta magával, hogy ez csakugyan meg ne szülessék. Ő nem értette meg, vagy nem fogadta a sors intését, s azon oklevelek kiadásán kívül, mikkel az 1833-tól 1836-ig általa szerkesztett Tudományos Gyűjteményt becsesítette, s a közönségesen tőle várt okmánytannak kézikönyve nem létesült, sem jogtörténeti dolgozatokat nem vettünk, sem általán a pozitív historia nem nyert többé gazdagulást, ha néhány kisebb érdekű folyóirati cikkeken kívül azon történeti és közjogi tekintetben egyformán fontos, bár kisdéd, munkáját vesszük ki, melyet országos férfiak felszólítására „Horvátországról, mint Magyarország meghódított tartományáról és valóságos részéről," 1844-ben írt, s a hazában magyarul ki nem adhatván, Lipszéban németül nyomtatott ki. Mind az, mit eddig felhoztam, történeti irodalmunkban maradandó becsesél bír; de már nagy idő óta ez egészséges, pozitív iránya mellett egy más, beteges, valóban történet-elleni irány vett erőt lelkén csaléképeivel: s ezen, tudományunkra sok részben sajnosan hatott irány méltatása lesz második cikkem örömtelen és óvakodásra intő tartalma.

II.

Eperjesi Kriebel János, galliciai kormánytanácsos, egy nagy kiterjedésű rajzolatán dolgozott Magyarország régi történeteinek. A hazán kívül, könyvtár nélküli városban, s földieitől távol soknemű szükségét érezvén a buzgó

férfü eszközökben és eszmecserében, az ország fenséges nádorához folyamodott, ki e kívánatos összemunkálásra az akkor muzeumi könyvtárnokká nevezett Horvát Istvánt szólította fel. Horvát elégtelennek érezvén magát a segélynyújtásra, eleinte szabadkozott, de végre a történetkedvelő nádor újabb sürgetésére szavát adta. Ez által a nemzet régiségeire fordítatván figyelme, s a távol társ eszmeiránya körül öntájékozásra törekedvén, a régi történetek tanulmányozásához látott. Nyom nyomra utalta őt. A töretlen úton szükségkép csak kútfőkhöz folyamodhatott; s nézetek merültek fel benne, miket Kriebel nem osztott, s a két férfi elvált; amaz külön folytatta kezdeményét, ez is mind nagyobb hévvel és terjedelemben látott vizsgálódásaihoz. A pesti könyvtárak mindjárt eleinte elégteleneknek mutatkoztak, kivált miután Horvát céljának nem felelhetett meg bármely kiadás: s elszánta magát az országbiró melletti hivatalában szépen gyűlni kezdett vagyónát, valamint ebbeli folyton tetemes jövedelmeit egy oly könyvtár összeszerzésébe fektetni, a még csak sejdített, de nagyszerű és váratlan eredményekkel biztató munkálkodás terjedt és összefüggő folytathatására, mely lehetőleg teljesen magába foglalja mind azt, mi az agg régiség népcinek történeti és ethnographiai ismeretére csak egy-egy vonást nyújthat is. Mi eleinte szükség volt, az lépcsőnként szenvedélylyé vált; s végre nem volt könyv, mi a Horvátunk elméjét mindinkább elfoglaló tárgyra némi gyümölcsöt ne ígért volna. De jöttek évek, meddők jövedelemben; mégis a nemzet dicsőségével azonított terv nem engedett magának korlátokat szabadni, s fájdalommal olvassuk Mátray emlékszedésében néhány vonásait azon nélkülözések, sőt szenvedéseknek, mik őt, a már családtyát, meglátogatták, s melyektől végre is csak a törvényhozásnak eléggé meg nem hálálható gondoskodása mentette meg. Nap és éj azon eszmének áldoztatott fel: a magyar nemzetet úgy tüntetni

elé, mint egyikét a legrégebbeknek, s mint miveltnépet, mely különféle nevek alatt a régi világot tetteivel és műveivel eltöltötte. Pest tudós körei rég beszélettek már rendkívüli fölfedezéseiről, midőn Horvát, engedve végre Kulcsár és Forgó kérelmeinek, „Rajzolatait a magyar nemzet legrégebb történeteiből“ 1825-ben a Hazai Tudósítások mellett ívenként kibocsátotta. Elmondja stúdiumait, melyek útján támadott „a magyar nemzetnek egy szoros értelemben vett kritika historiája, mely Ábrahám előtt egynehány száz esztendővel kezdetik, és folyton foly a szent irók, a görög és romai classicusok, az armenus, syrus, arabs meg persa irókon, úgy nem különben a közép század maradványain keresztül Árpádig. Egyúttal mindazonáltal ez a magyar historia új világosságot von Ázsia, Afrika és egész Europa történeteire is : legalább a régi Görögország s a régi Latium, a régi Spanyolország, a régi Germánia ebből sokat fog kölcsönözni, sőt maga Dánia, Svécia, Russzia és Anglia is. Ezekben, vagy ezeknek némely részeikben, több századokig laktak a magyar nyelvet beszélő magyar, kún, jász, palóc, pacinacita, válus, avar stb népségek.“ Ezek sajtát szavai. Módszere a népneveknek hang, és, a hol van, jelentésök szerint egyeztetése, csoportosításai; s így sikerül neki az ionokat, pelasgusokat, cimeriusokat, a titánokat, a philistaeusokat és sabinusokat, a maurusok és aethiopsok, az argivok és quiritesek, az oscusok és samnitik, gepidák és charasmiusok, az athenaciek és curetesek, az illyrek és amorrhaeusok és száz még száz népeket és népneveket magyarokká tenni; így sikerül kimutatni azon birodalmakat, miket őseink Kis-Ázsiában és Afrikában, Görög és Olaszországban alkottak; sőt Luzitánia és Andalúzia is csak úz országok, Murcia pedig egyenesen Magyarország; Carthago magyar város, és Jeruzsálem, mi egyéb mint Sólómyvár? Így aztán a lybiai Hercules és Nagy Sándor magyarok, s ez utóbbi Magyarvárosban (Ar-

geopolis) a Magyar Bölcseségnek (Minervae Magarsidi) áldozott; szent Dávid a pártusok székelnagyja, szent Jeromos becsületes jász; ők kezdék építeni az egyiptomi gúlákat, a görögök és rómaiaknak ők adtak betűket, az elsőbbség magyar, jász, partus mértékeket vettek fel prozódiajukba, az aboriginesek tőlök vettek vallást, törvényt, szokásokat, s a múmiák pólyái is magyarul szólottak; az argonauták hadmenete, a trójai harc és a pún háborúk mind „magyar háborúk“ stb. Azon kérdés megoldatlan maradt ugyan: miért nem szállt még is reánk csak egy összefüggő sornyi nyelvemlék az István előtti időkből? de e kérdést nem tette senki, s legkevesebb barátjai, kiket az idézetek ezrei bámulásba ejtettek, de azokat nem nyomozták. S a rögeszme annyira összeforrt vala már nem csak összes tudományával, hanem érzéseivel is, hogy az reá nézve hitcikk és belső szükség volt, mely minden egyéb eszmét és tárgyat vagy absorbeált, vagy kizárt. Ekép csak hivatalai vagy némi alkalmoszerű okok csaltak ki belőle nagy-ritkán egyébféle dolgozatokat. Ellenben a Rajzolatok irányát folytatta több folyóirati nagyobb cikkben s egy pár önálló könyvben is. Így 1828-ban kimutatni igyekezett, hogy az agarenusok bibliai nemzete magyar; 1829-ben már tovább menve, a „kaján“ szóróli értekezésében tartózkodás nélkül kimondta, miszerint „Mózes a teremtés könyvében bizonyosan a magyar nemzet teremtését írta le:“ s így következetesen „Ádámnak magyar voltáról“ beszélt; ugyan ekkor a jászokról (az ő jászairól t. i.) mint magyar nyelvű népről, s ismét 1830-ban mint toxoták, ionok, pannonok, pelagusok, paeonok és helle-nekről; 1831-ben a deutschokról, mint németekről értekezett; 1833—34-ben Piringer magyar nyelvrőli munkájától vett alkalmat a besenyő, kún, kazar, jász, székely és palóc nyelvet bőven nyomozgatni — legfontosabb dolgozata kétségkívül ez irányban —; 1839-ben a pacinákokat

külön könyvben kezdte fejtegetni, de e tizenhárom ív töredék maradt; 1841-ben Andalúziáról a Tudományos Gyűjteményben, s 1844-ben a szlavinokról, ismét önálló munkában, értekezett. Ez volt az utolsó. És így töredékesen maradt csak fenn az 1825-dikben hirdetett „nagy testamentoma;“ melyre nem több mint „két vagy három esztendő“ kötött vala ki, de már e vázlatok és töredékek is, igen sok becses és használható historiai anyaguk dacára, elég hangosan hirdetik, mikép a követt irány a történeti aberrációk legóriásbika volt, melyet az irodalomtörténet felmutat, s hogy a hazafiúi jó szándék, s e harminc évi példátlan fáradalmak, füstbe ment munka voltak s leendtek szükségkép : mint kór ember álmai méltók, nem gúnnyra, mert az áldozatok nagyszerűek voltak, de sajnálatra, hogy ennyi tehetség, még több tudomány, s páratlan erkölcsi erő és kitűrés nem termékenyebb, s általában nem lehetése s feltételre fordítottak.

S itt megszünhetném e tárgyról, ha Horvát István iparkodásai elszigetelt, helyre szorúlt seb lettek volna történeti tudományosságunk testén. De az elbetegesítette ezt vagy egy emberkorra. Más nemes erők, elszánt akarattal, buzgó munkássággal, részben önfeláldozással követték a szerencsétlen irányt; s a magyar eredet és rokonság kérdése hivatottak és hivatlanok részéről, szóhangok álhatatlansága nyomán, a legtarkább s egyszersmind legmeddőbb vélemények küzdhelye lett. Mert ott történnek a nyomozások, hol historia nincs; történnek név és szóhasonlítás, nyelvek ismerete és tudományos elv nélkül. Horvát nem volt ugyan e nyomozásmód feltalálója : azt mi rég átöröklöttük a középkortól; de hogy a múlt századbéli józanabb, bár még nem egészen kitisztult, történeti érzék által hátterbe szoríttatni kezdett etymologizálás a históriában — e szomorú súlymérője történeti kritikánknak — újra tekintetre vergődött, azt csakugyan Horvát imponáló apparátu-

sának és min gyarlóságunknak tulajdoníthatjuk. Ha ő azon útról le nem tántorodik, melyről az eredet kérdése által vonatott el, ha folytatja a történeti kútfők gyűjtése mellett egyes, valóban történeti azaz tényszerű dolgok fürkésztését, mint kezdte volt; s még inkább, ha magyar régiség-tant, jog- és erkölcstörténetet ad, mikre készületeinél fogva különösen meg volt hivatva: ennyi idő, tehetség, és fáradtság bizonyosan gazdagon gyümölcsöz vala! De példája is mily hasznos leendett! mert gyakorlatibb munkásságot idézett volna elő. S mennyivel sikeresben költetett volna így fel a részvét a hazai történet iránt már akkor, a minthogy később Horváth Mihály, Jászay, g. Teleki Józs., Szalay László s más a történet sikeres földében bányászó történetiróink jeles munkái, positiv alapokon forogván, csakugyan észrevehető foganattal éleszték a közönség históriai érzékét! Hallgatok azon gyakorlati sajnos következményekről, melyeket a históriai alapnak először ugyan a tudományban, majd ennek nevetségessé léte után, a közéletben is elhagyása végre a nemzetre borított! E leszállást a históriai térről nem idézhatték ugyan elő egyes tudósok: azt bizonyos politikai dogmák és theoriák kezdeményezték, mik a Szajna mellékéről közénk szállva csábitólag vertek fészket sok magyar elmében: de hogy, míg a históriai öntudatot a positiv történet táplálja és edzi, ily tudományos alakú játékok azt zavarták és gyengítették, tagadni egyáltalában nem lehet.

III.

Ki Horvát István hatását és érdemeit csak munkái után itéli meg, egy nevezetes vonást felejtett ki a képből: s z e m é l y e s s é g é t. Ez maga egy fontos tény volt. Huszonhárom éves vala ő, mikor Révai meghalt, s azon szeretet és becslés, melylyel nyelvünk e nagy törvényhozója Horvátot megkülönböztette, korán tekintetet és fényt kölcsö-

nözött neki az összes pesti tudóssereg előtt, mely a mester-nél akkor nagyobbat senkit sem ismert. Horvát e tekintet rövid idő alatt tekintélylyé tudta magasztani. Az össze-jött irodalmárok többnyire a nyelvről szólottak, belösztön után inkább mint tudományos elvekből indulva, s az időnként felmerülő szépirodalmi termékekről : Horvát e műkedvelői tudományosság ellenében nyelvészeti szaktudományát, irodalmi s történeti meglepő ismeretei súlyát vété a mérlegbe, s ő már is legnehezebbnek találatott. A Révai tanszéke egy Czinke nevű emberre ruháztatott; a fiatalok lelkesebbjei Horvátot, a szinte még fiatal tudóst, kérék előadások tartására, és Szücs István, a derék piarista bölcsészettanár, magán közbenjárására a kegyes szerzet helyiséget nyita neki. A demonstrációnak örvendettek a magyar tudomány baráti, és e magán iskolából kelt ki Helmezy Mihály, ki viszont maga is idővel vezér és jelhordó lett. Tudósainkat hol gróf Teleki László, hol Kulcsár, Sztrokay és Vitkovics, Trattner és mások házai gyűjtötték össze : lelke a körnek mindenütt Horvát volt. Az eleinte igen tartózkodólag fellépő írói hazafiság az ő tüzes és elhatározott lelkében magasan lobogó, háza minden rejtekeit világával és melegségével átható, láng lett; az ő, történeti előzményekre és jogokra hivatkozva követelő és kizárólagos nézete mindinkább elgyökerezett, s határozottabb és nyomosabb munkálkodásra gerjesztett. Mindenütt izgatott, segített, de vezérkedett is. Imponált tudományával, de imponált büszke tüzével és tevékenységével is; s nem volt vállalat, melybe ő nagyobb kisebb mértékben, s határozólag is, be nem folyt. Az Erdélyi Muzeumot pénzzel segítette, s ez felköltvén benne egy középponti havi-irat eszméjét, ilyen mellett izgatott. Így keletkezett a Tudományos Gyűjtemény, bár nem az ő szerkesztése mellett : t. i. a finom tapintatú Trattner becsülte őt, élt tanácsával s hajtott reá, de Horvát módja érdes és erőszakoló volt : azért

nem kívánta magát kezére bízni. Mindazáltal benn ült Horvát e folyóirat belső tanácsában, s minden kérdésben érvényesíteni tudta hatását, voksa súlylyal bírt, gyakran engedett neki a többség, mert munkás részvételét nem akarák eljátszani. Még sem tarthatott soká e barátság: Fejér, a szerkesztő, sokban nem engedett, nem az akkor oly fontosnak látszott orthographiai kérdésben sem, és Horvát még a kezdet évében (1817.) visszavonult. A társak folytonos surlódásai közt 1819-ben Thaiszra szállván a szerkesztőség, Horvát újra pártolni kezdte a vállalatot, de Thaisz a folyóirat „republicai“ zajos kormányát egyed-úrivá változtatván, Horvát másodsor is ott hagyta azt, és csak hét évvel utóbb, midőn Vörösmarty ragadta meg a súlyedező hajó kormányát, nyújtott ismét segedelmet, sőt végre, 1833-ban, maga vette azt által, s négy évig nagy munkássággal, sőt díja egy részének számos metszetésekre feláldozásával is vitte. Az „Aurorának“ is, miután azt Kisfaludy Sándor indítványozta, legbuzgóbb sürgetője ő volt; lelke lett azon társaságnak, mely azt pénzzel és ajánlásai-
val támogatta, sőt programját is ő írta; de innen is másod évben visszavonult már, miután a választott szerkesztő, Kisfaludy Károly, az igen vegyes elemű alapító társaság széptani nézeteinek hódolni nem akart. Az ő nyugtot nem engedő buzditásai tartották a vármegyés nehezkeségű és csak kicsi részben tudományos elemű Marczibányi-intézetben a lelket, ő cím szerint csak a muzeumot képviselte, de valóságban kérdés-ajánló, pályabíró, munkák kiadója, jegyző, intéző, sőt elnök, szóval: minden volt. A nemzeti muzeumnak 1815 óta könyvtárnoka, mindenféle intézett kérései s a pártfogó-nádort megkereső értesítései által számos irodalmi kincsnek abba jutását ő eszközölte. A mely fiatal írók hozzá közelítettek, azoknak ő valóságos tanítójok lett: közlékenysége nem kímélt sem időt sem fáradságot, de nézetei feltétlen elfogadását követelvén pár-

toltjaitól, midőn azok idővel önlábukon merészelték járni, visszautasító lett irántok; s különösen mióta az akademiától elvált, feltűnőleg elvonuló és csak néhány jó baráttra szorítózkodó lett, kik kedves meggyőződéseiben leghalkabb kétkedés által sem háborgatták. Hallgatóinak azonban mindvégig nyájas, bátorító és buzdító barátjok maradt.

Ilyen volt Horvát István, nagy és kis tulajdonaival; egészben hathatós mozgató, a tudományos légkör élettelen csendét mind józan kritikai, mind heterodox véleményei szelével felzavaró, mely, ha azt ideiglen befelhözte is, a természet törvényei szerint végletes felderülése el nem marad. Elég, hogy a tudományos mozgalmat bátor criticismus által megkezdte. Rokon- vagy ellenszenv különbözőleg ítélhet Horvát tanairól: de gerjesztő hatásának üdvös voltát, magát feláldozó honszeretetét s példa nélküli munkásságát pirulás nélkül nem tagadhatják ellenségei sem; a részrehajlatlan tudós pedig azonfelül elismerendi, hogy bármily gyenge alapon nyugodjék historiai rendszere: a magyar történetbuvár, adatgyémántokkal rakott munkáit figyelem nélkül nem hagyhatja. Így ő nem csak az irodalomtörténet embere, hanem élő erő, mely, szakjában legalább, még soká termékenyítőleg hatand.

VIII.

FEJÉR GYÖRGY.

Tudományos irodalmunk régibb és újabb időszakai-
ban hiába keresünk nevet, mely korával annyi irányban,
oly sok fonalakkal, s oly húzamosan össze volt szövődve,
mint Fejér Györgyé. 1789-b. mint tagja a pozsonyi egyete-
mes papnöveldének, lépett már fel némely apróbb verses
és prózai dolgozataival Péczeli Mindenés Gyűjteményében,
s ha ezek még csak a kezdő kísérletei voltak, és semmi
határozott irányt nem tüntettek ki, írójok hazafiúi buzgó-
ságának már is biztos tanujelei valának. Tettlég ez először
is azon mozgalomban nyilatkozott, melyet társai közt ma-
gyar színdarabok adása körül költött. Tudva van az isko-
lának azon régi szokása, mely szerint farsang s fő próba-
tétek alkalmával, a növendékek, előljáróik s a város elő-
kelőbbjei jelenlétében, sőt nyílt ajtók mellett, színi mutat-
ványokat adtak, többnyire deák, de egy s más anyanyel-
ven is. József cs. uralkodása alatt a magyar tanodai Tha-
lia, különösen 1783. után, elnémult. Mik 1789-ben a Raj-
nán túl történtek, felizgaták a figyelmesebb elméket másutt
is, s miután az újabb francia philosophia tudományban a
szabadabb gondolkodást terjeszté, s a nemzetiség iránti
ohajtások is élénkebb munkásságban nyilatkoztak: most
azok itt is ott is tényleket idéztek elé: s ilyen volt a nemzeti
nyelvnek a tanodai színpadra hozatala is, mi miatt sokne-

mű akadályok után a lelkes ifjak élén Fejér csakugyan kivitte azt, hogy a deák mellett magyar darab is adaték, a kedvező siker előérzésétől lelkesült nézők hangos örömelei közt. 1790-ben a császár halálának (februárban) közbejövetele meghiúsította e készüléteket, sőt majdani eltöröltetése a pozsonyi papnöveldének, mely már is a Pozsonyban meg-megforduló irodalombarátok és írók kedves gyűlhelye kezdett lenni, véget szakasztott ugyan Fejér ebbeli gyakorlati buzgólkodásának: de emléket hagyá még is ennek azon három színműben, melyet ezidétt közzé tett, s mik, ha részint idegen művek után készültek is, de a drámai nyelvnek azokban helyes megindulását nem méltányolni nem lehetett.

Ez volt Fejér első fellépte, munkálkodásai első, rövid, de lelkes időszaka. A pozsonyiak szétoszlásával az ifju áldor eleinte mint nevelő, majd mint lelkész működén: dacára ez állásokbani elfoglaltatásának, élte e második időszakát már számos munkák jelelik. Ezek közt nem legkisebb jelentékűek hitszónoki pályája gyümölcsei, melyek négy kötetén kívül számos egyenként nyomtatott beszédekben maradtak fenn; miket ő, a kovácsii plébános, a pesti főegyházban rendesen tartott. Ezek mellett régi szeretete a philosophia iránt, melynek tanszékére 1795-ben, de siker nélkül, versenyzett, nem csüggedett; ez volt, úgy látszik, ez időbeni törvényes hitvese, u. m. a theologia mellett kedvese, melyhez utóbb is, midőn mint egyetemi hittanár nagyobb theologiai munkákat készített, sőt munkálkodásai előkelőleg historiai szakában is, mindig szeretettel visszavisszatért. És csakugyan még ekkor támadtak Anthropologiája, s erre építve: „Az ember kimiveltetése“ két kötetben, miket élte egy utóbbi szakában, a Propaedeutikával, Metaphysikával, vagy, mint ő jelentesen nevezé „az ember kiformaltatásáról esmerő erejére nézve“ című munkájával, Ethikával és Aesthetikával egészített ki, ide nem

számítva azon hosszú sorát egyes, és részben nyomos, bölcsészeti értekezéseinek, mik e tudomány külön phásisait, egyes hordozóit s egymás után elélbukkanó tanait vizsgálva s bírálva tárgyalják. Fejér György bölcsészeti pályája nincs mind eddig méltatva. Ő mint öngondolkodó eklektikus tűnik fel azon, s valódi előfutnoka ama, lényegében gyakorlati philosophiának, mely újabb időkben, hol „magyar,“ hol „egyezményes bölcsészet“ nevet nyert, mely a tapasztalásból indulva ki, a bölcsészeti igazságokat az ember minden oldalú kifejlődésére vonatkoztatja, ebbeli hatásuk szerint becsüli s veszi fel complexusába, s e gyakorlati cél tekintetéből az előadásban a lehető legnagyobb világosságot követeli. Ehezképest volt is Fejér György első három bölcsészeti munkájának hatása amaz időben a közönségre, mely azokat érdeklél olvasta, szerette, s tanaitkat egyedüli helyes bölcsészetnek tartotta. Többi részei elkéstek: írójok nyelvre és előadásra elmaradt önmagától, még inkább korától, s iskolai modora a szabadabb, szellemesebb tárgyalást kívánó olvasókat elidegeníté. Nem olvastattak, nem-ismerve elhanyagoltattak; bár különösen egyikök, az „Embernemesítés“, a tanulmányozást még most is megérdemli.

Fejér György pesti-tanárkorának legnevezeteseb kezdeménye a Tudományos Gyűjtemény volt, melyet ő indítványozott első, sőt megkezdett és szerkesztett 1817 elejétől a következő év derekáig, midőn Györré kerületi tanulmányi főigazgatónak tétetvén által, az más kezekre szállt. Az ott töltött hat év főleg a hivatal gondjai közt pergett le, s így irodalmi munkássága apróbb, s jó részt a tanügyet s nevelést tárgyzó, dolgozatokra szorítkozott, míg 1824-ben az egyetemi könyvtár igazgatójává nevezetvén, ismét Pestre telepedett által, hol egész halálaig szakadatlan írói munkásságot fejtett ki. Szerinte ágazó volt ez e korban is, mert adott hittudományi deák és magyar, s adott

bölcsészeti műveket is : előtérbe mindazáltal a hazai történet lépett, melynek ápolására új állása által érezte magát kötelezettnek. Egy fedél alatt Hevenesi, Cseles, Kaprinai és Pray megbecsülhetetlen kézirati gyűjteményeikkel s egy gazdag könyvtárral, melynek becse mindeddig koránt sincs méltányolva, egy nagy, egyetemes magyar oklevéltár eszméjét fogalmazta, melynek előkészületeihez élte hatvanadik évében hozzá látván, s minden hozzáférhető levéltárak s magányos gyűjtők segedelmét felkérvén, az Árpádok korszakát néhány évi vas szorgalommal csakugyan el is készíté, s 1828-ban a Tudományos Gyűjteményben kibocsátott lelkes előrajzban a hazát pártoló részvételre felszólította. A pártolás nem volt soha a vállalat becséhez és méltóságához mért; de Fejér csüggedetlen kitűréssel folytatta az 1829-ben csakugyan megindított kiadást, s mit másutt csak kormányi vagy testületi istápolással húzamosabb idő alatt eszközöltek, e buzgó férfiú, a folyton hidegedő részvét dacára, tizenöt év alatt, tizenegy részben s negyvenkét kötetben Albert királyig haladva, béfejezte. Mondották, hogy a szöveg nem elégséges hűséggel és gonddal, a szerkesztés nem a kellő renddel eszközöltetett, hogy ennél fogva reá biztosan támaszkodni nem lehet, s a tárgyak feltalálása helyenként nehéz stb. A gáncsok súlyosak és valók : s mégis ha Fejér semmit egyebet nem eszközöl vala e munkánál, mégis általa örök hálát érdemlett ki a tudománytól s a hazától. Együtt bírjuk ebben történelmünk összes okmányi kincsét, melyhez a szerző férhetett, s fért inkább mint bárki más; az elszórva kiadottakat és sokkal több kiadatlanokat; s ha végre nem egyébnek mint puszta regestáknak, puszta útmutatásnak tekintenők is : miben mi foglaltatik s hol található : a hasznot kiszámíthatatlannak kell vallanunk. Járjon utána a feldolgozó, a hol lehet, vagy hol legkisebb kételyei merülnek fel : azt kell vala tennie, különben is, de ezer esetben azt sem teheti vala, ha e gyűj-

temény kezénél nincsen. S ne feledjük mily áldozattal, mi-kép minden könnyebbséget nyújtó anyagi segedelem nél-kül vitte a fáradhatatlan férfiú összes terhét a nyomozás-nak, gyűjtésnek, javításnak, még az eladásnak is, egy-m a g a, mert csak így volt lehető a nyolcvan előfizetővel befejezett vállalatot életbe léptetni, életben tartani. S Fe-jér abban hetvennyolc éves koráig fáradozott, érzékei s lelkének megtörődött erejével; sőt folytatta azon túl is, de számos anyagi veszteségei miatt kimerült tehetséggel, úgy hogy azoknak közzététele lehetőnek lenni végre megszűnt. S az aggnak sokszor gúnyolt vállalata mégis időszakot idé-zett fel történelmi tudományunkra! A múlt század jeles tör-ténetvizsgálói, kik épen az által teremtettk meg e tudomá-nyt, hogy kútföket nyomoztak, s ezeknek alapján épít-tették fel történetünk építményét, elhaltak; az általok vi-lágosságra hozott egyes kincseken kérődztek utódaik: Fe-jér György óriási munkája kellett, hogy históriánk újra megtermékenyíttessék. A siker el sem is maradt. Mindenki gáncsolta ezt, de használta, s használta minden irányban, s új világosság terjedt el a polgári úgy mint az egyházi, a jogi és közéleti, a műveltségi és nyelv-történeten, valamint végre az öszves történelmi segédtudományokon is. E mellett számos segéddolgozatok kísérek a Codex Diplomaticust; számos nevezetes és kétes kérdései a históriának nyertek egyéb e korbéli nagyobb kisebb, deák és magyar nyomozó munkái és értekezései által közvetlenül tőle vagy az ekép felgerjesztett íróktól felvilágosíttatást vagy megoldást: mert egész lélekkel üzven közel harminc évig a históriát, alig merült ez idő alatt fel tárgy, melyhez ő is ne szólt volna, s akár kívívta nézeteit, akár nem, Fejér nem adott e mezőn semmit, mi közvetve legalább ne gyümölcsözött volna. Ki győzné a kétszáz számot meghaladó dolgozásait, melyeket öszvesen száz kötet be nem fog, elszámlálni? de azt el kell mondanunk, hogy öszves tudományosságunkra

e végső hatvan év alatt ő oly sokszerűen, oly behatólag, s összevéve oly szerencsésen működött, hogy nem csak örök tiszteletét érdemlette ki a hazának, de háláját is. Ő keveset vett tőlünk, s adta ezért mindenét — egész életét.

IX.

GRÓF TELEKI JÓZSEF *).

Ha honszeretet, nagylelkű áldozatok s írói nagyság egyesülve hervadhatatlan koszorút fonnak a hazafi homlokra : úgy a Teleki Józsefé mind addig, míg magyar lesz, s a magyarnak kebelében hálaérzet jótevői iránt, örökzölden fog virítani az érdemben öszült bajnok halántékai körül. Utódja tizennégy író Telekinek, unokája Teleki Józsefnek a költőnek, fia Lászlónak, a „Buzgó Esdeklés“ szerzőjének, a kettejük által alkotott híres könyvtár egyik szomszéd szobájában s a nemzetiség ujjászületése évében (1790) születve, kitűzöttnek látszott lenni a végzéstől, hogy az irodalom, a tudomány és nemzeti nyelv legvirágzóbb időszakának egyik munkás hőse- és vezetőjévé váljék. A végzés ezúttal betölt : a haza egyik legérdemesebb nemzetiségének fő dísze, egyik fő dísze lett nemzetének is.

Midőn „jeles íróink csarnokában“ Teleki József képe előtt megállunk, bizvást mellőzhetjük azon vonásokat, mik az igazságszolgáltatás és közigazgatás körében harminchat éven át tett érdemeket rajzolják ; kevesebbé azokat, melyek őt mint egyik alapítóját, szervezőjét és huszonnégy éven át vezetőjét a nemzeti akademiának, és melyek mint többszörös áldozatos gyarapítóját a nemzeti tudomány eszkö-

*) Írva 1854. végén, s így még e nagy ember életében.

zeinek magok elegendek volnának nevét örök hála tárgyává tenni. Még is, mi nem dicsbeszédet írunk, s itt nem a nagylelkűség, hanem a tudomány és ész munkáit kell elősorolnunk, mert legközelebb csak Telekinek az írónak vonásait kell felmutatnunk.

Ezelőtt negyven évvel a külföldről, különösen a göttingi egyetemről azon mély és átkaroló avatottsággal térvén haza gróf Teleki József, melyet azon időben sehol anynyira nem tehetett magáévá mint épen Göttingában, és sehol nem kevesebbé mint itthon : egész lélekkel a hazai irodalom és történet tanulásának feküdt, mely műveltségének világgállásához s korán ért jellemes férfiaságához képest benne, fiatalsága dacára, egészen máskép tükrözte le magát, mint a nagyobbára csak itthon képzett, korlátozott álláspontru s az akkori nyelvmozgalmakban, mint egy vagy más fél, érdeklett szereplőknél tapasztalható volt. Így lőn, hogy midőn a nyelvújításnak akkor minden más irodalmi kérdések felett fontos, s a nemzet figyelmét először egyetemleg igénybe vett ügye a Marczibányi-intézettel e korszerű jutalomkérdést tetette ki : „Minő tudományos rendszabások szerint kellene s lehetne új szavakkal és szólásmódokkal a magyar nyelvet bővíteni a különféle tudományokra s mesterségekre nézve?“ a koszorút Teleki munkája nyerte el, mely a Horvát István feleletgyűjteményében nyomtatva fekszik előttünk. A huszonöt éves férfit illeti azon dicsőség, hogy a sok, részben nyomos és lelkes, de részben a felekezétség szellemétől hol békődözött, hol túlzott szavazatok közepett első volt, ki e tárgyat épen oly rendszeres alapossággal, mint átkaroló tudományyal, egyszersmind pedig egy felsőbb szellem nyugalmával minden oldalról megvilágosította, s ekép a pártok közvetítésére a legbölcsebb szót hallatta. Első, historiai, szakasza az elég terjedelmes munkának egyszersmind első, a dolog velejébe ható, kísérlete a magyar nyelv tör-

ténetének *). Azóta közel negyven év gördült le, s ha sok historiai kérdés most már máskép áll, vagy bővebben felvilágosítható; a gyakorlatiakat pedig az idő több bátorsággal oldotta meg: azt épen csak a közhaladás s a nyelv élő fejlődése hozta magával. A szempont, az elvek ma is állanak, mert igazak. Két évvel utóbb új koszorút nyert „egy tökéletes magyar szótár elrendeltetését, készítése módját“ tárgyazó pályamunkája, s azt sokkal később is az akademia oly kimerítőnek és helyesnek találta, hogy saját nagy szótára tervének alapjául azt vette fel. Az akkor keletkezett „Tudományos Gyűjteménynek“ nem csak eleinte collegiális szerkesztésébe folyt be Teleki, hanem azt számos értekező és bíráló cikkeivel is gyarapította. Ez időben kezdett ő mindinkább s inkább a historia felé fordulni, s ehez való átmenetét a Kisfaludy Aurórájában közlött két historiai vázlat: Égervárának ostroma 1552-ben, és Első Lajos nápolyi hadviselése 1347—51. jegyezte meg. De mindenek felett a Hunyadiak kora, a magyar állami és népeletnek épen oly gazdag mint fényes időszaka, kötötte le tudományos gondjait. Teljes odaadással s nagy költséggel látott a források gyűjtéséhez, s megkezdé azon nagyszerű művet, melynek jeles része most már a nemzet kezében van. A „Hunyadiak Kora“ az újabb historiai világirodalom első rangu munkái közé tartozik, a mienkben egyetlenül áll. Mindent átkaroló forrásvizsgálaton alapúlva, e mű az öszves historiai anyagot, a bel- és külföldit, teljesben mint minden elődei, önálló és higgadt ítészettel dolgozza fel; s különösen az okleveli kútfőket nagyobb számban, mint bárki eddig, s köztök tömérdek fel nem

*) Hogy azok előtt, kik gr. Teleki József életrajzát az „Österreichische National-Encyclopädie“ben (1835. köv.) netán olvasták, plagáriusnak ne tessék e sorok írója, kijelentenie szükséges, hogy azon életrajzot ő írta.

használtakat, sőt épen ismeretleneket, úgy hogy általa a chronológiának részleteiben megszáámíthatatlan helytelen-ségek megigazítvák — mi a historiai aetiológiának első múl-hatlan feltéte! — számos hézagok pótolvák, az események, hol lehetett, összes körülményeikkel, oly szemlélhetőleg kifestvék, hogy azon világban élni, szereplői közt forgo-lódní láttatunk. Különös gond fordítottat az okok kinyo-mozására, s az összefüggések kipuhatólására, mi által van csak mindennek teljes értelme s tanulsága a historiában, mely által lesz ez külső jelenetek sorozata helyett a nem-zetélet léteges, belső fejlődésének tükre. Nem kisebb gond jutott a szereplő egyéniségek jellemei kibuvárlásának : s itt bizonyítja Teleki József történetírói felsőbb hivatását. A lélektani módszer segédelmével, mely nem a holt betü-höz tapad, hanem a betü segédelmével az emberek lelké-ben olvas, adja ő azon eleven, lélekteljes és hű jellemké-pekét, azon egés z alakokat, mik a tapasztalt világ- és emberismerőt, a gyakorlati államférfiút s egyszersmind a magasban adományzott philosophus író t jegyzik : valamint azon alkotó tehetség, mely a számtalan részletekből nem egyes képek sorát, hanem a történelmi eszme magosáig emelkedő, s ennek álláspontjából egy félszázadot vissza-tükröző roppant egységes drámát állít elő, a historiai mü-vészt tanusítja. Az eposi szélességgel szépen egyező nyugal-mas és nyugalmas méltóságos hang üti végre a műre classi-cai bélyegét. Szerencsésen megoldotta szerző azon nehé-zséget is, mely szerint műve történetnyomozat s történet-irat egyszersmind, az által, hogy a forráskészületet, az el-térések kiegyenlítését s bővebb utalásokat a jegyzésekben tette le, a szöveget pedig tisztán a történeti elbeszélésnek s azt megalapító okoskodásoknak szánta : mi által a „Hu-nyadiak Kora“ tudós munka s minden mívelt magyarnak éldeletet ígérő valódi nemzeti mű egyszersmind. Összesen négy kötete van a közönség kezében : nyolc vagy kilenc

még hátra, s egy pár hián, mely első kidolgozásban szinte kész, a vég kéz is rajta. Az első öt Zsigmond halálától Mátyás király halálaig (1438—90) a nemzet világeletét tárgyalja; a következő négy az országos és népeletet, a törvényhozásban, egyházban, társadalomban, az ország földrajzát és államisméjét, az irodalom, műveltség, kereskedelem állapotait, végre a magánéletet, sajátságai és szokásaiig; az utolsó négy vagy öt végre az ismeretlen, vagy csonkán, hibásan ismert, oklevelek gyűjteményét tartalmazza. Ez a „Hunyadiak Kora,“ melyet e sorok írója szerencsés volt évek előtt már készen látnia, s melynek bővítése s tökéletesítése teszi a nemes szerző életének feladását, mióta a kormányról lelépett. E munka nem csak mű, hanem egyszersmind okadatolt, hathatós érületnyilatkoztatás, s így t e t t, melynek becsét és horderejét minden mélyebb ész és kebel érzeni fogja. Gróf Teleki József általa nem csak a nemzet nagyjainak kebleinkben épült pantheonában alkot magának örök emléket: hanem oly vagyonát, oly tökéjét hagyományozza a hazafiúi példának, melyből egész ivadékok meríthetnek s merítendének öntudatot, bizodalmat, tanulságot.

Fölötted pedig, nagylelkű férfiú, kezet fogva örködjenek a nemzet s az egészség géniusai, hogy ne csak befejezve, néped kezén láthassad szent hagyományodat, hanem jutalmadat is azon gyümölcsökben, miknek érlelése összes élted nemes feladása volt!

X.

KULCSÁR ISTVÁN.

Ha nem csak maradandó becsű szellemi művek, hanem egy összes munkás élet, mely korában a nemzetiség és irodalom ügyét tollal, szóval, tettel és áldozattal hatályosan és sikerrel ápolta s előmozdította; jogot tarthat a maradék hálás emlegetésére: úgy Kulcsár István ez érdemcímmeel valóban nem utolsó helyet követelhet magának a nemzet pantheonában.

Valóban kevés, igen kevés nevet mutathat fel nemzetiségünk és irodalmunk története, mely, ha néhány földi hatalmast veszünk ki, annyi szálakkal van annak előhaladásával összeszöve, mint a tekintélytelen eredetű, közép-módú s a polgári társaságban oly szerény állású Kulcsár Istváné. Mint gymnásiumi tanár Szombathelyt és Esztergamban, s nevelő gróf Festetics László, a György fiánál, takarékos élet mellett szerzé magának azon kisdud tőkét, mely alapját vetette meg ez áldozatos munkásságnak, mi-
ben őt e század elejétől fogva egész halálaig mindenütt látjuk, hol nem csak buzdítani, de tetteleg segíteni is kellett. Élete amaz első szakaszában, néhány jelentéktelen kísérlet után a költészetben (Ovid első heroídjé 1789. Laudon Nandorfejevári Gyözödelme 1790. sat.) ismeretessé tette magát Mikes Kelemen Levelei kiadása által (1794), melyek talán első ösztönt adtak nekí a hazai történet felé

fordulni; s így, Benkő József után, kinek készületei a magyar nyelvű történeti emlékek körül, előtte, kérdés, ismeretesekek voltak-e, első tervezett Magyarországon ilyek kiadását, melyek első osztálya, a „Magyar Történetek Gyűjteménye“, a XVI. és XVII. század történeteit, apróbb tudósítások és levelekből összeszerkesztve, volt előadandó; a második „Eredeti Történetirók“ címe alatt, többnyire egykorú magyar írókat adandott, s e gyűjteményben szándékozott Mikó Ferenc, Kemény János, Szalárdi János, Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Babocsai Izsa és Beniczky Gáspárnak az 1594-től szinte 1712-ig lefolyt időkre szolgáló emlékirataikat kibocsátani. Az első osztály előzletétől közzé is tett 1804-ben egy általa „Székelyek krónikájának“ nevezett szerkesztményt, melynek alapját egy kicsiny terjedelmű székely krónika teszi, s melyet, hogy az két nevezetes történet — ugymint a mohácsi veszedelem és bécsi béke — által berámázott egészet tegyen, az első pár évre Bethlen Farkasból, ezentúl azonban magán és diplomatikai levelezések és acták, úgy Gyulafi Lestár, Szindi János és Enyedi Pál kézirati munkáikból pótlott. Ennyire nem bizott még akkor Kulcsár a közönség részvételéhez, ha az apró forrásokat, összefüggés nélkül, s mintegy töredékesen adja. És így sem volt a részvétel felkölthető. A magyar olvasónak főleg mulattató, legfelebb költői olvasmány kellett, s hiában emlékeztette őket, hogy „nekünk, kiknek elei háromszáz esztendőök előtt is csinosan tudtak mind az országlásról, mind a tudós dolgokról anyai nyelvökön szólni, most elnémúlnunk nagy illetlenség volna“; hiában sürgette másszor és gyakrabban az ismeretek és tudomány iránti érdeket: az jó ideig szunyadozott még, s a szép terv kivitetlen maradt; szinte úgy a negyedik kötet közepén megszakadt Gebhardi magyar historiája, melyet ő azonegy időben Hegyi József által le-

fordíttatván, hibáiból kijavítva saját költségein és folytatva adott ki.

Ekkor határozta el magát Kulcsár — miután Görög Demeter nagy hatásu Magyar Hírmondója, kiadójának az udvarnál alkalmaztatása után, megszűnt — az időszakai sajtó pályájára lépni, melyen folytonos közlekedésben a közönséggel, hazafiúi céljait annál nyomosban reménylette létesíthetni. Megnyervén a szabadságot, 1806-ban július 2-dikán megindította *H a z a i T u d ó s i t á s o k* cím alatt azon nagy fontosságú közlönyt, mely ez idő óta huszonhat éven át az egyetlen volt az országban. Sem ezt nem kell a mai magyar hírlapíráshoz hasonlítani, sem Kulcsár kisebb nagyobb, buzdító s izgató cikkeit mai francia szabásu vezércikkeinkhez : különbözők voltak a viszonyok, szűkre korlátolt a jog és tér, fejletlen maga az előadás e neme és nyelve, de fejletlen az olvasó közönség is, mely nem tűrte volna azon hírlapíró, ki köz tárgyról, és ily bátorsággal s jogköveteléssel mert volna szólani. S bár meg kell engednünk, hogy Kulcsár egy mai hírlapíró fő tehetségeivel : szellemmel, tüzzel és mozgékonyssággal, nem nagy mértékben bírt ; bírt még is azon lassu, de mélyen megkapó biztos hatalommal, melyet az egyszerű vallásos meggyőződés, a hajlékony, de magát soha meg nem tagadó következőesség, az ügy szentsége iránt táplált bizodalom, s a missió érzésével párosuló kitűrés fejt ki. A politika s a törvényhozás kérdései nem voltak még tárgyai a hírlapnak : a censúra úgy, mint a nemesi kiváltság nem bocsátá ezt e nyílt tere ; de a dynastiai érzelemmel eltölt loyaltás egy nagy kérdés képviselésére e téren is mind jogosultnak, mind elég bátornak érezte magát : a n e m z e t i s é g é r e ; és soha nyomtatott betű, béke idején, sem többször, sem nyiltabban, sem több határozottsággal nem hirdette e nemzetiség historiai jogát, mint az övé. Az akkori állásontról kell e cátói „deniquét“ felfogni és érezni, nem

azon időkeről, midőn Carthago eltörölve, s a frigy alatt a fejedelem szent kezeirása állott. Oh e kérdésben Kulcsár érdeme nagy, halhatatlan volt; mert a mit a feliratok, gyüléstermekből, deákul vittek a trón zsámolyához, azt ő szabad ég alatt hirdette, s folytonos és nem szünő állandósággal cseppenként oltotta belénk. Nem lázította fel vértünket, de lassanként elősegítette átváltozásunkat.

Nem tartalmatlan, pusztá hangféle nemzetiséget sürgetett ő; kultúra által nemesített nemzeti lélek volt jelszava: s erre szerinte három út vezetett: tudomány, irodalom, s nemzeti színpad. Pest vármegyében külön időben külön nevek csillámlottak fel mint pártolói a színügynek: nálánál nem volt annak sem régiebb, sem állandóbb képviselője; ő majd mint indítványozó s megyei választmányi tag, majd mint igazgató sokszor és hűzamosan, de mint magánember és hírlapíró mindig, szolgálta azt: itt esdekelt, ott igazgott, ismét emlékeztetett, nem ritkán — segített. „Hazai Tudósításaiban“ nem mulasztott el alkalmat, melyet a dolog erkölcsi művelő és nemzeti fontossága kiemelésére ne fordított volna; de pamphletekben is sürgette azt, s a hatvani-utcai telek megnyerésében ő volt a leghathatósb közbenjáró — melynek, midőn hosszas hevertetés után, eladatott, szegény, betegje is lett. — Így sürgette ő gyakran a tudományos irodalom művelését is, de míg az iskola deák volt, kevés sikerrel: ezért igyekezett a Révai által indítványozott, s az idő által ismét elejtett „magyar tudóstársasági“ eszme feltámasztásán; s reá bírta gróf Teleki Lászlót, hogy annak újabb fejtegetésére jutalmat tenne ki. — Így adott ő ki koronként saját költségein ismeretterjesztő munkákat, mint 1804-ben Röth József Nemzetek-esmeretét; 1807-ben Mutschelle physico-theologiai munkáját Pucz által fordítva; 1810-ben Szirmay könyvét a hegyaljai szőlőültetésről stb.; sőt 1807-ben maga is egy „tudományos negyedes irást“ szándékozott

létesíteni. „Mindedig, úgy mond, igen látszattak hajlani íróink a poézisra s abbeli gyűjteményekre, melyek csak egy különös ágai az aesthetikai munkáknak. Többre vagyonszüksége a nemzetnek, és talán ízléséhez is alkalmasabbak a felsőbb tudományok.“ De nem volt körülte, sőt a hazában még, magyar írói erő, elégséges és alkalmas ily közlöny megalapítására. Mint a Történeti Gyűjtemény, úgy ez is szándék maradt. — Többet, legtöbbet tett Kulcsár a nemzeti irodalom pártfogása körül. Nem ismétlem, mily hatással volt egy fertályszázadon túl folyó hírlapja a magyar olvasás terjesztésére. Ő azt 1817 óta egy vegyes tartalmú melléklappal, a „Hasznos Multságokkal“ toldotta meg, mely által a csupán magyarul olvasókkal a tudományos és széptani ismereteket is meg igyekezett izleltetni. E lapokban figyelmeztette a magyarokat a népköltészet érdekére, s itt kezdtek, felszólításaira, mind népdalok, mind, bár ritkábban, népmondák közöltetni. Ezekben hirdette koronként a „nyelvrégiségek“ becsét, s ismertette meg első és bővebben a Pápai Pál által 1539-ben leírt régi magyar zsoltárt. Ezek mellett kedveskedett koronként becses külön todalékokkal, köztök Horvát István annyit ígért híres „Rajzolatai“val. A „magyar nyelv és nyelvtudomány“ ügyét, már régebben jutalmazások által igyekezett kifejtetni. — Még 1804-ben tűzte ki e kérdést: „Mennyire ment már a magyar nyelv kimíveltetése? Micsoda módok s eszközlések által kellene azt nagyobbra vinni? Miképen lehetne ezen eszközöket fogatosakká tenni?“ A húsznál több pályamunka közül maga nyomatta ki Kis János első, Pánczél Pál másodrangu, és gr. Teleki Lászlónak nyíltan benyújtott, részben terjedelmes, munkáikat. 1807-ben egy második jutalmat hirdetett ki, mely a magyar nyelvjárások ismertetését kívánta, s miután ez siker nélkül maradt, 1809-ben egy harmadikat, melynek tárgyát, „a magyar nyelvnek történetei a

nemzetnek ezen országba való bejövételétől fogva“ tették és fájdalom ez is, bár 1811-ben megújított, felelet nélkül múltán el, őt a további pályáztatástól elkedvetleníttette. De azért erszénye nyitva maradt a közügynek. Ő nyomatta ki — s ez akkor csak áldozattal eshetett meg — 1813-ban Baróti Szabó Dávid Virgiliusa második kötetét, ő 1817-ben Vályi Nagy Ferenc Moschusát és Bionát, ő 1818-ban Ungvárnémeti Tóth László görög és magyar verseit. Beregszászi Nagy Pált ő tartotta egy ideig, ő buzditotta nyelvizsgáló munkája kidolgozására, s adta azt ki 1815-ben (*De vocabulorum derivatione et formatione in lingua magyarica*); mások munkáit 50—100 példányra előfizetéssel segítette megjelenhetni. Általában szívesen támogatott talentomos fiatal írókat tanácssal, ajánlással, pénzzel; s azon időben nem volt ily kész Maecenje az irodalomnak, mint a minden fillérét tollal kereső Kulcsár. Nagyobb volt azonban hatása, melyet a maga személyessége által gyakorlott a Pesten élő s koronként Pestre jövő írókra és tudósokra. Nyílt háza kitkit magyar szivességgel és vendégszeretettel látott. Nem volt idejében ismeretes irodalmár, ki körét ne nevelte volna. Ezen ebédek és vacsorák symposionok voltak, melyeken csak irodalmi és magyar nyelvészeti kérdések és ügyek tárgyalattak. Horvát István, Fejér György, Mokry Benjamin, Kovács Mihály, Vitkovics és Szemere voltak az első törzsvendégek, kikhez időnként más meg mások, s végre Kisfaludy Károly és Helmeucz járultak. A nyelvújítás kérdése, melyben Kulcsár egykor, sőt mindvégig, elméletben orthológ maradt, annyi vitatkozás után gyakorlatban neológgá tette. Pártfogását azonban, melyet úgy nyújtott, hogy az senkinek sem fájna, nem kötötte semmi oskolához; s úgy segítette a neológ Bilkeyt és Tóth Lászlót, mint az orthológ Mokryt és Beregszászit.

1827-ben azon vigasztaló öröm érte Kulcsárt, hogy a

magyar akademia felállíttatása törvényyé vált. A nádor, érdeme szerint becsülván a magyar nemzetiség ügyében megöszült bajnokot, tagjává nevezte azon országos választmánynak, mely az akademia rendszabásait végkép megvala állapítandó. A legszebb esthajnali fény sugarai derítették fel a hatvanhét éves öregnek homlokát; s nem fogom elfelejteni azon órát, melyben előttem ez intézet mi-képi megalakítandóságáról szólott. „Nem mi öregek vagyunk meghívatva — mondá körülbelül — az új kornak ez institutióját megtermékenyíteni: az ifju ivadéokra néz e teher és becsület: ne feledjétek, hogy az csak úgy fog reátok is díszit sugároztatni, ha töletek kap. Én nem foglak együtt látni; de lelkem irigység nélkül fogna titeket ott látni, hol én és az én kortársaim tétlen vendégek volnánk.“ Kulcsártól ezt hallanom nekem több okokból váratlan volt, de ő élte alkonyának őszinteségével szólott, s szavai mutatják, hogy magamagánál jobban szerette — melyért anynyit tett és áldozott — a nemzeti irodalom ügyét.

Részt vett az országos választmány néhány ülésében — s e választmány tagjai, összes díszei a régibb irodalomnak, kísérték sírjához.

Nagy és becses könyvtárát Komárom vármegyének hagyta, mely neki életet adott. Ez utolsó tette volt annyi szép tettben gazdag életének.

XI.

GAAL GYÖRGY.

Támadj fel meséid szép álmával,
Színeidnek tündér pompájával
Magyarok elsűlyedt dalkora!

I.

Volt idő, mikor Bécsben, a Mariahülf külváros főt-cája egyik nyájas lakosztályában, egy viritó korú, az élet nyomasztó gondjai közepett is örökké derült mert munkás, elégedett mert kevés igényű, férfiú lakott; kihez minden művelt magyar, ki hazája előmenetelét, fájának fejlődését, nyelve s irodalmának emelkedését viselte szíven, koronként beszólt. A beszéd nem egyébről, mint azon jelenetekről folyt, mik e láthatáron jövődöt ígérve feltűnedeztek; szándékokról, mik iránt a házigazda magas és kiterjedt nézetei kívántattak; reményekről, mik neki s vendégeinek belső életét szépítették. Az előkelő Görög s a rideg Sándor István, a heves Engel s a csendesen munkáló Mednyánszky, a sokat csináló Kisfaludy Károly s a nem kevesebbet akaró Döbrentei, a mozgékony Mailáth, a darabos Csaplovics, s 1823 óta e sorok kegyeletes írója is, külön időkben, de mindnyájan és mindig ugyanazon érzéssel járultak e rendkívül gazdag s mindig nyitott könyvhöz, e minden hazafiúi szívdobbanásra visszadobogó szívhez, ezen a kelet sugaraitól vidáman, a nyugatéitól panaszosan viszhangzó Memnonszoborhoz. Jöttek idők, mi-

dön az örömek sírba szálltak, midőn a hazafi sebeihez az atya sebei torlódtak, s e görnyedt kisdéd alak, mellét elborító fejr szakállával, egy jobb korból fenmaradt néma rom képe volt : de ha keble gyupontját ismerted, e rom viszhangja nem vesztegelt soha !

Gaal György volt ez, ki ifjúságában nem egy nyájas órát szerzett a magyar olvasóknak, ki férfi korában annyit tett a nemzeti becsület mellett a külföldön, s oly ügynek lett megindítója s leghathatósabb előmozdítója, mely jelenleg a kor előterében áll. Mégis a kor az úttörőt elfelejtette. Pedig ő volt a magyar mesevilág első felfedezője !

October 24. 1855. látta ő Pestet utolszor, hová a török földről, mely atyai szíve egyetlen örömét rejté el, tört szívvel és kimerült erővel érkezett. 25-kén tért vissza Bécsbe — meghalni. November 6-kán fogta be szemeit életének mindvégig jó szelleme, a leghívebb nő.

Hogy ne a külföld Ismerettáraiból kelljen a magyar-nak újra megismerkednie egyik régi írójával, s tudhassa kinek köszönni népköltészete legszebb tartományának kibuvárlását : végig kísérem őt pályájána s írig, s elmondom, mit hagyott az élet után nemzetének.

II.

Hevesmegyéből származott atyja Gaal Mihály a magyar királyi udvari kamara tisztviselője volt, még mikor ez Pozsonyban székelt. Ott született egyetlen fia György 1783. évi april 21-kén ; de már a következő évben Budára tétetvén át ez igazgató szék, itt kezdte a fiú jární oskoláit, folytatta Vácon, Egerben, Pozsonyban, s befejezte Pesten és Bécsben. Az 1790- és 92-ben kigyuladt országos hév lohadó félben volt, mikor Gaal ifjukurába lépett ; azonban a nyers izlésü, de lángoló szivü Dugonics nem szünt meg éleszteni és táplálni tanítványaiban a nemes tüzet ; s

nem volt kedveltebb tanítványa mint Gaal, s ennek nem kedvesebb tanítója, mint az Etelka szerzője. Sétáikon — mert a nagytekintélyű ember gyakran Gaallal kísértette magát — különös örömét találta ez azon előhozakodásokban, mik az akkor még figyelemtárgyul nem szolgált nép szokásai, adomái, meséi, példabeszédei, sokszor, valóban naiv tartózkodástalansággal, holmi mezítlén tréfái körül forgolódtak. Gaal magyar író, s nem egyéb, akart lenni: atyja „e bolond passióról“ nem akart tudni semmit, átkozta a mathesis professorát, hogy nem inkább az á plus bére fogta fiát, ki ebéd felett is az abrosz alatt verseket faragott, s míg atyja a bureauban volt, Buonaparte életét s Meissner és Schiller biographiáit fordítgatta. Mert akkor ki nem kezdte pályáját fordítással? Mikor ezek aztán nyomtatót is találtak, bár a címlapokon nevét kiírni nem merészlé, a húsz éves ifjú teljesen boldognak érezte magát; s visszaemlékezve a Bécsben olvasgatott Eipeldauer-féle levelekre, a Dugonics-séták nyers de kedélyes társalgásának befolyása alatt neki bátorodott az eredeti írásra, s egy nedélyes havi iratkát indított meg 1803-ban, az akkor nem hírnélküli „Tudós Palócot, vagyis Furkács Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor urához írt leveleit,“ melyekben a Budapestre tapasztalás végett feljött mónosbéli legényke a két főváros lakói bohóságait, visszásságait, nevetséges szokásait s kicsi nagyéletöket teszi egyszerű, józan s naiv felfogásu közlései tárgyává. Nem tagadhatni, hogy ezen szeretetre méltó bonhomieival s a legártatlannabb gúnynyal rajzolt képecskék mulattatók voltak; az értő előtt pedig, mint a Gvadányi humoránál nem lelketlenebb, bár kevesbbé éles kísérllet e nemben méltó reményeket gerjesztett. A hatodik füzet volt sajtó alatt, mikor az ómagyar telivér, s ehez képest a magyar könyvszerzést a kalendáriumokon túl meglehetősen felesleg időpazarlásnak tekintő apa nagy megindulással tudta meg, hogy Furkács

levelei, miket fia példányában jóízűen olvasgatott, az ő hajléka alól kerültek ki. Jaj lett volna a tudós palócnak, ha épen ekkor nem sikerül a gondos apának, minden oldalú kérései s ajánlásai után, fiának csakugyan hivatalt szerezni. A hatodik füzet egyszersmind „utolsó“ lett, sok olvasó fájdalmára; s az ifjú Gaal, apja nagy öröme, Kismartonban az Eszterházy herceg jószágigazgatásánál alkalmaztatott. Így szakadt félbe csakhamar a nagy kedvvel és szorgalommal megkezdett pálya, hogy egészen más-nemű befolyások alatt, nem várt fordulattal, egészen más, s egyideig idegen irány váltsa fel az eddig határozottan nemzeti törekvést.

III.

Eszterházy Miklós herceg születése és neveltetése azon időbe esett, midőn, kivált dunántuli, nagyaink palotáiban francia erkölcsök és nyelv, német házigazgatás s magyar fényűzés egyesülve, tetőzésöket érték el. Eszterház lapályai a mesterség varázslatai dacára nem elégtették ki a szépet minden formáiban kedvelő Miklós herceget, s épen ekkor emelkedett a kismartoni, valóban királyi nagyszerűségű és szépségű várkastély, tündér kerteivel s műintézeteivel, mikor Gaal György a középponti cancellariában a herceg szolgálatába lépett. A herceg, egész frivolitásával bírt a XV. Lajos korabeli francia nagyok és hatalmasoknak, de egyszersmind azok kultúrájával, ragyogó szellemével, s egyéb dicsérendő tulajdonaival: szerette a tudományokat, habár csak a könnyebbeket, mik a salonéletnek adnak némi tartalmat, szerette s pártolta a művészeteket, s könyv-, és ásvány-, de kivált képtára egy királyhoz nem voltak volna méltatlanok. A már akkor nagy olvasottságú, terjedelmes nyelvismeretű és csillogó szellemű fiatal ember tulajdonai nem maradhattak ily úr előtt sokáig rejtekben. A herceg nem ritkán, és szívesen beszél-

getett vele tudományos, de főleg szépirodalmi tárgyak, s a művészet felől, mely körül épen ott nyílt alkalmá Gaalnak a régibb és újabb mesterek művei s a legdrágább és jelesb, azokat tárgyazó munkák tanulmányozásából okúlni; ott képezte ki magát tájfestővé is; s míg nappal gyakran francia s olasz munkák lelkes felolvasójaként szerepelt a herceg kabinetjében, a zenészeti estvélyekben Haydn József igazgatása alatt hegedűjével, a színészeti előadásokban mint műkedvelő vett részt. E négy év, művelődése tekintetében, Gaal György életének legnevezetesebbjei voltak, s ha közepette a külföldies, de a művészetek minden nemével szepített élvezeteknek, hova az akkor jóformán megállapodott s izlés dolgában még igen elmaradt magyar irodalom gyöngye igyekvéseit semmi organum meg nem vitte, ez, érdeken és kilátásaiban mind halvány s halványabb színben tűnt föl előtte, s végre figyelme háttérébe vonult; az helyzete, környezete s az életnek, melyre hivatta volt, természetes, s majdnem szükségképeni következménye volt. Az egy Kisfaludy Sándor híre és munkái hatottak be a kismartoni várkastélyba, s ott inkább kivételül, hogysen egy jövendővel bíró irodalom előjelétül tekintettek. Tátika német fordítása, mely első alakjában már itt keletkezett, inkább a herceg kíváncsisága kielégítésére, mint a közönség számára készült. Benső társalgása a külföld legnagyobb írói munkáival — mert a két classikai nyelv remekein kívül nem csak a német, francia és olasz, hanem az angol, spanyol, sőt portugal költöket is eredetiben olvasá — a nyugot emberévé tette őt gondolatban és érzésben, s költői ihlete német versekben keresett magának kifejezést, miket különösen a hercegnő szívesen hallgatott. A herceg belátta, hogy Gaal nem bureaui foglalkodásra termett, s 1808-ban Bécsbe áttett könyvtára mellé örnek, három évvel utóbb könyvtárnokká nevezte, s a Drezdában megjelent „Hórák,“ és „Versek,“ utóbb a

Békehymnusok, s az „Éjszaki vendégek“ című idylli epos, s egyebek szerzőjét udvara egyik dísze gyanánt becsülte.

IV.

Azalatt a magyar irodalom új lendületet vett a hazában. Bécsben, s épen ura házánál ismeretségbe szövődvén Gaal az ifju Pál herceg egykori, akkor pedig a koronaherceg, nevelőjével Görög Demeterrel, általa vezetett bé új irodalmunk ismeretébe, s ezzel vissza volt ismét adva hazájának. Készült még egy és más német munkája, de már kerestetül inkább, mint kedvből s belső szűkségből. Észrevette elmaradását anyai nyelve irodalmi kezelésében; de ennek érdekében akarván felhasználni az idegenben szerzett gyakorlottságát, magyar művek fordításaival kezdte a külföld figyelmét ifju irodalmunkra vonni. Tátika, újra dolgozva trochaeusokban tette a kezdetet. Kisfaludy Károly első drámái, a Tatárok, Ilka, Stibor szintén verses fordításaival nyitott meg egy „Magyar Játékszínt“ (Theater der Magyaren, Brünn 1820), melynek sikere bár nyomtatóját nem ösztönözte is folytatásra, de a német bírászat által kedvezőleg fogadtatott, s különösen tisztán nemzeti jellemével nem csak figyelmet, hanem méltánylást is aratott. A magyar színészet története e kötetben nagyobb részt élénk levelezés és gondos utánjárás gyümölcse, s bizonyos idősakra már szinte egyedüli forrásunk. Kemény Simon is egy lipcsei zsebkönyvben épen a nemzeti érzés megható kifejezésekép szintén szivélyes fogadtatásban részesült. Később (1834.) magyar novellákat is közölt, s „Köszeg ostromán“ kívül (Schels katonai folyóiratában 1828, s külön) a német lapokban gyakran szólt a magyar irodalomról.

Nevezetes dolgozat, s reánk nézve külön becsü, Közmondástára is (Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen, 1830). Rég foglalkodván a népszellem költői nyilatkozá-

sai gyűjtésével, a közmondások sem kerülhették el figyelmét. „Tout le bon sens est dans les proverbes“: e jellegével vezette azt olvasói elébe. — Az ő gyűjteményének általános érdeke nem annyira a gazdagságban s nem is az anyag újságában, mint inkább a külön népek rokonértelmű mondatai összesorozásában áll. — Ezer nyolcszáznál több német közmondást kapunk, melyek alá, hol találhatóak voltak, angol, deák, olasz, francia és magyar analóg közmondásokat rakott, úgy velvén, hogy egyedül az összehasonlítás teheti az ítést azon állapotba, miszerint ne csak a nemzetek külön kifejezési módját ismerhesse fel, hanem a tartalom és tartalombeli gazdagságból a népek értelmiségére, fogalmi körére, sőt kedélyére is következtethessen. Ezen, nemében leggazdagabb műből mentek utóbb át a hasonlítás anyagok Ballagink „Példabeszédei“be is. Vettünk Gaaltól ez időben ismét magyar dolgozatot is, milyen a Gaal roppant eruditiójának egyik mutatványa: polylogiai mulatsága az álomról és alvásról a Tud. Gyűjt. 1824-ki folyamában, az 1829-ki Aurórában egy perzsa regéje: „Régi szokás megmarad“; s szinte ekkor a felsőmagyarországi Minervában: „Anekdoták és charactervonások híres képirók életéből.“

V.

De Gaal Györgynek a népmesék körüli fáradozásai azok, mik neki halhatatlan érdemet szereztek. Még midőn nálunk ezek egyedül fonódákba s gyermekszobákba illő dibdábnak nézettek, s mint ilyek komoly férfiú figyelmére méltatlanoknak; nem sejtetvén még azon mély jelentőség, melylyel nemzeti, sőt emberi egyetemes tekintetben bírnak: Gaal György, ifjúkori visszaemlékezései s a Grimm által Németországban támasztott mozgalom befolyása alatt azon szándékot érlelte, a nemzet alsóbb rétegein még ifju fris életet élő mesekincset összeszedni, s az-

zal a külföldet megismertetni — a hazában kinek kellett volna ilyen? Bécsben-lakása első éveibe szolgálnak vissza ez igyekvések. A hozzá bejáratos magyarok figyelmessé tették általa ez ügyre, nem egy Magyarországból nála megfordult s Magyarországba visszatért barát ígerte segedelmét, levelezés indult meg régi ösmerőseivel, s a mérsékelt jövedelmű, s a mindinkább növekedő drágaság mellett szegénynek mondható hazafi jutalmak ígérétevel adott súlyt kéréseinek. De ki tudta még akkor — s hány tudja még most is — mint fogjon a dologhoz, mi kell, és miképen? Így anyaga soká azon kevésre maradt szorítva, mire ő maga, különösen Egerben töltött éveiből, bírt visszaemlékezni. „Több mint tíz évi kutatás, gyűjtés és egybeahasonlítás, mondhatatlan akadályok és nehézségek, a tetemes költségeket meg sem említve, előzték meg — így ír 1822-ben ő maga meséi előszavában — azon kétes szerencsét: végre is hiányos és tartalmatlan töredékek halmazához jutni, melyből az egyszerű és világos apológoknak általam rég szándékolt gyűjteménye létesüljön. Tekintélyes és befolyásos férfiak s magyarországi minden barátim s ismerőseim sokáig hiában igyekeztek ohajtásaimat teljesíteni, nem találkozott egy kész magyar regélőné sem, milyen a Grimm testvérek Viehmannéja, nem egy őszinte egyszerű feljegyzője az elbeszéltnék; bár különben a pénz és jó szó beutat talál az életbe; s így ez ügy iránti kedvem és szeretetem egy évtizeden keresztül célérés nélkül maradt. Végre valahára, egyedül a szerencsés véletlen kedvezéséből sikerült e munka, mely iránt a magam s minden barátim reménye mármár hajótörést szenvedett. Egy öreg közvitéz ismeretsége, ki a magyar nyelven kívül mást nem értett, egy sor meséhez juttatott, miket régebbi anyagommal összehasonlíthatván, ennek segedelmével azoknak nem egy hiányát és hézagát szerencsémre kipótolhattam úgy, hogy tartalmukra a hasonlókat összeál-

líván, az igazit s legjobbbat közölök csakhamar felismerhettem. Ekkép támadt e mesekönyvem; s habár az nem a legvonzóbbak egyike, de bármi csekély legyen is, azon vagyonhoz tartozik, melyhez elég keservesen jutottunk.“

A könyv e címet viseli: *Mährchen der Magyaren*, bearbeitet und herausgegeben von Georg von Gaal (Bécs, 1822). 454 lapon tizenhét mese van. A kidolgozással járó fordítás természetesen letörlötte rólok a közvetlenség harmatát, le a kifejezés saját népies typusát, annál is inkább, mert bár — mint maga nyilatkozik az említett helyen — neki magának ugyan mindig azon neme a nyelvezetnek tetszett leginkább, melyet „a háladatos állatok“ meséjében igyekezett visszaadni, s mely módot, ha munkáját egyedül rokon izlésűek számára készíti, valamennyiben követett volna: de sokakat ez egyformaság elfárasztott volna, kivált azokat, kik a Musaeus népmeséit, regényes tartásuk, szélességök és gyakori eltéréseik dacára, egyedül szeszélyes előadásuk s eleven színezetökért rég a classicitás dísznévével tisztelvén meg, ezeket kecsnélkülieknek és unalmasoknak itélték volna.“ A külföld tetszése és részvéte, a magyar mesevilágnak a német közönségnél becsbehozása volt tehát e kidolgozásban vezérelve; s e célt el is érte. Ezrek költek el e könyvből; s egyedül kiadójának méltatlan eljárása a szerző irányában csökkentette kedvét annak folytatásában. Azonban a Gaal könyvét ezen tárgyalás mellett is nem csupán gyönyörködtetőnek, hanem tanulságosnak is ösmerték el az avatottak. A népköltészet lényege általa illetetlen maradt, s ezt érezték a külföld férfiai, kik egybchasonlításaikban az ő közleményeire is tekintettel voltak; elismerték saját tudósaink, kik, miután a tárgy az idő fejleményei közt mindinkább érvényre jutott, leginkább ezeket vették föl a magyar mese tanulmányozásában alapúl. Így Henszlmann Imre a Szépirodalmi Szemle nevezetes cikkében; így Ipolyi Arnold a Magyar

Mythológiában. Gaal után fölléptek ugyan gróf Mailáth János és báró Mednyánszky Alajos is, de ők sokkal szabadabban, s nem annyira népismertető, mint szépirodalmi célzattal, szépítve, sőt alkotva nyúltak be a hagyományos kincsbe; Erdélyi János pedig, lelkes buzgóságával s egy népszerű testület aegisze alatt a fölébredés után sem bírt sokkal többet összeteremteni, mint az innen kiszakadt hazafi, negyven év előtt már a távolban. De Gaal maga ez ügyekezeteiben meg nem állapodott. Megragadott e végre minden alkalmat, s utóbb is különösen haditisztek közbenjárása által, sikerült gyűjteményét szintén közvitézek újabb följegyzéseivel tetemesen nevelni. Ezeknek egy részét a tisztelt rokon és barát már több évek előtt nekem ajánlotta fel, s ezeket használta Erdélyi János azon kötetben melyet az imént rajzokkal diszítve adott a nemzetnek; a másik részt, a sokkal tekintélyesebbet ez évben tette le kezeim közé, midőn utolsó, Boszniába tett utjában nálam megfordúlt.

VI.

A visszatérő őszinte örömmel látta a szép aratást azon a mezőn, melyet ő oly gonddal és áldozatosan vetett be. Örömmel látta, hogy megjött végre az idő, midőn ezen, általa közel félszázadig szívében viselt ügy magát kivívta; s szívesen kért, s megbizott, hogy hűsége zálogául összes gyűjteményét egy tagban benyújtsam a nemzetnek. Nem tudtuk, sem ő, sem én, hogy ez az utolsó kérés s az utolsó ígéret, melyet váltottunk; s bár ő a teljesedésnek itt alant nem örvendhet többé: az ígéret, egy nagy érdemű barátom segédkezésével, teljesítve, s ha a magyar olvasók részvételében, melyre számolok, nem csalatkozom, megfizetve lesz élte nemes társának az áldozat és fáradozás, miknek jutalma nem csak férjét, de azon nélkülözések után, melyekben vele mostoha időkben osztozott, őt is méltán meg-

illeti. Az nem lehet, hogy Gaal György érdeme e most már méltatott fontos ügyben mellékes emlegetésekbe maradjon temetve. A nemzetnek az ő neve alatt kell bírnia, mi nála nélkül még negyven évig rejleni, ha részben el nem veszni, fogott volna. Ezeket végül egy másik hagyománya fogja követni : a régiek képző művészete feletti tanulmányai, mik tőle, mint gyakorlati művésztől s húsz év óta az Eszterházy herceg képtárnokától, az első terjedelmesebb s illetékes mű leszen, melyet a magyar irodalom e nemből sajátjának valland.

XII.

SZEMERE PÁL.

Költészetünk megváltójának, Kazinczy Ferencnek, tizenkét apostolai közül a mester legkedvesebb, legrokobnabb tanítványához, a nyelv újtestamentoma leghívebb letetéséhez értünk, az egyhez, ki a dicső körből még él : Szemere Pálhoz. Mert Csokonai és Farkas Károly élők virágában haltak el, mielőtt ez iskola irányában jelentőségre vergődhettek ; Ragályi korán cserélte fel a pályát egy mással, mely koszorú helyett neki gyümölcsöket ígért ; Berzsenyi és Ungvárnémeti-Tóth a nyelv avatását vették Kazinczy Ferencztől, de szellemök szinte kirekesztőleg a classicai régiséghez vonzotta ; Helmeccyztől a kecs volt megtagadva ; Döbrenteitől az érzés ; Kis János kezdet óta inkább az eclecticismus embere ; Vitkovics utóbb a népiesé ; Kölcsey és Szentmiklósy egészen és mindvégig teljes kifejezése az iskolának : de ők rég elhagytak már bennünket. Szemere él még, a dicső kör egyik legérdemesb és utolsó lovagja.

A divatirodalom barátja azon verskötetek után fog tudakozódni, melyeknek száma szerint szokta író és költő érdemét mérni. Szemerétől olyakat nem mutathatunk fel, s nem mutathatnánk akkor sem, ha sok megégetett munkáit bírnók. De a szellemnek más mértékei vannak, s ha-

tásait a sok is határozza ugyan, de csak, ha e sok, jeles is egyszersmind : ellenben hat a kevés is, gerjesztőleg, nemesisítőleg, példaadólag, ha jeles. A szapora meglehetőst olvassuk egyszer s letesszük, hogy többé fel ne vegyük : a kevés jelest újra meg újra, mindig új tanulssággal és élvezettel, s hatása nem csak abban van, mit ád, hanem abban is, mit bennünk felkölt. Sappho nekünk maiglan nagy poetria, bár maradványai, töredékeivel együtt, egy pár lapra férnek ; s Gray elegiája maga elégséges költőjét halhatatlanná tenni. Szemere nem írt keveset, de kevés az, mi őt kielégítette ; s ha e kritikai önszigorát mérsékelve, összeszedi, mit azon kilenc tíz remeken kívül tőle ismerünk s nem ismerünk, bizvást állíthatjuk, hogy nem volt oka a nagy közönségtől rettegni : de az ő büszkesége más törvényszék helyeslését igényelte ; s inkább azt akarta a sokasággal sajnáltatni, miért adott keveset, mint a kevesekkel azt, miért sokat? Az a hat sonett, melyet tőle bírnunk, a kedélyéletből kiszakasztott oly lyrai képek, mik compositio, lélek és színezet tökéletes öszhangjában nem csak a magyar költészet e nemében a legszebb a mink van, de a sonett világirodalmában is első rangban áll, még pedig nem csak alakai tökélyök, hanem a költői gondolat szépsége, az érzeményfejlődés momentumainak lélektanilag hű menetele az, mi a kifejezés bevégzettsége mellett, azokat mintaszerüekké teszi. S a sovárgás költészete állított-e elő valami mélyebben epedőt, mint „A titkos vidék“; s valóban nem szegény epistola-irodalmunk költőibbet a Vida Lászlóhoz intézett levélnél, melyben szemlélet, érzés és forma, a sajtáságos epistolai forma, szebb frígyben egyesült! Valóban e néhány darab elég a halhatatlanságra ; bár irodalmunknak ne kellene fájlalnia, hogy csak is ennyi!

Nem említve Körner Zrínyiének áttételét, mely mint első, ép alakú, jambusos tragoediánk emlékezetes, mert ez adott bátorságot a két Kisfaludynak a jambus alkalma-

zására a drámában, s így is messze elmaradtak a szerencsés példa megett: számba kell vennünk Szemere irodalmi működése méltatásában azt a hatást, melyet mint tudományos szépész gyakorlott, részben ugyan folyóiratai, mint az Élet és Literatura, és Muzáron, útján; de sokkal nagyobb mértékben, elágazott levelezései által és a társas téren, összeköttetésben, részint baráti viszonyban levén hosszú életén keresztül mind e napig majd minden mellette feltűnedezett tehetségekre, sőt az idősbek és egykorúakra is, melyek maga Kazinczy Ferenc, Kölcsey és Kisfaludy Károly voltak, kik tanácsaival élni mindig szerettek. Nincs költőink, íróink közt, kétség kívül, egy is, és nem volt, ki az aesthetikai mozgalmakat nagyobb figyelemmel követte, kitűnőbb szorgalommal s több elmélkedéssel tanulmányozta, s e stúdiumokkal terjedelmesb és részletekig menőbb ismeretét kötötte össze a világ szép-irodalmának; s ha még is — mi ennyi munka s ily mélybe ható elme mellett várható vala — örök kétkedések közt végképi megállapodásra nem juthatott, s így irodalmi úton e páratlan szorgalom közvetlenül nem gyümölcsözőtt, az részben az általánosító észmunkásság kisebb mértékének tulajdonítandó, minél fogva a részletek tömege által gyakran mintegy elnyomatik; részben azon kedélyes önbizamatlanságnak és élénk tiszteletnek, melylyel minden jeles tehetség iránt viseltetik, mely saját vizsgálódása végleges eredményei felett kételkedni készíti. Ennek dacára azonban kevesen voltak közöttünk, kiknek társalkodása elméleti és historiai nézetek és ismeretek fejtegetése által tanulságosb, gerjesztőbb lett; mely hatás, bár azt részletesen kimutatni és számokkal kifejezni nem lehet, nem volt kisebb mint bárkié, ki szószéken és írásban hallatta tanait és ítéleteit.

Nem volna teljes a kép, ha Szemeréről, mint a nyelvújítás egyik előbajnokáról s a nyelv gazdagítójáról nem emlékezném. Elhallgatva itt is azt a részt, melyet a neolo-

gismus védelmében írásaival, az elmés Anti-Új-Holmival s a Mondolatra való Felelettel, vett; újra a társas térre kell helyeznem a súlyt, melyen nem kevesebbet vitt véghez, mint legtöbben írásaik által; meg kell említenem azt, hogy nincs írónk, nem véve ki magát Kazinczy Ferencet sem, ki nyelvünket a társas, a költői, lélektani és szépirodalmi téren oly sok, még pedig életbe átment, mindnyájunk száján és tollán forgó szép szóval — a magyar elme mindannyi új organumaival — gazdagította; s e sikeres szótelemrehozásai, szó- és szóképzésmód-fölélesztései által Kazinczy Ferencet a neologismus nagy munkájában hathatósban segítette: úgy hogy lépésről lépésre, nem tudva, Szemere Pált dicsőítjük, midőn annyi felsőbb és elvontabb tárgyak körül forgolódva, oly szabatosággal, határozottsággal és kényességgel fejezzük ki magunkat, miképen azzal fél század előtt mesterünk, legmerészebb reményeiben sem merte vala nemzetét biztatni.

Te pedig élj, Nestora költőinknek, mestere fiatal barátja férfi koromnak, élj derült és csendes éveket közöttünk minél többeket még! s folytasd szép hivatásodat, megörvendeztetve bennünket helybenhagyásoddal, bátorítva biztatásoddal, eszméltetve tanácsaiddal; de élj azért is, hogy folytonos küzdéseid és hangyaszerű fáradozásaid diadalmában második felvirágzását is lásd azon ügynek, melynek, szerény elvonulásaid közepett, annyi látatlan bár, de nem kevesebbé nyomos igyekvéseid által, oly hathatós emeltyűje voltál!

IRODALMI ARCKÉPEK.

MÁSODIK KÖNYV.

BESZÉDEKBEN.

I.

NEMESKÉRI KISS PÁL.

Mely nagy legyen az emberi dolgok forgandósága, Tekintetes Társaság, oly gyakran érezzük az életben, hogy az minden népeknek szinte általános közmondásává lett. Mindamellett meghökkenve, sőt megrendülve állunk a világ színpada előtt, ha a kárpit föllebbenvén, az élet fris képét, melyet bizodalommal váránk, az enyészet keze által letörölve pillantjuk meg. Ez esetben vagyunk mi ma is, mert épen ez órában egy új társ, Nemeskéri Kiss Pál apát, vagy megbizottja, vala e szószékbe lépendő, magát a testületnek, mely választásával megtisztelé, bemutatni, s akadémiai működéseit első előadásával megkezdeni; s íme helyette én lépek fel mint gyásznak hirdetője: mert, ki ma itt Önök koszorúját fogadandá el, néhány nap előtt szintoly sajnálandólag mint váratlanúl, sírba hanyatlott. Bár tehát Kiss még be nem avatott s nem működött tagja volt ez intézetnek; de méltó arra mint író, még méltóbb mint nemzetiségünk jövője körül munkás hazafi, hogy azon tiszteletben részesüljön, melyben részesül vala, ha a követelt formákon átesnie a végzés megengedi.

Az elhunyt azon díszes és egyszersmind befolyásos

*) Gyászbeszéd tartatott az akademiában, nov. 8. 1847.

helyzetre, melyben őt ez utolsó évtizedben a királyi szék leendő örököse mellett találjuk, nem születés vagy fényes összeköttetések, hanem érdem által emeltetett. Nemes ugyan, és sorsuk felett mívelt, de közép módu s igen szerény állásu szülék gyermeke, Szentgróton, ez előtt ötvennégy évvel pillantá meg a világot. Korán szellemibb irányra mutató hajlamai arra bírák atyját, hogy vele a közélettanodai osztályokat Sopronban megszakadás nélkül járattá, melyekből, miután ő mindenkor a jeles társak legjelesebbje volt, a bölcsészetre is átment, s végre mint a győri egyházmegye papnövendéke a hittudományokkal fejezé be tanulói pályáját. Ezt a nevelői váltá fel, viselve több előkelő nagyaink házáinál; míg a bécsi cs. egyetem könyvtárában segédtsztséget s majd ugyanott a theresiai akademiában a magyar nyelv tanszékét nyéré el. Már ekkor adta volt több nyilvános jelét a nevelés és oktatástígy szeretetének. Földirása a bécsi fejdelemgyűlés által megállapított változások szerint 1818-ban látott napvilágot. Kevéssel utóbb lépett fel a Tudományos Gyűjteményben, hól a bell-lancasteri új tanmódot ismertetvén, a népnevelés fontosságára egyike az elsőknék teve benünket az irodalom útján figyelmesekké, sőt azt a nemzetnek lelkes és beható szavakban szivére is kötötte. E körüli buzgóságának gyümölcse volt azon, a városi és falusi mesterek számára írt könyve is a tanításmódról, mely 1830-ban a helytartó tanács parancsára adatott ki. Most a magyar nyelv tanítása tevén hivataalkörét, nyelvtant, gyakorlatgyűjteményt s irodalmi „Kalászatot“ adott növendékeinek. Nem említem a sajtó szabadságáról írt röpiratát, melyet a sajtónak a Szajna körül tapasztalt káros visszaélései kellenél szigorúbb szellemben fakasztának belőle, mert Bécsben utóbb viselt magyar könyvvizsgálósága alatt bebizonyítá, hogy ő nem a szabadságnak, hanem a szabadsosságnak volt ellenzője. S elhallgatva még egy pár val-

lasi iratát, mint a dicső emlékezetű Széchenyi Ferenc élet íróját említem meg, ki nem csak egy nagy ember jellemvonásait adta át a maradéknak, hanem egyszersmind saját gondolkodása iránt is tiszteletünket költötte fel.

S ezen a nevelési pályán buzgón és munkásan haladó férfiúra várakozott ama, bármely buzgó hazafira irígylésre méltó hivatás : felséges urunk trónörököse fiait nemzetünk nyelvében tudományosan kiképezni. Mert noha hazánk édesatyja, a legjobb király, egykori utódainak nyelvünkbe avattatásáról azok zsenge korában gondoskodott immár, s e fejedelmi sarjadékok ajkai egyszerre nyíltak anyjuk és a haza nyelve szózataira : mihelyt ők a gyermekszobából s női gondviselés alól kiléptek, a vett csírák bővebb kifejtése végett, az elemi tanítmányok magyar előadása rendeltetett el. És Kiss, lelke egész örömevel, szíve egész szeretetével kertészkedett e nemes csemétek körül ; ő nem úgy fogta fel állását mint nyelvtanár és közönséges gyermekoktató : e hercegi triászban ő hazánk egykori gyámolait s szerencséje horgonyait látta kezeire bízva ; a nyelvben pedig a szeretet bájvesszejét, melylyel a magas növendékeket megihletni, a magyar ajak hangjaiban azt a végtelen odaadást éreztetni törekedett, mely bennök fekszik, midőn a magyar azokon szólhat fejedelmeihez. S törekvése legmagasb javalásban részesülvén, a vallás, magyar történet s egyéb elemi tanok is köréhez csatoltattak, mi által újabb tere nyílt a fenséges tanítványokra hatásának, mely mély vala, de csendes : úgy hogy csak suttogva rebesgetné a hír, miszerint a császári várkastély fedelei alatt új és erős zálogai növekesznek a haza egykori boldogságának.

Ekkor derült reánk october 18-ika : azon nap, mely történetünkben fényesb a legfényesb győzödelem napjánál. Egy közszeretett királyi herceget hivatalába iktatni a felség biztosaként egy más királyi herceg jelenik meg, ki

fiatalága szép éveit nagy rendeltetéséhez készültekben, oly elvonulva tölté, hogy nevét is még alig tanuló meg a magyar. De most ezt már bizton elhallgathatnám, mert mindenik tudja Önök közöl, hogy Ferenc-József vala az, ki az ókor egy nagy hőse példájára — de nem a harc, hanem a szív fegyvereivel — jött, látott és győzött. Emlékezzünk vissza, társaim, e jelenetre : e virító, elfoglaló alakra, melybe pillantásaink legott belé tapadtak ; e hangra, melyre minden nesz elnémtúlt az ezernyi sokaságban ; e szavakra — nem, e szónoklatra — mely annyi belső méltósággal, a pillanat becsének oly komoly érzetével, e zengő nyelv legszebb ejtésével, e széptani, e valóban mesteri kibélyegzésével a gondolatnak volt elmondva, hogy elragadtatásunkban, sőt többet mondok, mély megindulásunkban gyermekekké válva, a szív remegett, a szemekre öröm harmatja szállt : s ezer meg ezer ajak kéjzsivaja ki-mondá, mikép e nemzet véghetetlenül tud szeretni, s hogy sorsának intézői meglették hatalmok kulcsát! E nap esemény a haza ezeréves életében ; e nap hosszas sikeretlen sohajtságok, ezernyi ezer hazafiúi könyvek legszebb jutalma ; e nap egy új szerencsésb időszak záloga, új jegyváltás király és nemzet között ; és végre, Tekintetes Akademia, e nap — Kiss Pál honszerelmének maradandó emléke.

II.

KIS JÁNOS.

Ha csak az érdemli neve ünnepeletetését, tisztelt hallgatóim, ki győzödelmekkel védte meg hazáját, ki ennek szabadságát törvényekkel, fényét a művészet remekeivel, jólétét az ipar munkáival alapította meg vagy emelte; vagy ki a szellem országában új hódításokat tett, s emlékezetét az elme halhatatlan műveivel örökítette: úgy az a férfiú, ki-ről ma kívánok szólni, e tisztességre és Önök részvevő figyelmére számot nem tarthat. De ha a tett, mely nem fény, hanem gyümölcs után törekszik, hálát érdemel; ha oly élet, mely munkás erényben folyt le, például szolgálhat a maradéknak: úgy Kis János emlékezete a tett becsével hálánkat, s az erény érdekével Önök méltató figyelmét teljes mértékben megérdemli. Tudniillik Kis nem hagyta nagyszerű művet, mely képes emlékét az irodalom minden korain át halhatatlanná tenni: de egész élete e gy nagy tett vala a nemzeti irodalom érdekében, állandó küz-dés hiányok és akadályokkal, nappali s éjjeli fáradozás jutalom reménye nélkül, sőt a sikernek is kétes kilátá-ával. És erénye a legtisztább folyam, mely híven tükrözi vissza az eget, és csalás játéka nélkül mutatja fel mit fe-

*) Emlékbeszéd, tartva a Kisfaludy-Társaság XI. közülésében febr. 6. 1848.

nekén rejt; mely biztos hátán kincseket hord, és soha el nem nyel, mely a tartományt termékenyíti, és soha nem dúlja. Ily kép földidézése, tisztelt hallgatóim, a jóra termett szívet nem hagyhatja részvét nélkül; ily férfiú megtisztelése csak lerovása a hálának, melylyel neki mindnyájan tartozunk, de tartozik különösen e szépirodalmi intézet, mely benne legmunkásabb tagját gyászolja, s tartozom én barátsága megbecsülhetetlen ajándékaért, melylyel személyemet szintúgy megtisztelte, mint neve örök adósává tette.

Természet és sors barátilag látszának kezet fogni, hogy Kist egyikévé tegyék a leghasznosb és legboldogabb halandóknak. Ez pórkunyhóban hagyá őt születni, hogy korán megszokja az egyszerűséget, tanulja nélkülözését mindennek mi az első szükségesen túl van, s kevésre becsülését a külső dísznek, mely mai nap annyiszor csak belső hiány hazug takarója. És e pórkunyhóban megajándékozá szülékkel, kiknek tiszta emberisége példaként világolt a kis háznép előtt. Ó ez alacsony ház több vala a nagyok kérkedő palotáinál: temploma tudniillik az istenfélésnek és jó erkölcsnek, emberség, józanság, valódiság és munka oltárán a gyertyák, papjai a szorgalmas ap, s a leggondosabb anya, ki, míg amaz keze munkájával kenyeret keresé népének, szerelmök gyermekeit nem csak apolta, de nevelte, tanította is. Lelt volna-e ő, barátim, palotában ily anyát? — S e kis háznak nem hiányzott sekrestyéje sem: egy kiseded könyvtár volt ez, melyben a lelki épülésnek egynél több szerei voltak feltalálhatók. S ha elgondoljuk, mikép oktatta a derék anya fiai a betűk ismeretében, mily buzgósággal olvasta nekik, s olvastatta utóbb magokkal, a szent könyv igéit; ha megemlékezünk, hogy ez atyai könyvpolcon az öreg Balassa és Rimai énekeik is fel voltak találhatóak: ki fogja állíthatni, hogy a pap Kis, első felavattatását nem anyjától, s a költő Kis első ihletését nem

apja házában vette? Ó higyjék Önök, a dolgok okai sokszor mélyebben rejlenek, mint ahol rendszerint keressük, s mit azoknak nézünk, immár a patak, melynek erecskéi távol hegyek szikláí közt észrevétlen fakadoztak. A legtekinteteseb fának is nem a csemete melyből azt előízmosodni láttuk, hanem a parányi mag, valódi eredete, mely látatlanul bontotta ki burkait az anya föld méhében. Hány magyar könyvet, és milyent lelt volna a gyermek előkelő ap arany lécü könyvszekrényeín? — S jött a természet is, mely néha, mint a bölcs szüle, mikor sujt is, jótétet oszt; s ada Kisnek gyenge testet és domború szemet, mely csak közelben látott. Míg ez által a pórfiu kevéssé vala alkalmas a mezei munkák véghez vitelére, más részt bizonyos ügyetlenség nehézkedett rajta, valamikor a ház vagy gazdaság körül munkához kelle látnia; ellenben midőn könyveivel játszott, s utóbb midőn azokból olvasgatott, vidorság derítette föl az élettelen arcot, s bágyadt szemei megelkesülének. A szülék aggódva kérdezek egymást: mi lesz ebből; de a szomszéd falu mestere, náloknál jobban olvasván ki a szívesen magába vonuló, szelid gyermekből rendeltetését, nem minden erkölcsi erőszak nélkül, rá bírá őket hogy, bár áldozattal, fiokat deák iskolába küldjék. S ime! Kisnek jövődjé el volt határozva.

Sopron nem láta buzgóbb tanulót Kis Jánosunknál. Ha valakiről, úgy róla elmondhatni a költő versét: „Mint gyerkőce sokat türe, mívele, izzada, fázék, óvta magát bortól, szerelemtől.“ Itt is jó sorsa kíséré. Szegénysége miatt vezér és segéd nélkül levén, tehetségeinek önkifejtésére volt utasítva, s az ily ifju ha nehezebben is, de edzettebb erővel nyomúl a cél felé; viszont simuló jósága mindannyi barátjává tette tanítóit úgy, mint társai jelesbjeit, s talentomai amazoktól eszközökkel láttattak el, míg a társas szorgalom belőlök ifjúi mohósággal merített. A költészetet érte a sor. És szelleme füleiben megcsendül-

tek ismét az első gyermekkorban olvasgatott dalok hangjai, s megszületett az első vers. A tizenkilenc éves ifju munkáin érezhető volt a küzdés, de érezhető az erő is; a sajtó látta ezt s nyílt karokkal fogadta őt; ő pedig még tartózkodva élt vele, mert, hasonlatlanúl a mai ifjakhoz, mindenkor kevesebbet tartta magáról mint róla mások, s úgy hitte nem lép fel későn, ki jól: míg a korai megjelenést jóvá tenni lehet ugyan, de ritkán megbánás nélkül. Azért ő még most inkább csak rejtekben dolgozgatott; s midőn évvel utóbb nagyobb míven akarván erejét megkísérteni, „Hercules választását“ adá Lowth után, s azon hatalommal, mit kifejezés és forma felett tanusíta, a kor első rangú íróival szerencsésen versenyez: akkor is nem a maga elhatározásából lépett a nagy közönség elébe, hanem a soproni halhatatlan Maecen, Széchényi Ferenc parancsából és segedelmével. Ő pedig az érdemet nem magában keresé, hanem az együtt-tanulás hathatós eszközében, mely kölcsönös segély és ösztön által csodálatos gyorsasággal mível és fejt. Ennek tapasztalása születé meg fejében az egyesülésnek akkor nálunk még ismeretlen nagy eszméjét, s megalkotá az első magyar társaságot, mely igénytelen volt mint szerzője, de szakadatlan sorban, fél századon immár jóval túl, gyümölcsözött mind maig, míg annyi más, mely nyomában kelt, rövid élet után ismét megszünt.

S itt vala az idő; az élet kockáját el kelle vetni. Mely pályát választhata egy szegény, nemtelen, protestáns ifju, ki a tudományokban lelte minden örömét, mint a papit, melyre Kis vallásos iránya által is hivatottnak érzé magát. Erre a készületek külföldön voltak megteendő; s azon mérsékelt áldozathoz, melyet jólelkű szüléi hozhattak, pártoló barátok segedelme járult. Az út el volt tökéelve. De Kis azt hívé, hogy világot úgy látunk hasznosan, ha előbb a hazát ismerjük; s hogy amaz tágitja ugyan látkörünket, de pillantásunk csak úgy lesz elfogulatlan és tiszta, tapaszt-

talásunk csak úgy józan és teljes, hazafiságunk csak úgy biztosítva az idegen fény megvesztegető ragyogása ellen, ha elébb a hont ismerjük, s ezt ismerve szeretetében megerősödtünk. Meg lőn tehát elébb járva a haza, s e vándorlathoz kapcsolva a kegyelet szép műve is : mert ő bekoctata minden ajtón, mely az ébredő irodalom valamely papjához nyílt, s a köz részvétlenség telében a szeretet melegével rebegte ki hálaszavait. Mert ő érezte, kiknek vállain emelkedett, s azt bevallani nem pironásznak tartotta, hanem a fiatal kor legszebb díszének.

Ily ifju, tisztelt hallgatóim, képes volt a külföld minden javával élni, s egyszersmind érintetlen maradni azon idegenségi kórtól, melyet onnan annyi magyar hozza magával. Őt ettől nem a négy fal ótta meg, mely közé nagy és új világban sok magyar ifjú tartózkodással zárkozik : sőt átengedé magát minden nemes örömekek, melylyel Göttingen és Jéna kínálták, szemébe mervén nézni a kisértetnek : mert szívéen hordta a honszerelem talizmánját. Bátran csodálta egy előbbre haladt nép fényét, de meg nem vakított általa ; látta színről színre Wielandot és Herdert és Goethét, csüggött a Bürger és Heeren és Schiller ajkain ; tanulta és tisztelte az arany korába lépett német irodalom műveit, de nem csüggesztetett el általok, sőt még forróbban ohajtotta hordhatni a porszemeket, mikből, hogy az értelmiség szentpétertemploma felépülend, mely nemzetét árnyékába fogadandja, szent hittel hitte. Megrakva tudománnyal, nagyra növe tapasztalásban, a kor polgári és szellemi mozgalmi által eleinte hagyományos nézeteiből kiforgatva, ideoda hanyatva, de midőn a közepen megnyugvást lele, biztosítva a kétségek csapkodó habjai ellen : úgy kötött ki a gyakorlati élet révében, hogy ezentúl biztos elmecsendben munkálhassa hivatását.

Önök ismerték hivatását. Neki azon ritka szerencse jutott : fél századig hirdethetni az erény igéjét, egy ember

nyomon túl kormányozhatni egyházát, s két embernyomig művelhetni irodalmunk kertét. Mikor ő ebbe belépett, csak itt-ott fakadozott benne egy színes levél : ő azt gazdagon hinté el virágaival szív s elmének, s itt árnyékadó fákkal, ott nemes gyümölcs venyigéivel tilteté be. Sok virága elhervadt a kor szelétől, de illatjok érző szivek szelencéibe zárva él; sok fának elhulltak lombjai, de termékenyítve az egykor meddő földet; másoknak első gyümölcsseit elemészté az év, de azok nem szűnnek tavaszonként újra felvirágozni s új meg új gyümölcsessel kínálni a kert barátait. Hosszas volna Önök előtt csak el is sorolnom dolgozatai roppant számát; hosszas még az irodalom fajait is, mikben kész segéd kezet nyújtott. Mert neki nem volt munka, melyet az irodalomért csekélylett, s azért nem volt, mely nem gyümölcsözött. Vallomása : ha nem hasznos mit cselekszünk, hiú minden dicsőségünk. Ezért, mint az életben, úgy itt is nem a látszatot munkálta, hanem mindig a valóságot; s neki nem volt fény, mi nem melegített.

A Magyar Szépirodalmi Intézet, melynek nevében tillöm Kis emlékezetét, őt mint a széptudományok emberét tette magáévá. Arra szabad, sőt kell, tehát szorítkoznom, mit ő mint költő, mint széptani ismék terjesztője, mint a classica literatura művelője tett.

Kis, a költő s az ember, azoneygy. Benne ész és szív ritka szép frigyben járt egymás mellett. Világnézete egyformán távol az optimismus és pessimismustól, sem eszmények felhőin nem lebegett, sem siralom völgyének nem nézte a földet; megengedé hogy a világ folyása jobb lehetne, sőt bízott benne hogy egykor jobb leszen : de megnyugodott a jelenben, mert meg vala győződve, hogy az még sokkal rosszabb is lehetne. Nem tartotta az embert angyalnak, de ellenkezőnek sem, sőt alapjában jónak, s minden bajt abban lelt, hogy az ember tiszta valóját a hiúság lehellete ködözte bé, ezért nem mer kendőzetlenül a tú-

körbe nézni, s ritkán tanulja maga magát ismerni : ismerje egyszer magát, s nem javúlnia többé nem lehet, mert a jót oly erősnek, oly hódítónak hitte, a rosszat az embernek vele született, és semmi hatalommal egészen ki nem irtható, erkölcsi érzésével oly ellenkezőnek, miszerint a legbűnösebb ember is a rosszat nem magáért teszi, hanem azon mulandó érdekért, melylyel néha jár : ellenben a jót érdek nélkül is ohajtaná cselekedni, ha közte s a kellemmel kínálkozó rossz közt erkölcsi választást tenni mindig elég erőt érezne. Hitte, hogy a jó tett magában hordja mindig jutalmát, mely a romlott embernek is felette édes : míg a rossz tett tudata a romlott kedélyt isgyötri. Ennél fogva ő nem csak az embert, hanem az embereket is szerette, némelyeket a becslés, másokat a sajnálás szeretetével. E nézet határozta nézetét a boldogságról is. A jó lehet szerencsétlen, de váltig boldogtalan nem ; a rossz szerencsés, de soha nem boldog : s azért tedd hogy a rossz jóvá lehessen, örömmel lesz azzá, mert szíve mélyében el van hitelve, hogy ha jó, boldog is lesz. Ez vala, tisztelt gyűlekezet, Kis philosophiája. Ezért szeretete mély, nem lángoló ; lelkesedése hő, nem fellengző ; érzései melegek, nem égetők ; hajlamai változhatlanok, de nem erőszakosak ; hangja érzékeny, nem indulatos ; képei a szemlélődésé nem a teremtő képzelemé. Ezért szerencséjében vidám vala, de nem elbizakodott, veszteségei közt könyeze, de nem zúgolódék ; szeretet, hit és remény a három színű lobogó, mely alatt sajkájával a hullámozó tengert is nyugalomban hasítá : hiszen itt vagy ott, utóbb vagy most : a jót mindenütt és mindenkor fedi — keble istene : az öntudat. Ez Kis költészete.

S ez vala, tisztelt hallgatóim, élete is. E belső egysége pedig philosophiájának, költészetének s gyakorlati életének bizonyítja, hogy ha művei összegében az eredetiség hiányzik, ez nem onnan van, hogy a mit énekelt, benne nem lakott ; hanem hogy kevesbbé ahítva a dicsőséget mint szá-

bad, sőt illik : soknemű fáradozásai közt a költészetet szíve könnyítésére s erői pihentetésére üzé inkább, mint tüzetből és hogy azzal halhatatlanságot érdemeljen. Így a teremtés munkája helyett átengedé magát emlékezéseinek, s hangot ada azon soroknak, daloknak, mik egykor elméjébe tapadtak, s mikkel gondolkodása s érzései annyira azonosultak, hogy gyakran nem tudá immár mi övé, mi nem? De ezen egy szellem, egy hang, mely költeményei hosszú sorát, s köztök keble ezen fogadott gyermekeit is bélyegzi, tanúja, hogy azok mind ön lelke és szíve utján nyerék ujjá-születésöket; azon nagyánt elegiai művek szépsége pedig, melyek idegen ihletéstől függetlenül, élte némely fontos állapotaiból fakadtak elé, bizonyítja, hogy Kis támaszra nem szorult.

„Kis a magyar nemzetnek philosophus poetája,“ ki „nem futotta meg a maga pályáját elhalhatatlan dicsőség nélkül.“ Ez vala Kölchey ítélete harminc év előtt. Azóta egy embernyom tűnt le, s vele a költő és bírálója; költészetünk oltára körül pedig egy, különmemű adományokban dús, új ivadék áldozik, új pályák nyíltak, új nemek merültek fel vagy emeltettek nagyobb fényre : egy második Kis még nem született. Van ki elragad oestrumával, vannak kik megbájolnak képzelmök tündérvjátékaival, vannak kik a fölmile énekével andalítanak el : Kis tanít, emel és nyugtat. Költészetünknek azért nincs többé Kise, mert az életnek nincs.

A széptudományi ismeretek terjedése Kis buzgóságának nem keveset köszön. Különféle gyűjtelék munkái, mikben az irodalmi világtenger ágyából felhordott gyöngyöket raka le, e nemben is nem kevés tanulságot hoztak; az újabb időkben pedig Blair elismert becsü széptanát ő honosította meg.

Mit mondjak a classica literatura megkedveltetése körüli fáradozásairól? Ő nem csak annak életbe ható fontos-

ságáról igyekezett bennünket meggyőzni, nem csak elavúlhatatlan becsét bebizonyítani, hanem ada segédkönyveket annak megértéséhez, sőt Hellas és Roma kertéből számos szép virágot át is ültete, miknek névtábláin Xenophon és Plutarch, Terenc és Ovid, Cicero és Horác, Tibull és Quintilian, Persius és Juvenál, Sueton és Eutróppal váltva találkozunk. S íme azon ponthoz érkeztem, hol munkássága a miénkhez szövetkezett.

Hat éve hogy a Kisfaludy-Társaság jutalmazó bizottmányból szépirodalmi intézetté alakult. Erőkre volt szükség; s mi valamennyi nevezetességeit a hazának, melyektől közrehatást váránk, meghívtuk körünkbe. Kis kezét fogott, s Longínnal köszöntött be társaságunkba. Ő akkor hetvenkét éves volt. Pár évvel utóbb, valamennyi társainkkal együtt, munkásságra ébresztő körlevelünket vév; ő erre egy szép elegiával felelt, melyben búcsút monda társainak. E tisztelt gyülekezet sok tagja emlékezni fog ez érzékeny szózatra, melyet egy más, megélemedett társunk, ki azóta szinte elment közölünk *), az ő képében ugyan e helyt olvasa fel. Az hattyudala volt a költőnek s irodalmi végintézete az írónak: szelleme épen akkor el vala egy gyengítő betegség súlya alatt csüggedve. De alig tágíta a baj, munkás lelke ismét erőt vett a lankadó testen, s Cato emlékkersei és Pythagoras Aranymondatai megcáfolák a vég bucsu szavait. Ez bátorságot ada nekünk Aristoteles és Anaximenes szónoklattani írásaikat gondjaiba ajánlani: ő elvállalá az ifjabb vállaknak is nehéz osztályrészt, s íme munkáink közt ott állanak az ókor e remekei az ő ép, teljes és világos nyelvén, mint soha meg nem fogyott buzgóságának és erejének maradandó, de — vég emlékei!

E munkák előszava alatt 1845. nov. 4. napja áll. Pár héttel utóbb egy hírlap halála postáját hozta. A valótlan

*) Schedius Lajos.

hír bennünket lesújtott : ő maga csendes lélekkel olvasta azt, noha életerejének folytonos apadását egyidőtől maga is annyira érzé, hogy közel végén alig kételkedék. Ezt ő nyugodtan, a hogy élt, és bátran várta be : de sorsa, mely életét jó hitves, derék gyermekek és unokák, számtalan barátok seregével szépítette, halálát is szelidíteni kívánta, s mákonynyal hinté meg halántékait. Nem szenvedett, nem érzett. Csak utolsó elválását előzte meg szellemének pillanatnyi felocsúlása, s megengedé hogy önnőneit még egyszer áldhassa ez életben. Ez éjt több reggel nem követte.

Társaim, és ti, kik azonegy pályán járdaltok velünk! az ő példája ragyogjon előttünk mindenha : e szeretete a valódinak, e megvetése minden ál fénynek ; e szent akarat, e nem ernyedő munkásság, s az igaz érdem élettársa : a szerény szív. Ha e ritka erényekben meghaladva őt sikerülend nevét egykor a feledék fátylával eltakarni : legyetek meggyőződve, fölöttünk lebegő szelleme mondhatatlan kéjt érzend : mert hatalmasan meg lesz közelítve, a a mi után ő oly forrón epedett, a hazai dísz, s az erkölcsi jólét felvirulása!

III.

SCHEDIUS LAJOS.

„Édes élet! szép, nyájas megszokása létnek s működésnek! tőled váljak-e meg?“ Így szólal föl lelke elkésredésében Goethe Egmontja, midőn fiatal, boldog élte fölött a halálos ítélet mondaték ki. Így fogott volna szólhatni az agg Schedius Lajos, ha a sors megengedé, hogy az enyészet nemtője kevés héttel előbb borítsa le fáklyáját, midőn azon nő, ki félszázadon túl mint ápoló barátné járdalt mellette, még életben volt. De őt, kinek élvezetes fiatalság, munkás férfikor és vidám öregség jutott, a vég óra őt boldogsága romjain, rideg, roncsolt kedélylyel találta föl, s kimúlása óhajtott vala és borús egyszersmind; nem azon fájdalom által szépítve, mely egy hosszú, de még mindig óhajtott élet, enyészét kíséri. Schedius élte szép képét a kelletin túl késett halál eltörlötte.

De mí, Tekintetes Akademia, ne maradozzunk e szomorú végnél. Sőt idézzük föl elménkben e régi társ pályájának hosszú, derült folyását; s megújítván működései és szándékai emlékezetét, merítsünk bátorságot foganataiból, s tanulságot, hol a siker fogyatkozott: így fogjuk őt, hozzá legméltóbban megünnepelni.

*) Gyászbeszéd, tartva az akademiában febr 28. 1848.

Schedius oly időpontban lépett a cselekvő életbe, midőn a régi kor, a József császár által fölidézett eszme-forradalomban hanyatlásnak indula, a leendő pedig magvának burkaiból még ki nem bontakozott. Mindenki egy új korszak küszöbén érzé magát, de a választandó irány iránt tisztában csak a legelhatározottabb jellemek voltak; a teendők roppant száma minden gondolkodónak tudatába lépett, de azok sorozása annyival nehezebb, mennyivel nagyobb e szám s azok sürgetősége, s mennyivel kisebb azoké, kik a tétlenség hosszú korában nevelkedve, a tett mezejére magokat meghivatva érezheték. Schedius lelkében a közérdekek iránti fogékonyság oly élénk és előuralkodó volt, az ohajtás, segítni mindenütt hol szükség, oly buzgó; másfelül meleg hazafisága mellett a nevelés első benyomásai idegen irányban oly hathatósak: hogy élte munkásságában, melynek célja ugyan mindenkor azon-egy vala: nemesb emberiség fejtése, mégis, az eszközökre nézve, a szilárd egységet föl nem találhatjuk. S azért ő sokat kezdett, minek béfejezésére erő és kor utóbb megfogyatkozott; és sokat tett, de terjedőleg inkább, mint mélybe hatóan: gyakori szerencsétlensége azoknak, kiket a sors átmeneteli korszakokba helyezett. Egy pillantás életére világosabbá fogja tenni felfogásomat.

Schedius Lajos egy, a XVII. században megnemesedett ház sarjadéka, 1768. dec. 20. s így közel nyolcvan év előtt született, Győrött. E város azon időben még előkelőleg német volt; az volt szüléi háza is, mint azon időben Dunán túl a leghíresebb történeti nevek birtokosaié; az volt anyja nyelve, ki kedélyi és szellemi első fejlődését ritka bensőséggel és hatálylyal vezette. A felsőbb tudományokat felekezetének pozsonyi és soproni főiskoláiban végezte: két oly városban, hol a nemzeti elem még most is nagynehezen bír fölvirágozni az idegen erkölcsök mélyen meggyökerezett tölgyfái között. Hivatásul szüléi s a kö-

rülmények a papi pályát tűzék elébe : s így vég kiképzése eszközeül Göttingen választatott, hol 1788—91-ig, a szorgalomnak három évét töltötte. Hogy a hittudományt hozzártatózóival lelkesen mívelte, azon versenye tanusítja, melyen „a régi keresztyének titkos áldozatairól“ értekezve, a hittani kar koszorúját 1790-ben ő nyerte el. De ezek mellett a philologiai, történeti és politikai tudományok európai hírű képviselői által napról napra inkább ezek felé vonzatott; s lön hogy, midőn haza térvén, a Werthes Frigyes elmenetele által megürült széptani oktatoszékre az egyetemnél pálya nyitatték, ő is megjelent tizenkilenc vetélytárssal a versenyen, s május 19. 1792. hivatalába már be is vezetteték. Irodalmunkban ez idétt a nemzeti irány nem csak fölébredt vala, hanem a József halálát követett két országgyűlés által országos jelentességet nyert. Az időszaki literatura hatalmasan mozgott, s ez, első percben, Schediust is, folyamába sodorta. Barátja Kármán egy, előkelőleg szépirodalmi irányu, folyóiratot indított meg 1794-ben, Uraniát; Schedius munkatársul kezet fogott, s az adalékok sorát egy „a vallásnak szeretetre méltó voltát“ tárgyaló cikkel nyitotta meg, melyben a szépnek és jónak frigyét, mint a humanitás valódi fogalmát, terjeszté elő. Nyílt karokkal fogadtatott, mint új hódolt, a magyar írók egyetemétől, levelezésbe szövődött velök; s remény vala, hogy nekik munkás társok leend; de a még azon évben fölfedezett martinovicsi frigy és sok magyar írónak azzal összefüggése oly kényessé tevé a magyar író állását azon időben, hogy sokan elhallgatának; s ezek közé tartozék Schedius is. Azonban hazafisága még is mezőt keresé munkásságának, mely az irodalmi, történeti és földirati szak felé kezdett fordulni; s ez iránynak kell köszönnünk azon időszaki vállalatokat, melyeket nem sokára létesíteni kezdett, s melyek, noha német nyelven szóltak, de tisztán hazai érdekekben mozogtak. Ilyek valának literaturai ér-

tesítője *), könyvlajstroma **), és Magyarországi Folyóirása ***) , mely utóbbinál a kornak majdnem valamennyi tudományos erői, még magyar ajkuak is, támogatták, mint gróf Batthyányi Vince, Engel, Eder, Schönwiesner, Miller, Genersich, Berzeviczy, Marienburg, Paintner, Lübeck, Kietaibel, Romy és számos egyebek, de Szombathy János, Beregszászy, sőt a nagynevű Révai is. E három év volt legszebbike Schedius irodalmi hatásának : e folyóirat hat kötete pedig valóságos kincstára hazánk történeti, földirati és irodalmi ösmeretének, s oly buzgóság, cselekvőség és szeretet maradandó tanúja, mely hosszabb kitartásra vala méltó. De már 1804 vége felé azon nyilatkozat csüggeszté el a honi tudományosság barátit, hogy testi erői a harminchat éves férfiúnak nem elegendők mindazon munkálatok végrehajtására, mikben e folyóiraton kívül fáradoz, ha ezt rövid időre föl nem függeszti. Mint ily készülö munkák Magyarország földirata, s a magyar írók életrajztára hozatik föl : melyek elkészülése annyival ohajthatóbb vala, mert Schedius mind kettőre pontossága, az utóbbira egyetemes irodalmi avatottsága s ízlése által is mások fölött volt meghivatva. De fájdalom! a valamennyi hazai folyóiratok egyik legjobbjának megszűnte amaz ígért gyümölcsöket meg nem érlelte. A földirati munkálatokhoz kívántató adatgyűjtések és levelezések soha sem szakasztattak félbe, de ő, kit mások oly nehezen elégitének ki, maga iránt is tán kelletinél szigorúbb volt, s míg azt várná, hogy tökéletest adjon, készületeit az idő, kezei közt, elavította. Néhány évvel utóbb tanítói köre önajanlatából tágítottott, majd hitfelekezetének ügyei toldották meg gondjait : mik által irodalmi munkái új késedelmeket szenvedtek. T. i. Schedius a hellen nyelv és irodalom közvetlen ismerete

*) Literarischer Anzeiger f. Ungern. Pest, 1797. és 99.

***) Bücher-Messcatalog v. Ungern. Pest, 1799.

****) Zeitschrift von und für Ungern. Pest, 1802—1804.

nélkül a classicai stúdiumokat csonkáknak, a szépnek történeti fölfogását hiányosnak, az izlésnemesítő eszközöket megfogyatkozottaknak, magát a nyelvtudományt hézagosnak tartotta, s úgy vélekedék, hogy ha már a görög nyelvre a középtanodákban nincsen gond, a szemeltebb ifjakra nézve az egyetemen kell, és lehetne haszonnal hatni. Magától kezdve tehát még 1793-ban rendkívüli leckéket adni e classicai nyelvben; sőt szorgalmas utánjárásai által sikerült 1806-ban egy görög tanszék rendszerítését kieszközölni, mely ideiglen reá bízott, s általa, valamint a széptani, 1843-ig láttatott el. A pesti ágostai község történetébe is neve sokféleképp van beszöve. Midőn ő Pesten megtelepült, e község alig öt év óta volt megalkotva. Folytonos és gyakor fogamatlan igyekezetek után megújított izgatásai 1798-ban végre életbe hívának Pesten egy ágostai iskolát, melyet ő teljes igazzal a protestantismus palládiumának tekintett, s mely időről időre új alapítványokkal neveltetvén, végre teljes gymnásiummá fejlett ki. A felügyelést ő 1811-ben elvállalván, s rendes kötelességein túl, a külföld paedagogiai haladásainak ez intézetnél élő közvetítője levén, nem csoda, ha megkezdett munkái részint megakadtak, részint lassan haladtak. Így lön, hogy széptani kézikönyve csak 1828-ban láthata világot, de melyben a szépnek fogalmát egészen új s minden esetre figyelemre méltó módon fejtvé ki, mély és éles eszének emléket állított. Hogy ő e munkájával külföldön felekezettet nem alkotott, külső helyzete okozá; hogy a hazában nem, az előadás elvontsága, az alkalmazott szépműtan elmaradása, a latin nyelv, melyen rendszerét előterjeszté, s azon nagy hézag, mely az ő s tanítványai álláspontja közt létezett, s melyet ő áthidalni nem igyekezett soha. Ugyanez okozá azt is, hogy e férfiú, ki a valódi s öszhangzó emberi műveltségnek oly magas fokán állott, sem az iskolában, sem a társaságban úgy nem hathatott, mint fogott

volna félszázados pályáján, ha a gyengékhez leereszkedni, s rendszerét a máskép érzők ellenében magyarázni akarja; ha a fogalmak magasairól leszállani, s új tanának, mint kell vala, minden izeit a tapasztalás adataival közvetíteni nem vonakodik. Így oly hagyomány e mű, mely új föltámadásra képes ugyan, de csak úgy, ha oly commentátorra akad, ki azt, mit ő készantag elmulasztott, pótlani képes is, elhatározott is. Mert azon magyar kidolgozása is rendszerének, melyet hagyott, nem sokkal több fordításnál. És újra elővette földrajzi készületeit, s azok segédelmével Lipszky abroszát, melynek szerkesztésében Bogdanichchal egykor már részt veve maga is, azt, Blasnek mérnök segédmunkájával élve, a tudomány állásához idomítá, gazdagítá, s a roppant haladásokat tett abroszrajzolás egész pompájával, mely e nagyszerű mű belső becséhez méltó vala, kiadta: de kiadása után sem szűnt meg időről időre lényeges javításokkal azt a kor állásán megtartani. E mellett adá kisebb abroszát is hazánknak, s belé kezdé hazánknak egy, Ritter szellemében szerkesztendő földiratába, mely ezt természeti, történeti, néptani s földrajzi egységként állítandá elé. És fájdalom! e munkálatot ismét a legutóbbi időkben ifjú szeretettel fölkarolt nyelvtani stúdiók s egy új terv szorítá háttérbe, t. i. a Philokaliájában kifejtett s a szépre alkalmazott elveinek a philosophia egész körére alkalmazása — s e munka az, melybe a derék aggastyán nem bele fáradt, hanem bele halt.

Ha meggondoljuk, Tekintetes Akademia, hogy Schedius azon nagy fogékonyságánál fogva, mely benne minden jó és szép iránt érdeket költött, s részvételét száz irányban is vette igénybe; a társas viszonyok kedvelésénél fogva, melyek őt, mind a nemes éldelés, mind a jótékonyság körében sokképen elfogák; hogy azon több szaknál fogva, melyre munkássága kiterjedt — hiszen volt idő, melyben a selyemtenyésztés dolgában is hatott — figyelme oly sok

készre osztatott: nem csodálhatjuk, miszerint számos kezdeménye befejezetlen maradt. Ha neveltetését s társas köreit tekintjük, nem csodálhatjuk, hogy a nemzeti irányt az egyetemes hazai oly hamar váltotta föl; s az is csak a természetté vált hosszú megszokás s a neki saját, ellenkezni nem tudó jóság következménye volt, mi élte vég idején sokakat elhídegített iránta: hogy magát egy ideiglenes német színház fölállításában is az ügy élére engedé állíttatni. De azt nem tagadhatni, hogy a hazai tudományosság ügyét tettben és szóban mindig ifjú tüzzel és buzgósággal előmozdítani ügyekezett; hogy minden hasznos kezdeményt, mely ötvenöt évet haladott nyilvános pályáján mellette jelentkezett, tettel és tanácscsal pártolt; hogy hitfelekeztének valóságos jótevője; körében a felsőbb humanitás terjesztője és gyakorlója, s a hazai dísznek külföldön is lelkesedett véde volt. S mindezek tudatában ő boldog vala mindaddig, míg családja hiány nélkül vette körül. De jött a nap, melyet ő nem várt soha; a gyűrű, mely hitvesét az étellel és egyszersmind vele összekötötte, elpattant, s ezzel sorsa beteljesedett. Ki őt szereté, gyógyszernek ismeré a halált a béhegedhetetlen sebre: s azért az ő sírja fölött nem a fájdalomnak van helye, hanem a baráti részvét ez utolsó ohajtásának: Nyúgodalma csendes legyen a sírban!

IV.

GYURIKOVICS GYÖRGY.

Mozgalmas idő, tisztelt Akademia, milyen e mienk, hálátlanul elfeledi a múlt napok érdemeit; s új meg új események eltemetik emlékezetét is. Mikép volna ily időnek, mely tettekben merül el, érzéke a négy fala közt gondolatai világában elhaló tudós iránt; tudós iránt, ki nem az adónak egy új rendszerét számítja ki, nem hadihajó tervét alkot, nem kormánysszabályokat vázol; hanem a régi idők tetteit igyekszik kifejteni homályukból, s mint egyes vonalait a társas emberiség életrajzának — mert mi egyéb a történet? — részvét s tanulmány tárgyaiul adni át — ismét az emberiségnek. Csoda-e, tisztelt társaim, ha ily időben a kor szája, a különben mindent kürtölő napi sajtó, hallgatással mellőzi a tudomány veszteségeit; csoda-e ha Gyurikovics György ily időben meg nem emlékezve száll, ősz fürtei dacára még mindig kora, sírjába? csoda-e ha az immár fél hó előtt elhunyt társ halálának én vagyok, s e helyt, első gyászhiőnőke?

Gyurikovics életrajza egyszerű életfolyamot tüntet elő, milyen a legtöbb magyar tudósé; érdeke s érdeme abban van a mit tett, és a mit írt. Azonban Önök azt is

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában jul. 10. 1848.

részvétellel fogják követni. Egy, már a XIII. században némi nevezetességre vergődött nemes ház gyermeke, Ivanócon, melytől családja előnevét vette, 1783-ban születvén, holnap után fejezte volna be társunk élte hatvanötödik évét. Első neveltetését szülői házában, s folytatólag Vág-Újhelyt és Nemes-Podhrágyon vette; a közép iskolákat Trencsény, Modor és Pozsonyban járta az ágostai protestánsok gymnásiumaiban. Ez utóbbi város lyceumában avattatott a felsőbb tudományokba; s itt név szerint Sabel István hatott reá jótékonyan, ki jeles matematikus és philolog hírében állott, s társunkat e tudományokon kívül a természettanban s világtörténetben oktatta; Fábri István, ki a bölcsészet, földirat és hittudományban, és Stanislaides Dániel, ki az egyháztörténetben, erkölcsi hittanban, romai régiség- és görög hitregében. Miután ez időt egyszersmind a német nyelv megtanulására is fordítá, a nagykőrösi collegiumba költözött, hogy ott a nemzeti nyelvben gyakorlat által tökéletesítse magát; honnan ismét Pozsonyba térvén, az ev. lyceumban a lélektant, észjogot, természetirtot, gazdaságtant, államismét, s a protestánsok közjogát végezvén, a kir. főtanodában fejezte be a törvénytudományokat. Első lépése a gyakorlati életbe ingadozást mutat, vagy inkább a körülmények hatalmát, mint az legtöbb vagyontalan ifjainknál tapasztalható. Váltva gazdasági és törvényes pályán hivatalkodott; míg 1812-ben Pozsony vármegyei eskütt, hat évvel utóbb városi tanácsnok, mely állásban huszonkét évet töltött, és végre 1840-ben ugyanott kir. váltótörvénytörvényes közbíró lett. Egész hivatalbeli élete munkás, lelkiismeretes, feddhetetlen férfi képét tüntet elő; s ekkép alig volt e harmincöt év folytában esztendő, melyben Gyurikovics, illető hatóságai által, valamely rendkívüli megbízatásban bizodalom jeleit ne vett volna; különféle állapotokban gyakran biztos, a tárnokszéknél ötször, az országgyűlésénél szinte ötször követ,

több országos küldöttségek tagja, névszerint az 1828-diki nagy reformbizottmányoké : mindig és mindenütt kitüntetéssel működött. Szabad idejét Gyurikovics nem világi örömök , nem vagyonszerzés s magán érdekeknek szánta : az ő honszeretete ritka mértékben munkás vala folyvást a haza történetei s állapotjai földérintésében. Ez irányáért különösen Lehóczky Andrásnak, a híres hazai nemzék tudósának, van irodalmunk lekötelve, mivel ő, midőn 1803-ban Scultéty Pál, Albert herceg ügyvédénél törvénygyakorlaton vala, ismerkedett meg. Ez idő óta Gyurikovics az országnak lassanként minden vidékeire kiterjedt részletes vándorlatait, úgy hivatalos viszonyai által föltételezett helyzetét is arra használta fel, a hazát történeti, földirati s államismeret tekintetben, mennyire az egy ember erejétől telik, kitanúlni. S e részben csakugyan kevés párját ismeri történetünk. Fáradhatatlan volt ő, s áldozatokban kifogyhatatlan, hazai történetforrásaink gyűjtésében, mi általón, hogy gazdag könyvtára legbecsesb részét számtalan kiadatlan munka, oklevél, közirat, abrosz, s mindennemű egyéb emlék képzi; köztök foliánsai az ön kezével gondosan másolt forrásoknak. Kormányunk hazafiúi irányára reménylenünk engedi, hogy e kincsek nem fognak elszóratni, hanem országos költségen a nemzet meglévő gyűjteményeit öregbítendik. És Gyurikovics nem egyedül gyűjtő, hanem szíves közlő is volt; Fejér György hazai Oklevéltárának valamennyi kötetei társunk ritka közlékenységének maradandó emlékei. Végre mind ezek mellett tömérdek az, mit ő maga dolgozott. Legnagyobb, legbecsesb munkáit a hazai történetre mostoha idők nem engedék világot látni; neki nem volt, mint a vele rokon lelkű Bél Mátyásnak, III. Károly, kinek oltalma alatt közzé teheté elméje szüleményeit. Árva és Mosony megyék földirata és története, mindenik száznál több íven, Trencsény négy kötetben, középkori magyar földirati emléktára több

ívrétkötetben, Pozsony vármegyei és Pozsony városi diplomatáriumi, számos kisebb helyirati és nemzéktani munkái a gondosabb maradéktól várják e napig homályból kiragadtatásokat. Mindamellett Gyurikovics munkássága nem egyedül a jövődősége: bírjuk hazai és ausztriai folyóiratokban száznál jóval több, külön terjedelmű értekezését, egyediratait, melyek kivétel nélkül mind bővítésére, megigazítására és felvilágosítására szolgálnak a hazai történet, életirat, föld- és helyisme, címer- és régiségtan, irodalom- és nyelvtörténetnek. Közölök azon egy emlékiratának kiemelésére szorítkozom, melyben az 1836-ki országgyűlés alatt cáfolhatatlan erősségekkel bizonyította be, miszerint a helytelenül Tótországnak nevezett megyék, úgy a tótországi végezredek Magyarország elválhatatlan részei. Hasonló, sőt nagyobb fontosságú vala Horvátországnak az anyaországközi viszonyait felderítő deák munkája három részben, melyet a tartomány megtámadt, de meg nem cáfolhatott. Gyurikovics e két munkája nem csak tudományos értekeződés volt: azok egyszerismind politikai tettek voltak, mert mindenkorra megállapították az elveket, miken e tartományok viszonyai a magyar birodalom irányában nyugszanak.

A legújabb történetek sok fonalat elváltak, mik jelenünket a múlttal összekötötték; a historiai jog alapjainak megrendültével megrendültek a haza megmaradásának oszlopai is. De bármit rejt a jövődő magában; akár dicső felvirulását e fajnak, mely önfeláldozásával keleti Europa legnemesb, életre legméltóbb nemzetének bizonyította magát; akár halálát, mely a világtörténet sok hatalmas népe életénél dicsőbb leszen: a magyar historia a tudományok sorából többé ki nem törölhető. Világtörténeti nép voltunk — akár elismeri ezt a külföld, előkelő dacában, akár nem: de érezte a középkori Európa Byzantttól az Óceánig, Rómától az Albisig; világtörténeti nép vol-

tünk, midőn I. Lajos Európa legfényesb koronáját viselte Visegrádon, s az európai polgárisodást a félelmesen emelkedő ozmán hatalomtól megoltalmaztuk; világtörténeti nép vagyunk most, midőn a nyugati Európa eszmefényével a keletinek homályát felvilágosítottuk, hogy a sötétség rabjai feljajdulnának e nap mindenható sugáraitól: mostantól fogva történetünk megszűnt egy földrészé vagy birodalomé lenni. S e történet palotája fölépítéséhez a mi elhúnyt társunk is segíté hordani a köveket: emlékezete nemzetünk nevével együtt élni fog.

— — — — —

V.

SZTROKAY ANTAL.

Nemes-Csói Sztrókay Antal szül. 1780. dec. 20. Vasnak Salfa nevű helységében, hol atyja mint közbirtokos élt. Az elemiekbe Meszlényben avattatva, tizenkét éves korában a soproni lyceumban folytatta tanulmányait, s már itt kedvelte meg a magyar irodalmat, sőt mint tagja az ottani magyar társaságnak, abban gyakorlotta is magát. Státius levén kedvenc írója, azt egyszersmind példánynya választotta eposi munkáiban, melyek azonban világot soha nem láttak. 1803-ban Sopronból eljövén, gr. Festetics György mellé került írónak, s ez időben a Georgikon nagylelkű alapítója meghagyásából Hohberg Georgikáit fordította, s többféle alkalommal magyar és deák költeményeket készített. Év múlva Pestre jött fel a törvények tanu'ása végett, mik mellett Révai Miklós kedveltebb tanítványai közé tartozott. 1804-ben ügyésszé levén, e pályát Kőszegen kezdte, hol Chernel Dávid udvari és Som-sich Lázár kir. tanácsosokkal megismerkedvén, e mívelt s a költészetet kedvvel üző férfiak béhatása alatt maga is folytatgatta mellék óráiban ebbeli dolgozásait. 1807-ben a bajai urodalom rendes ügyésze lett, de ismeretségei ter-

*) Olv. az akademiában jul. 22. 1850.

jeszkesével onnan már 1810-ben Pestre telepedett által, hol a nevezett pályán élte végeig járdalva, ügyes, lelkesmeretes, igazságos és szilárd becsületességű ember hírében hűnyt el e hónap 9-dikén. Költői dolgozatai közül Lucanus Pharsaliájának fordítása érdemel megemlíttetni, melyből eddig öt ének látott napvilágot, s mely csak azt sajnáltatja, hogy fáradozása tárgyát szerencsésben nem választotta. Lucanus és Statius! két képviselője a sülyedő költői kornak; s új példa arra, mely sajnos hézagokat hágy ifjaink művelésében az aesthetikának és philológiának úgy sovány, mint lelketlen tanítása. Hogy ezt megelőzőleg az epigrammot nem szerencse nélkül művelte, Vitkovics leveleiből tudjuk, sőt épen ezek hatottak magára Vitkovicsra nem kis mértékben gerjesztőleg. Akademiánk „Zsidó jog“ című munkája tekintetéből a törvénytudományi osztályban rendes taggá választotta, mely szakban ő buzgón és szorgalmasan működött mind halálaig. Mint Perger utódja ennek rendestagi székében bevégezte az ez által szerkeszteni kezdett Törvénytudományi Műszótárt. Értekezései, melyek nagyobb részt a törvénytörténet köréhez tartoznak, ez irányban terjedelmes ismereteket tanúsítanak, s részint Évkönyveink, részint Értesítőnkben láttak vagy látnak még világot.

Sztrokayban buzgó s minden körülmények közt hű honfit és magyart, ügyészt, ki soha igazságtalan ügyet nem védett, és szorgalmas író volt veszített a haza, ki, ha magán viszonyai engedik, mélyebb nyomot volt hagyandó az irodalomban, mint bokros elfoglaltatásai között lehetett.

VI.

DOHOVICS VAZUL.

Tisztelt Akademia! Dohovics Vazul néhai társunk megérdemli, hogy nevét kegyelettel említsük halottaink között. Ő azon nép fia, mely nemzetünkkel közel ezer év előtt együtt hódított magának hazát a Karpatokon innen, s bár eredet, nyelv és vallásban tőle különböző, leghívebb társunk volt jó és rossz napjainkban, míg szíve saját ösztönét, kényszer és csábtól menten, követheté. Dohovics is orosz volt a magán élet és egyháza körében; de magyar mint e honnak fia, mint tudós, és mint író. A mit élte folyásáról mondhatok, a következőkből áll: kevésből, ha változatosságban keressük érdekét, sokból ha munkásságban.

Dohovics Ötvösfalván született Marmarosban, Huszt mellett, martius első napjaiban, 1783, hol szüléi mint becsületes földművelők laktak. Oroszúl olvasni írni otthon tanulván meg, már tizenhárom éves volt, mikor Huszton magyar osztályt kezdte járni; innen a szigeti közélettanodába küldetett, melynek elvégzése után a bölcsészeti folyamat Váradon, a hittudományt Nagyszombatban és Ungvárt fejezvé be, 1811-ben áldorrrá szenteltetett, s Dolhán kezdette meg lelkipásztori hivatalát, melyhez már három évvel utóbb az alesperesti hivatal járult. Onnan 1814-ben

*) Olv. az akademiában sept. 14. 1850.

Lucskára, 1828-ban Munkácsra, végre Husztra tétetett által, hol múlt évi december 13-kán, egyheti betegeskedés után, a sárgakór vetett véget munkás életének, élte hatvannyolcadik évében.

Egyházi hivatását oly buzgósággal és magaoadaadásával töltötte be Dohovics, hogy idejének csak kisebb részét fordíthatta más iránybani önmívelésére és szellemi munkásságra. Első dolgozatai, mint az elevenebb elméké rendszerint, költőiek voltak, magyar, deák, orosz nyelven; de a Camoenák a philosophia komoly istennője előtt csakhamar kényszerültek hátrálni. A tanodai előadások gerjeszték fel ez irányát, de őt ki nem elégíthették; az új kor nagy bölcsészeihez közvetlen akart vala folyamodni, de itt a német nyelv nem tudása szolgált akadályaul. Fáradhatatlan volt tehát e hiány pótlásában, és nem sokára Kant, majd Fichte és Schelling levének bálványai — mint maga fejezi magát ki önéletrajzában: de vég megnyugvást azokban sem talált. Dohovics önálló gondolkodó volt, és évenken keresztül építgete egy új rendszer alkotmányán, melynek az emberi ész természete felőli vizsgálódást veté alapul — de bé azt, fájdalom! nem végezhetette. Említém hivatalát, mely mennyire foglalta el őt, bizonyítják hívei, bizonyítja a tanügy, melyre befolyt, a három egyház s a lelkészi épületek és kertek, melyeknek nagy részt ő volt teremtőjök; bizonyítják számos kötetekre terjedő, bár nyomatlan, szentbeszédei; emlitenem kell a családtyát is, ki gyermekei fölnevelésének szentelte nagy részét szabad óráinak. Ezekhez járult azon szellemi elszigeteltség, külső fölgerjesztetés eszmesurlódás és eszmecsere hiánya, mely nélkül oly nehéz a tudományban újat és nagyot alkotni. Ekkép befejezetlen maradt a nehéz, a mély, a terjedelmes munka, melynek eredménye egy saját rendszer leendett. Philosophiai kéziratjai, részint stúdiumok, részint elődolgokratok, közel harminc számmal, bizonyítják mily

készülettel járult ő választott szentélyéhez. De ott vannak deák munkái : *Investigatio in naturam animae rationalis*, két kötetben ; *De homine qua ente rationali*, két kötetben ; ott észjoga , ott terjedelmes lélektani és somatologiai stúdiumai : de a célba vett alkotmány nem létesült. A mit tőle nyomtatásban és magyar nyelven olvasunk : „a világ alkotmányáról egy lépéssel feljebb mint Descartes és Newton“; „Az egész látható világ rende“ stb, csak egyes kövecskéi rendszerének. Mind ezek, mind természettani értekezései a Felső-Magyarországi Minervában és a Tud. Gyűjteményben az önálló gondolkodóról tesznek tanúságot. Mellözöm néprajzi, gazdasági, szépiészeti, részben ki nyomult, munkáit; és csak philosophiai műszótárunkhoz ismételve nyújtott bő adalékjait, úgy a nagy szótárunk részére készült orosz és magyar közös szók gyűjteményét említem fel, melyekkel mint tagja e nemzeti akademiának segíté ezt hazafiúi készséggel. És ezek emlegetése után szálljon ügyfeli áldásunk a sokat tett és fáradott férfiú nevére ; s a magyarok istene adjon neki, ha még lehet, követőket azon pályán, melyen e becsületes orosz magyar negyven éven át buzgón járdalt!

VII.

HORVÁTH JÓZSEF.

Halottaink közül Horváth József természettudomány-
osztályi rendes tag emlékezetét újítom meg ma, tisztelt
Társaság, ki reményteljes fia halálán való fájdalomban még
a múlt évben elhunyt.

A boldogúlt 1794-ben február 4. született Vas vár-
megye Lukácsháza nevű, Kőszeghez egy órányira eső
helységében, hol atyja molnárságot űzött. Gyermeksége
éveit nagyobb részt Nagy-Csömötében töltötte, hol atyjá-
nak egy nemesi telke feküdt, ki, Horváthunk tiz éves ko-
rában meghalván, ennek nevelését azontúl anyja intézte.
Iskoláznai már öt éves korában Nagy-Pösen kezdett, tize-
dik évében Kőszegre küldetett az elemi és közép tano-
dákra, hol Faludi Ferenc munkái vonzák első és igen
korán a magyar irodalomhoz. Petheő Benedek mívelt lelkű
oktatójának ajánlására Bolla Márton kegyesrendi főnök
által 1811-ben e szerzetbe felvétetvén, Kecskeméten ál-
lotta ki a szokott két próbaévet, hol segédtanítóul is al-
kalmaztatott, s a kiszabott tanulmányokon kívül szorgal-
masan foglalkodott a római remekírókkal s az ott kezéhez
került magyar szerzőkkel, u. m. Révai, Baróti-Szabó, Du-
gonics és többekkel. Ekép a nappali órákat éjjeliekkel is

*) Olv. az akademiában apríl 26. 1851.

megtoldván, a latin verselés mellett a magyart is nemcsak maga üzte, eleinte a régibb rimes, utóbb a mértékes formákban; s társaival verses levelezést folytatva; hanem ezeket is hévvel buzdítgatta a magyar irodalom szeretére és gyakorlására. Nyomos szorgalmának tanúi a kéziratok közt fenmaradt számos kivonatok, egy latinból fordított mythologiai-historiai szótár-töredéke (A-M-ig), s a ritkább magyar szók gyűjteménye. A görög és német nyelveknek is jutott ez időszakban tanuló vágyának egy része. 1813. év őszén a tatai gymnásiumba tétetvén által, itt a második nyelvtani osztályt látta el, s ez időben Ovid és Horác, a magyar remek-írók közül pedig Báróczi, Dayka, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Kazinczy stb szenvedelmes olvasgatása mellett a francia és olasz nyelvet is üzte. Már most a világba vágyó ifjút az őt atyailag szerető Bolla édesgető szavai a klastrom falai közt többé nem tarthaták, ő az 1814-ki tanév végén a kimívelődésére sikeresen munkált szerzetből kilépett, és Szombathelyt megkezdte a bölcsészeti folyamat Bitnicz, Németh János és Horváth F. tanárok alatt; a második évet pedig Pesten végezte, hol üres idejét a nyilvános könyvtárakban és ott-hon olvasással s némely szépirodalmi munkák fordításával töltötte. Az e nemű dolgozgatást mint orvosnövendék is folytatta, sőt versei gyűjteményét 1819-ben censura alá is bocsátotta, mely azonban költséghiány miatt világot nem láthatott. Ugyan ezen évben nyerte meg a bölcsészeti tudorkoszorút is. Csak most kezdé kenyértudománya a lelket kimívelt s eddig be is töltött szépirodalmi olvasást és irogatást háttérbe szorítani, s már mint orvostanuló — hozzá levén a folytonos dolgozáshoz szokva — fordította le a nagy Frank Péter népszerű könyvecskéjét az egészséges gyermeknevelésről, úgy Beckerét a nátha és köhögésről, melyek szinte kéziratban maradtak. 1821-ben, egy őt a sár széleig juttatott idegláz dacára, a tanév végén az első,

két hóval utóbb a második szigorlaton kitünő eredményel átesvén, 1822. martiusán orvostudornak nyilvánított, mely alkalommal a füllobról s annak némely következéseiről értekezett latinul. Gyógygyakorlatát Pesten kezdte, de nem sokára megházasodván, Kőszegen települt le, honnan, nyolcvanöt éves anyjának meghalálózása s atyai vagyonkájának eladása után 1823. elején ismét Pestre tért. Itt gyógygyakorlata mellett újra folytatta írói mellék-működését, s Goelisnek a testi gyermeknevelésről írt jeles munkáján kívül, miután az akkor nevére is még alig ismeretes hasonszenvi rendszert nagy hévvel tanulmányozta, Hahnemann Organonát fordította le, melyet utóbb Bugát a maga kiadásában használt is. Év múlva Bakabánya tiszti orvosává levén, a magyar irodalmi központot örökre elhagyta, s majd 1825-ben Hontnak tiszteleti, 1829-ben rendes főorvosaként terjedelmesb hatáskört nyert ugyan : írói szorgalmával azonban ott és akkor sem hagyott fel, sőt számos népszerű orvosi munkákat fordítgatott, melyek közül 1829. és 1830-ban Frank Lajos orvosi Házibarátja kétszer egymás után jelent meg, kétszer Becker Tanácsadója az elhálás körül, továbbá Wendt munkája a bujasenyvről, Richter Fridriké az aranyérről; utóbb t. i. 1834-ben Floyeré a hideg víz munkálatairól s némely apróbb cikkelyek az Orvosi Tár és Pesti Társalkodóban német orvosi és természettudományi lapokból. Számos ily dolgozata kéziratban maradt; valamint id. Plinius természettudományi encyclopaediája, melyen mind haláláig dolgozván, abban a huszadik könyvig haladt. Az akademia igazgatósága őt legott az intézet megalakíttatásakor a természettudományi osztályban vidéki első rendes taggá nevezte, mely minőségben az orvosi műszók magyarázása s tájszók beküldése által munkált közre. Ha ezekhez azt adjuk, hogy Horváth mint hivatalnok is munkás és buzgó férfiú, mint hazafi mindenkor hű volt, mint em-

ber végre közönségesen becsültetett : életrajzának rövid vázlatát kiegészítettük.

E vázlat, mint láttuk, egy szorgalmas irodalmi közmunkást állít elő; s mai nap, miután az akadémia, élete harmadik tizedébe lépett, s ez idő alatt tudományos irodalmunk nem csak kül-, de belterüleg is örvedetesen előhaladt, miután nem csak fordítások töltik be lajstromainkat, hanem eredeti dolgozatok is kezdik tudományosságunkat gazdagítani: elutasíthatlanul fölmerül a hallgatóban azon kérdés: mikép érdemelhetette ki Horváth, merő áttételek, s nem is a tudomány előmenetelére ható rendszeres alapmunkák, hanem nagyobb részt oly tudományról írt vásári népszerű iratok áttételei által, mely tudományt népszerűsíteni nem is kell, miután azt tudományos jellemének megsemmisítése nélkül nem is lehet? — ezen önkénytelenül fölmerülő kérdést épen Horváth József emlékezete érdekében kell, még saját körünkben is, mely első alkotó részeinek csak néhányából áll már, megvilágosítanom.

Akademiánk alaprajzában a természeti tudományoknak is jutott osztály: helyesen és mellözhetlenül; az igazgatóság azt mindjárt az első megalkotás alkalmával be is töltötte: ismét helyesen, mert mindent, mit elő akarunk mozdítani, egyszer, és pedig mielőbb, meg is kell kezdeni. Milyen volt már 1830-ban a természeti tudományok állapota hazánkban, s különösen irodalmunkban? Az egy természetrájk mutatott fel egy pár bűvárt, s ezek is idegen nyelven írtak; a természet- és vegytan, a bonc- és élettudomány egészen parlag, a gazdasági és orvosi tudományok minden kitünőségek nélkül. Hol kelle tehát e tudományok mívelését kezdeni? Meghonosítással: erre következhetnek csak eredeti írók, a tudományt gazdagíthatók, előbbre vihetők; a meghonosításra pedig oly készületű írók kelletek, kik a tárgyat értették s a nyelvvel bánni tudtak: más

kellék nem volt 1830-ban, nem más szükség, s az irói kar más férfiakat nem is igen bírt : kivált vidéken. Így történt, s történt igen természetesen, hogy Horváth József orvosi-irodalmi munkássága tekintetéből 1830-ban a kombinációból ki nem maradhatott : tárgy-avatottsága, nyelvészi és stílistai akkor nem közönséges ügyessége arra teljesen képesítették. Ennyit azon testület igazolására a mai szempontból ítélők irányában, mely bennünket, kikből ez intézet eredetileg megalkottatott, abba meghítt; s hiszem, hogy ha az elhúnytak a szerencse kedvez, miszerint Pliniusát közre bocsáthassa, igazolni fogta volna magát is, ki az akadémiai működésekben oly kevés részt vehetett.

S épen Horváth József igazolására, tisztelt társaság, rekesztem be e mai emlékezetet azon indítvánnyal : tételnék lépés a plíniusi fordításnak az akademiánál letevésére, hogy az mind ez intézet, mind maholnap a figyelmes közönség ismeretébe juthasson; hogy az könyvtárunkban közhasználat alá bocsáttathassék, sőt idővel talán kiegészítetve közzé is tétethessék : csak így lehet Horváth József emlékezetét illőkép megülni.

VIII.

DÖBRENTAI GÁBOR.

Tekintetes Akademia! Hogy intézetünk egyik legérdemesebb tagja s hivatalban elődöm felett oly későn emlélek gyászszót: nem hidegség vagy gondatlanság okozta, hanem enmagamnak akkor, mikor Önök neki a vég tisztességet adák meg, súlyos betegsége, s azóta is többször visszatérő erőtlenségem. Különben, ha valaha, siettem volna szót adni azon fájdalmas meglepetésnek, melyet Önök éreztek kétség kívül, midőn a teljes erejű s teljes munkásságú öreg hirtelen kimúlásának híre megzendült; siettem volna annál inkább, mert nem illett lassunak lennem annak megtisztelésében, kit — bár vele egykor a külön vélemény padain szemközt ülék — hazafiságban és buzgalomban például tekinteni soha nem pirúltam. Teljesítem tehát, mit akkor, midőn a fájdalom még új volt, könnyebben és több sikerrel teszek vala: teljesítem most, mikor a szomorú élet ezer változatú sérvei közt hamar el-tompuló érzés nem támogatja szavaim hiányait; és most sem hozzá méltó beszéddel, mert Döbrentei élete abban a min törekedett s a mit hatott, a mit átélt s a mit tett, oly változatos és gazdag, hogy egy teljes kép kifestésére időt

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában május 26. 1851.

és csendet kell bevárnom, mely mindkettőnek jelenleg hiával vagyok. E szerint csak néhány körvonalat rajzolhatok róla sebtiben, és ezek is leginkább csak az akadémikusra szorítkozhatnak. Az egész ember, összeköttetésben és kölcsönhatásban korával, kell hogy azon időre maradjon, midőn hivatalbeli jogom és kötelességemnél fogva a nagy közönség előtt én mondandom el, ha isten éltet, az emlékszózatot.

Döbrenței Gábor, úgy látszik, arra volt előleg rendeltetve már, hogy társas uton fejtse ki azon hatást, mely neki történetünkben helyet vív ki : egész élete bizonyossága ennek. 1785-ben *) születve, 18 éves volt, midőn a soproni magyar társaság, mely helyisége s gyengesége dacára messze kiható befolyással volt újabb irodalmunk reggelén, már az ő kezeire bízta társas ügyei vezetését, s az ő kezeiből, mint azon egylet titoknokáéból vettük azon egy önálló emlékjelét az intézetnek, t. i. munkálatai első kötetét, mely az ő távoztával utolsó is volt. Midőn pár évvel utóbb a wittenbergi és lipcsei egyetemeken tanodai kiképeztetését bevégezte : ő nem vonult el, mint magyar ifjaink legtöbbjei, szerény szobájába a világ elől, hanem élt az alkalommal foroghatni tudós tanárai tudományos estvélyeiben, s ott mind saját művelődésének szerze új oldalakat, mind a nemzeti becsület képviseletét vállalván el, gyakran a hazára tudta terelni a figyelmet, s jó emlékezeteket hagyni hátra a hazáról és ennek nemzetéről. E kicsinységnek látszó dolgot, e vékony szálat nem kell kevésbe venni : némelyik közülök elszakad, más tovább fonódik, s időket köt össze. Midőn Kazinczy Ferenc által egy erdélyi főnemes házhoz ajánltatván, melyben jövőjének gyökerei fogamzottak meg, Erdélyben meghonosult, ismét társas előnyei tevék szellemi- és anyagilag lehetővé az „Erdélyi

*) A halottjelentés szerint. Ő 1786-ot monda. Későbbi jegyzés.

Muzeumot"; ezek által lett ő közletője azon szinte Erdélyben éledezett társas mozgalmaknak, mik 1819-ben az egykori nyelvmívelő társaságot felélesztették -- rövid létre ugyan, de minek okai nem az összeállottak voltak; s nem nehéz előre számba venni azon állandó hatást, melyet Erdélyben megalapít, ha azon társaság, melynek ő keletkezésében is lelke volt, még bölcsőjében nem enyészik el. Egész iránya azon időben aesthetikai volt, s mi kellett akkor inkább e kis haza irodalmának mint ez s egy terjedtebb kitekintés a világirodalomba, melyet ő ott nyitni kezdett. Elmúlván e kilátások, honába tért, s itt is társas tulajdonaival támogatta a szintoly nagy mint szerencsétlen gróf Széchenyi Istvánt, hazánkban az egyleti szellem leg-hathatós b ébresztőjét, akademia, casino, állattenyésztő társaság stb körül. Ezen és más egyesületekben ő is segítette a még csak igen szerényen fellépő nemzeti nyelvet becsre és elfogadtatásra: végre számos, a nemzeti műveltséggel összefüggő vállalatok lelkes mozgatója: s köz és magános társasági körökben mind halálaig a nemzetiség buzgó és szorosság elölküzdője volt.

Hogy ily tulajdonai mellett a sötét, türelmetlen, erőszakos és darabos Horvát István helyett az akademia igazgatóinak bizodalma Döbrenteiben állapotodott meg, hogy titoknokul ő nézetett ki, s az akademiában, melynek tagjai mindenikével barátságban vagy összeköttetésben állt, a többség őt választotta ügyei kezelésére: természetes és mintegy belső szükség volt. Mennyire bírt egy oly különböző, s akkor még sokféle huzó elemekből összeállt társaság egyesének teljes megnyugvását kinyerni, arra kinek-kinek belső szózata felelhet: de hogy előtte semmi sem volt drágább ez intézetnél. hogy buzgóság és munkásságban senki által magát felülhaladtatni nem engedte: annak is be kell vallania, ki szorosabb köréhez nem tartozott. Négy évig viselte volt e tisztet, midőn polgári állásában,

melyet, mint másod tartományi albiztos foglalt el, egy fokkal felebb emeltetvén, a két hivatal összeférhetlensége mondatott ki felsőbb helyen; ez lemondását, s a következő évben tettleges lelépését vonta maga után. Időközben a magyar nyelv régi emlékei gyűjtése és kiadásának általa mozzgatott ügye reá bizatván, munkássága új pházisba lépett, s ez a második az, mely tizenhat éven által minden idejét, egész buzgóságát és figyelmét elfoglalta; ez az, melyen ő maradandó érdemeket gyűjtött magának az irodalom körül.

Mert hol állott, Tekintetes Társaság, nyelvünk régi története, midőn Döbrentei e mezőre lépett? A mit Pray tett és Révai emlékeink kiadásában és ismertetésében, az volt minden. Egy-két emlék s néhány adat! Révai nagy fölfedezései nyelvünk alkotmánya körül ott állottak Révai hitelére alapítva: a közönség még csak azon pár kártyába sem tekinthetett, melyekkel ő játszott. A nyelv divatának kiterjedése, mezői, életbeli milyensége, ismeretlen föld valóának, eltemetve a levél- és könyvtárak porába, nem tudva vagy szándékosan elrejtve: csak néhány régi levél itt-ott kiadva, elszórtan, belső összefüggés nélkül: egyes jelei és mutatóványai egy ismeretlen világnak. Döbrentei e világ földterítését élte feladásává tette. Összeírta, minek létezte tudatott, levelezést indított meg szerte a két hazában mindenfelé, figyelmeztette, kérte barátait, ismerőit, lennének gonddal minden árva magyar sorra a régibb időkből, kivitte a másoltatások határozatait nem minden küzdések nélkül, s maga megkezdte az akademiának nem mindig elégséges segedelmeivel beutazását a két hazának régi magyar iratok keresése végett. Több mint hatvan levéltár lön ekkép kikutatva általa; káptalani, conventi, megyei, városi, nemességi; általános figyelem gerjesztve az ügy iránt, adatai gyűjtve a nyelv köz és magánjogi divatának, eredetiben összehordva vagy másolva számos irományok,

melyek ötven nyalábnál többre szaporodván, egy tekintélyes magyar Leveles Tárt alkotnak; míg másfelül közel harminc magyar codex másolata, sőt néhány eredeti is, könyvtárunkban felállítva áll: megbecsülhetetlen kincsei régi irodalmunknak, és szóló tanúi azon kor szellemi mozgalmainak, melyről Európa azt hitte, hogy abban a magyar nyelv még nem íratott, s melyet magunk is egykor csak sejtelmekkel népesítettünk meg.

S e kincsek már is nem csak a mieink többé. Megindult társunk gondjai alatt a Régi Magyar Nyelvemlékek kiadása, és nyolc év alatt négy tetemes kötetre szaporodván, vettük abban a régi biblia-fordításnak a bécsi és müncheni codexekben fenmaradt töredékeit, vettük a Czechs a Guary-codexeket, vettük a Leveles Tár két részét közel 400 darabbal, nyomtatva áll, bár kiadatlanul a Winkler-codex, és nyomtatásra készen a Leveles Tár harmadik része, szinte több száz darabbal. Mindezekhez járúlnak magának s általa felkért barátainak az adottak körüli terjedelmes fürkészeitek, régi nyelvtani elődolgozataik, glossáriumaik; mik által, világosság, váratlan, nem sejtett világosság, dereng középkorunk nem ismert irodalma s nyelvünknek félre ismert egykori életjelentősége körül. Meggyőződünk e munkálkodások gyümölcseiből, hogy a hitújítást megelőzőt öt században elég gazdag klastromi irodalmunk volt, melynek, ha ily kevés maradványai éltek is csak túl az enyészetet; a tatárjárást s a kúnvilágot, a huszita viharokat és pórháborút, a pusztító török időt s nem kevesebb könyvpusztító vallási apróharcot, végre a lelketlenség és tudatlanság önkénytelen dülásait s a klastrom irtás korát; ha mondom ily kevés maradvány élte is csak túl a sok alakú enyészetet: ezek magok tagadhatlan jeleit viselik magukon egy ilyekben gazdag előkornak: annyi fejlettség, szabályosság, megállapodás, sőt már modor is mutatkozik a nyelvbeli előadáson, mely utóbbi, mindenkor

a sűrű alkalmazás eredménye. Meggyőződünk továbbá e munkálkodások gyümölcseiből, hogy a polgári társaság minden rétegein, az állodalmi és közigazgatási élet minden ágaiban, a haza minden vidékein, melyeken utóbb, különösen a szatmári béke után oly sebességgel hatalmazott el az idegen elem, ez időpont előtt magyarabb világ volt, mint eleddig sejteni mertük. Egy új forrása fakad itt a hazai történetnek; a népi és házi élet, az erkölcsök és miveltség története e magyar diplomatáriumból kezdett máris fog még ezentúl is sokat meríteni, miről csak nem is álmodtunk.

És, tisztelt Akademia! ezen régi életünk fájáról szakasztott zöld levelekből kerül ki azon koszorú, mely elhúnyt társunk homlokán el nem hervad, míg a magyar hevílni fog múltja és nemzetisége mellett!

Engedjék meg Önök, hogy a tények ez egyszerű elsorolása után néhány szavát hangoztassam a hálának, melyel különösen magamat is, épen ezen fáradozásai által iránta lekötelezettnek vallom. Szorgalommal használtam én is az általa kiadottakat, de régi irodalmunk úgy tünt föl előttem sokáig, mint egy árnyékos tömkeleg, melyben ariadnei fonal nélkül tájékozatlanul bolygunk. Ekkor történt, hogy Döbrentei, gyűjtéseit az akadémiai kéziratárba letette. Hozzá láttam a gazdag anyag felismeréséhez, hasonlítgatásra nyílt mező, s ekkor éreztem lelkes gondoskodását egész becsében: mert elvonhatók voltak e sokról a nyelv fejlődési menetelének külön időszakai s időszakainak külön jellemei, lehetőnek láttam, a codexek keveset jelentő külső ismérvei mellőzésével, korok szerint rangozni irodalmi termékeinket a nyelv belső minemősége szerint: s lehetőnek, miután nyelvünknek bizonyos időszakbani állását ismerők, a visszafelé okoskodást, úgy hogy e mód szerint elég biztosan lehet -- meg vagyok felele győződve -- régi bibliánkat Róbert-Károly, a halotti

beszédet szent István korába helyezni; míg másfelül épen ez emlékek nyelvi jelleme azt is mutatja, hogy azok amaz időknek nem egyetlen szüleményei voltak, hanem csodá-
san fentartott maradvány kövecskéi a nemzeti élet ezen nyilatkozásai elpusztúlt nagy palotájának. Valamint a régi irodalom behatóbb ismerete, úgy régi nyelvünk ily törté-
neti kifejtése Döbrentei ügyekezetei nélkül még most le-
hetetlen volt; s valamint én neki, az élőnek, elmondtam érte biztos együttlétben köszönetemet, úgy halála után azt nyilván elmondanom szent kötelességnek tartom.

Én öt martius 20. láttam utolszor magamnál; ekkor is segédeszközök után járt; utolsó levele martius 23-ká-
ról, szinte azon ügyben. 28-kán nem volt többé. Könyvei, kéziratai, folytonos fürkészet és szenvedelmes munka közt érte utól a váratlan halál. Mint a had fiát a harcme-
zőn. De hadd érezze szelleme, hogy barátai és társai szinte úgy nem feledkeznek meg róla, mint ő utolsó percéig nem kötelességeiről; s e végre hadd indítványozzam részére a legnagyobb kitüntetést, melyet az akademia holt tagjainak adhat: függjön képe e teremben azon jeleseink sorában, kiket e testület büszkeséggel nevezett a magáéinak!

IX.

STÁHLY IGNÁC.

Halottaink sorában az osztály egy oly férfianak tartozom még visszaemlékezéssel, tisztelt Társaság, ki oly időpontban halálozván meg, midőn a legkitünőbb egyeniség neve s híre az országos események nagyszerű zajában észrevétlenül elhangzott : 1849. aprilis 28-kán t. i., a köz fedék zsákmánya lett ; holott volt idő, még pedig elég húzamos, hogy neve, az egész hazában ismeretes, a két fővárosban a köz tisztelet s a köz figyelem tárgya, s nem érdem nélkül, ha azon sok jótéteményt vetjük mérlegbe, melyet a szenvedő emberiség tőle vett. Stáhly Ignácot, ezen akademiának is tiszteleti tagját, emlegetem.

Született Stáhly Ignác Pesten, 1784. julius 31. Atyja György a magyar egyetemnél sebészettanár volt. A korán már kitünő elmetehetségeket bizonyító gyermek elvégezvén szülőtte-városában a bölcsészeti tanfolyamot, 16 éves korában ennek tudorává avattatott. Az atyai példa a gyógytudományok felé vonzotta, melyeket szinte itt hallgatván, 1803. szemeszter, 1804. sebésztudor, kevéssel utóbb szülészmester lett ; a következő évben már tanszékre lépett, s két évig helyettesleg, 1809. óta pedig mint rendestanár tanította a bonctant, deákul, magyarul és né-

*) Olv. az akadémia természettud. osztályában, jun. 14. 1851,

metül, saját érdeket s vonzó erőt tudva a különben száraz tannak adni valóban lángelmű előadása által, s midőn e mellett egykorúlag először ugyan a gyakorlati sebészetet három, s utána a szülészetet ismét három évig tanítaná, s mind ezekben a beható felfogás, éles észlelet s műtéteiben felette kényes és ügyes kezelés tanuságait adá : a főváros őt mint ritka kedvességű és sikerű tanárt, szerencsés orvost, s e mellett mint a széptársaságok kedvencét immár nevezetességei közé számította. Nagy tulajdonságai, melyeket mint gyakorló orvos s a salonok embere fejtett ki, oly fényesen jutalmaztattak meg az őt majdnem imádó közönség által, hogy Stáhly kétség kívül az orvosi Krösusok sorába léphetett volna, ha még nagyobb könnyűséggel nem bír a szerencse ily adományainak elköltésében. E szenvedélyhez más hasonlók is járúlván, melyek nem kisebb erővel rántották örvénybe, 1819-ben hivatalától felfüggesztve s egy pirító pörbe bonyolítva találjuk, melyből végre három év múlva szerencsésen kifejtekeztvén, nem csak tanszékét foglalta el hallgatóinak tomboló örömjeleitől üdvözölve — kik közt akkor magam is voltam — de egyszersem erkölcsi életének is egy új szakába lépett. Ezóta egykori zajos élvezeteit csendes házi körrel váltván fel, azon illemmel, díszszel, sőt méltósággal vette körül állását, melyet csak a tisztaság ruházhat még a lángelműségre is. Az ő neve nem volt többé minden köz és zajos gyönyörök s bármilyen érdekes eltántorodásokéval összefonva : a tanoda, melyben őt lelkesedve szerető tanítványok vették körül, a betegágy, melynél mindig mentő angyalul üdvözöltetett, s a házánál szokásos beteg-elfogadások voltak azoninnen érintkező pontjai a közönséggel. Az áldott emlékezetű Eckstein Ferenc nyugalomra lépte után a gyakorló-sebészi tanszékre menvén át, ezen új körben is új koszorúkat aratott. 1830-ban mint a kir. egyetem kormányzója ez országos főtanoda félszázadi örömmünnepet

méltó fénynyel üllötte meg, nem minden áldozatok nélkül. Az ifju Stáhly ekkor már végkép el volt feledtetve a férfi Stáhly által, s ha a következő évi július 17-ikén a fellázadt sokaság őt kérte áldozatul, az csak azon ferde rendszabályok eredménye volt, melyek a choleravész ellen célszerűtlenül ugyan, de sem egyedül általa nem javasoltattak, sem sehol az új veszedelem ellen szerencsésben nem intéztettek. A tekintet és becslés, melyben ekkor állott, már általános volt. 1834-ben királyi tanácsos, 1840-ben országos főorvos és helytartótanácsos, majd az orvosi tanulmányok igazgatója s a nádori udvarban kedvelt orvos és látogató lett. Munkás élete, melyet különösen mint a helytartóság tagjaét a legnagyobb szorgalom és pontosság bélyegzett, s melynek minden szabad órája a szenvedő emberiségé, és csak zaugorgatott percekben az övéi, nem engedett neki időt, hogy roppant tapasztalásait, melyeket híven jegyzett, a tudomány számára feldolgozva átadja az irodalomnak; de a nemzetiség és nemzeti nyelvnek oly buzgó és erélyes előmozdítója lett tág hatáskörében, sőt áldozatokkal e körön kívül is: hogy akademiánk, mely mélyen érezte, mennyit lendít e tekintélyes férfiú mindkettőn, őt 1839-ben tiszteleti tagsággal tüntette ki, mely — és erről én, ki hozzá családi viszonyoknál fogva is közel állottam, őszinte tanuságot tehetek — mely neki minden megtiszteltetéseknel kedvesb vala, sőt benne azon vágyat is költötte, azt írói munkássággal érdemelhetni meg: mit azonban nem ritkuló gyakorlati elfoglaltatása mellett annál kevésbbé teljesíthetett, mert az írás oly mesterség, melynek velünk születni és növelkednie kell. Az 1848-ki változások őt osztályfőnöki ranggal először az új orvosi kormánysszék fejevé, a honvédelmi bizottmány idején a hadi orvosügy főigazgatójává emelték. Midőn aztán az új év elején a magyar kormány a fővárost oda hagyta, a már törődött férfi, kinek erőit az utolsó időkben rendki-

vül feszült munkássága kimeríté, visszamaradván, a kir. ideiglenes kormány által régi állásában ismét igénybe vétetett, de hanyatló élete rövid idő alatt véget ért.

Áldás Stáhly Ignác emlékezetére, mert ő is a nemzeti ügy hív barátja, s hol lehetett, buzgó előmozdítója volt.

X.

SZECHY ÁGOSTON.

Széchy Ágoston Sáros-Patakon 1778. július 5. született. Iskoláit Sátoralja-Újhelyben és Nagy Károlyban végezvén, 1796-ban a kegyes tanító rendbe lépett. A bölcsészetet Vácon, a hittudományt Nyitrán tanulta, s miután a latin nyelvtani osztályokban Podolinban és Vácon négy, a szónoklati és költészetiekben Kalocsán és Szegeden három évig tanárkodék; 1807-ben szerzete által a német-új-helyi hadi akademiába küldetett, hol majd huszonhat évig tanítóskodott, a magyar nyelvet, s mint helyettes, külön időkben hol a vallástant, a francia nyelvet, hol a német nyelvet olaszúl adta elő, és ezek mellett a könyvtári hivalt huszonkét évig viselte. Széchy ezen akademiának oly jeles tagja volt, s előljáróinál oly tekintetben állott, hogy véleménye a hadinövendékek nevelése körül nem egyszer kivántatott ki. Így a katonanevelés alapelveit tárgyzó,

*) Olv. az akademia philos. osztályában, mart. 22. 1852.

1817-ben irt német munkája János főherceg mint az akademia fő kormányzója által méltatással fogadtatván, annak elvei ő fensége nevében a helybeli kormányzóság által az intézet előljáróinak és tanítóinak zsinórmértékül szabattak elé. Ismét 1826-ban az akademia újra alakítása alkalmával a katonák erkölcsi és tudományos kimíveltetéséről irt tervét vette a helybeli kormányzóság fel a megújított nevelési rendszer alapjául. Végre 1831-ben történt kilépte előtt kevéssel, szinte János főherceg felszólítására, magának a főhercegnek nyújtott be e tárgy felett egy rövidebb emlékiratot, melyben hosszas tapasztalásai eredményeit állította össze, s melyből hat évvel utóbb több adatok felvették az ekkor behozott legújabb tanrendszerbe. Azon kitüntetésnek, melylyel ez akademiának szolgált, köszönhetette, hogy bár az évenkénti szünidő csak egy hónapig tartott, a főherceg-kormányzó által még is többször nyert huzamosb engedelmet külföldi utazásokra, melyeket önkimívelésére és szakbeli tapasztalásai öregbitésére tett. Így már 1818-ban két hónapot fordított Felső-Austria s Bajorország, 1823-ban három hónapot Olaszország beutazására, mely alkalommal Velenczét, Ferrárárt, Bolognát, Florencet, Rómát, Nápolyt, Salernót és Paestumot, s visszafelé Lombardiát, Krajnát és Stájerországot, 1825-ben pedig a cseh és szász földet látogatta meg.

Két legnemesb érzéke, a hallás és látás elgyengülése kényszerítette őt 1832-ben nyugalomra lépni, s hazájába térni. Itt kezdődött hazafiúi és magyar irodalmi működése, melyre hosszas tanpályája s világtapasztalása mások felett képesítették. Nem említem nyelvünk körüli dolgozatait: az anyanyelv tanítása szükségéről s leghelyesb módjáról a Tud. Gyűjteményben 1839-ben közlött értekezését, és derék Elemi magyar nyelvtanát, mely kétszer, 1840. és 1844-ben jelent meg; de kiemelem fő munkáját: A nevelés és oktatástan vázolatát, az elemi tanítók használatára,

mely szerény címe dacára irodalmunk legjobb műveinek egyike e nemben: s még is az illetők részvéthiánya miatt csak egyik kötete láthatott, 1845-ben, világot. A mi körünkben, melyben szorgalmasan szokott megjelenni, s mindennemű előadásokat figyelemmel hallgatni, ő maga két ízben a történeten életérdekű nyomossága és tanulásmódjáról értekezett. Kéziratban két terjedelmesebb munkája maradt: Nemzetgazdaságtani olvasókönyve, mely közel nyolevan ívből áll, s melyet Smith, Say, Soden, Storch, Rau, Lotz és Riccardo után dolgozott; másika Életbölcészete, melyben a boldog élet szabályait tapasztalati alapon kilencvenkét szakban tárgyalja. Élte utolsó hét nyole évében mindazáltal szemei folytonos gyengülése háttart szabott munkásságának, mely már csak szerzete ügyeire szorítkozott, melynek kormánytanácsosa volt, míg f. évi martius 6-d., élte hetvennegyedik évében, tüdővész-ből csendesen elszenderült.

Ebből áll, mit az elhúnytról, kit ez osztály 1840. óta vallott a magáénak, mondhattam. Annak, ki egykor neveléstudományi irodalmunk történetét irandja meg, leszen kegyeletes hivatása, kimutatni, mit vesztett ez benne és munkája felakadásában, mely egy tapasztalt ember, felvilágosodott lélektani fő, buzgó hazafi és nemes kebel emléke marad.

XI.

LASSÚ ISTVÁN.

Tisztelt osztály! Múlt január-hó tizenkilencedikén egy becsületes közmunkás hagyta el sorainkat, ki, bár az idő által utólérve, sőt ömaga megállapodván, el is hagyva, életében már elfelejtve járt közöttünk: megérdemli mégis, hogy, miután koporsójára az anya föld takaró rögeit hánytuk, tettei emlékezetét még egyszer megújítván, vég Isten-hozzádot mondjunk az örökké távozottnak.

Lassú István, akademiánknak ez osztályban lev. tagja életét mondom el röviden, egyikét ugyan a legegyszerűbbek s egyformábbaknak, de díszesítettet még is a buzgó közre munkálás s a fáradhatlanság emlékezetével, míg t. i. egészsége engedé, s a siető haladás a pályáról vissza nem utasítá.

Lassú Istvánnak Visk ada születést, Marmarosnak egyik tösgyökeres magyar városa, 1797. april 12-dikén, s adá az első oktatást is, melyet a virágzó Sziget fejezett be. A reformált ifjak szokott philosophiai, theologiai és törvénytudományi pályájok bevégeztével a huszonnégy éves ifjú férfi a magyar udvari kamaránál lelt alkalmazást mint ír-noka a lajstromzó hivatalnak. A forradalom őt ugyan abban al-irattárnoknak találta.

A magyar irodalomhoz vonzó szeretete Lassút már

*) Olv. az akademia történeti osztályában, mart. 22. 1852.

1823-ban lépteté fel a Tudományos Gyűjtemény dolgozói között. Eleinte kapkodva, hol historiai, hol irodalmi dolgozatokat adott, melyek voltak : az órák feltalálása történetei, Orániai I. Vilmos élete, Hunyadi János védelme a Pannonia nevű pesti német folyóiratnak egy cikkelye ellen; továbbá a drámai költészet története, s néhány névtelen bírálat, mely őt az új izlés s az új nyelv ellenzőjeként tüntette fel. Utóbb szinte kizárólag a történet és földirat felé fordult, s 1827-től 1830-ig hosszabb sorát adta az államismei, földirati és egyszersmind történeti munkáknak, melyek a statistikára való bevezetése, Europa statisztikai, geogr. és historiai rajzolatával s a tudományok rövid történetével, Nagy-Britannia, Franciaország, az orosz birodalom, Porosz és Lengyelországok, a török, austriai, skandináv birodalmak, az olasz státusok s Algir leírásaival, melyek összesen tizenegy, részint terjedelmes, kötetet tölthettek be, a közönség által kedvezőleg fogadtattak, sőt részben új kiadást is értek, mint Britannia, s az orosz és török birodalmak leírásai. Bár e munkák, nem levén forrásokból dolgozva, szorgalmas compilációknál nem egyebek, s bár ugyanakkor Dóczy József, a szentgothárdi ciszterciek derék tagja, szinte egy sok kötetű földirati munkát adta Európáról; még is érezhető hézagot pótolnak irodalmunkban, a mennyiben az elsorolt államok történeteire is, néha bővebben, kiterjeszkedtek, és sajnálni lehetett, hogy szerzőjük, elkedvetlenítve irótársai élesebb nyilatkozatai által, végig nem ment az Európán kívüli világrészekre, melyekről mind e napig külön és bővebb munkákat nem bírnak. Ezekkel egyidőben kísérlette meg Horátnak magyarázó jegyzetekkel kiadását, de itt az iskola emberei által, nem épen érdemtelenül, cserben hagyatva, az első kötetnél megállapodott, mely az órák első könyvét tartalmazza. Ellenben Fejérnek akkori lelkes alispánja Szűcs Lajos úr felszólítására Zschokke köz kedvességű Ahita-

tosság Óráinak nyolc kötetben eszközölte fordítását, melyek közül kettőt, a IV. és V-diket, maga tette át, a többin javító kézzel ment keresztül. Most újra a historiához fordulván, Világtörténetet kezdett, s abból 1832-ben két kötetet ki is adott, a legrégebb időktől Augustus hatalma megállapíttatásáig haladva. A részvét elégtelensége megakasztotta a folytatást, de élénk részt vett Lassú az Esmerek Tárában, melynek első négy kötetéhez számos, az utolsó négyhez pedig majd mind ő adta a historiai cikkeket, s az utóbbi köteteknek szerkesztését is ő vitte 1833. és 34-ben. Önálló munkálkodást 1836-ban indíta meg ismét egy genealogiai, historiai és statistikai zsebkönyvvel „Merkur“ cím alatt, abban kisebb cikkek mellett Franciaország újabb történetét, pár folyamra felosztva, adandó, ha a könyvizsgálatnál váratlan akadályokra nem talál. Hogy tehát az előfizetésre létesítendő vállalat pártolónak némiképp eleget tegyen, Franciaország régibb történetét rögtönözte, de a hirtelen munka kemény megrovatást aratván, felhagyott ezzel is. Megkísérlé ugyan két-három évvel utóbb e kéziratát egyes cikkekben a Tud. Gyűjteményben kiadni, de alig jelent meg a francia forradalom okait vizsgáló értekezés két darabja, annak folytatása ismét betiltatott. Ez által végkép elcsüggesztve, már csak pár, részint eredeti, részint fordított erkölcsi munkácskáját vettük, mint az Újévi Gondolatokat 1839-re, és James útmutatását az idvességre, melyekkel írói pályáját be is fejezte.

Ennyiből áll, mit Lassú irodalmi buzgó törekvéseiről mondhatunk. Nála szorgalom és jóakarát nem hiányzott, de hiányzott az eredetiség, hiányzott a történetíró felsőbb hivatása: a tényeken túl a világszemlének az eseményekben működő hatalmát felismerni és éreztetni; s hiányzott az ízlés, mely nála zordon volt, s emelkedő míveltségünk mögött elmaradó, ez pedig magát boszulatlanul soha sem engedi mellőztetni. De azon írók közt Lassú ne-

vét az irodalmi történet még is fel fogja említeni, kik a magok idejének, ha rövid ideig is, eleget tenni erőlködéssel igyekeztek.

Halála január 19-dikén hosszas tüdőbajból érte utól. Áldás hazafíti lelkére, mely akkor sem szűnt meg örülni a nemzet haladásának, midőn avval versenyt futni többé nem bírt, sőt makacsságból nem is akart.

XII.

BÁRÁNY ÁGOSTON.

Oly időket élünk Tekintetes Akademia, melyekben a köz érzés, egy nagy halott feletti bánatos elfásultában, nem veszi észre azon kicsiny hézagokat, miket a természet rende sorainkban egyesek enyészete által ejt. Hazafiak tűnnek el közülünk, kik becsületesen munkáltak köz kincsünket, s kiknek elhúnyta boldogabb korban fájdalommal látogat vala meg: most ők említetlenül tűnnek el, és csak akkor érezzük meg hiókat, midőn közös munkához látva, s számba véve erőinket, itt is ott is hiányban akad meg szemünk. Így, és csak így szaporodott meg halottaink sora ismét egy névvel, melyet a legbuzgóbbak s a legnemesebbek egyike viselt, kinek emlékezetét élte vázlatában ma kívánom megújítani: Debreceni Bárány Ágostonéval, ki épen három évvel ez előtt, miután hosszas és eredményes munkálkodása fészkeből, Torontálból, a népharc által kiűzetett, Makóra vette magát, s ott, 1849. april 11-kén ideglázból elhúnyt.

Ő, ki annyi hazafinak emlékezetét költötte fel s igyekezett dicsőíteni életrajzai által, megérdemli, hogy az övé mellett is részvéttel késsünk.

Barátunk egy régi, s egykor vagyonos, nemes család

*) Gyászbeszéd, olvastatott az akademiában april 3. 1852.

sarjadéka, melynek legtöbb tagja vérét ontotta a hazáért, s idővel birtokaiban megfogyatkozott; fia egy bajnok apának, Bárány Andrásnak, ki az utolsó porosz háborúban mint köz huszár kezdett szolgálni, utóbb a török háborúban II. József által a csatasíkon káplárból főhadnagygyá lett, s mint ilyen Kótím vára alatt, a foksányi, jászvásári, majd a martinestyei dúló ütközetekben Suwarow alatt magát kitüntetvén, Coburg herceg fővezér által kétszer ajánlatott keresztre; végre a francia háborúban, hol azonegy időben öt rokona szolgált, százados kapitánnyá levén, a francia földön, egy véres ütközetben bal mellén átlövetett, s bár a gyilkos ón vállapját szétzúzván, ő csak erejének teljes elfogytával hagyta el a csatázást, még is hosszas kínos orvoslás után felgyógyult, s nyugalmaztatván, kedélyes házi életét hetvenkét éves korában fejezte be.

Elmondtam ezeket, Tek. Társaság, mert a mi elhunyt társunk képződésére ezen atya elhatározó befolyással volt. T. i. ő a hadi pályán második természetévé vált szigorral nevelte az érzékeny fiút, ki, ha makacs indulatú, talán ellenszegül vala; de szelíd engedékeny kedélye a katonás bánás által félénkké, tartózkodóvá, magába vonulóvá lett, s ez indulatán soha egészen győzni nem képes: bár atyja, miután fiában meggyökerezve látta, mit mindenek felett becsült, a jellemet, ennek tizenöt éves korán innen nem annyira nevelője s atyja, mint barátja és játszó társa lett.

Iskoláit Bárány Ágoston, születése helyén Miskolcon kezdé 1805., élte hetedik évében, s azokat Egerben 1817-ben fejezé be. Egy évi törvénygyakorlat után 1819. Borsodban esküdt lön, s megnyílván ismét a jókorig elzárt ügyészi vizsgálatás, 1820-ban Pestre sietett, hol kir. táblai jegyzőnek esküdvén fel, 1821-ben ügyésszé lett. A szülei ház s egy más édes érzés ismét haza hívták, hol peres ügyeket vállalván, önálló életet kezdett, melyet, egészen nemes szíve irányát követve, a szegények és szeren-

csétlének védésében töltött; de e mellett szabad óráit régi szerelmének, az irodalomnak, szánva. T. i. Bárány még egri iskolai pályája idején, az ottani magyar irodalom tanára Ivánszky Antal vezetése alatt, különösen a költészetet megkedvelvén, már ez időben tette első kísérleteit, mik közül egy terjedelmes regény és feles dalok említendők. Világot ezek nem láttak ugyan, de az utóbbiak közül sok, hol híven, hol változtatva még most is énekeltetik, leginkább Borsodban, s ennek szomszéd vidékein. Majd, kivált miután Kazinczy Ferencet levéllel felkereste, s általa prózai dolgozatokra buzdított, az életírásban is tett kísérleteket. Irodalmunk e tisztelt mesterén kívül Virág, a két Kisfaludy és Berzsenyi lettek kézikönyvei: leginkább mégis az utóbbikba élte magát belé. Éreztetni ezt több megjelent versén kívül a „Bölcső és sír“ című, melyet Kisfaludy az Aurorába felvételre méltatott tiszta formája miatt, s melyet annál fogva is kiemelek itt, mert Bárány beteges világnézetének, mely nagyrészt nevelésének következése volt, eleven tanúja. Egész élete ez időben ily színt viselt. Andalgó volt; méla költemények olvasása, ily dalok éneklése, ily dallamok zenélése, egész éjjeleknél versírásban eltöltése egészítették ki ügyészi pályáját, melyen szinte oly tárgyakat vállalt csak, melyekben érzése is részesítette volt. S így nem csoda, hogy szerelmi viszonyának szerencsétlen felbomlása után egy, különben meghűlésből származott lázas betegsége ideges jellemet öltött, s őt a sír széléhez közelítette. A felgyógyult ifju még azon évben vesztette el atyját, s ezzel, mint maga írja „örömeit és reményeit is.“

Azon láncok, melyek szülőtte földéhez köték vala, elszakadtak. 1825. tavaszán Torontálba költözött, hol Szent-Györgyön urodalmi ügyész unokabátyjához vonult, hol ennek segéde lett. Némely gyümölcsözőbb dolgozatai ott készültek. Ezek közül Bege-Szent-György leírását azért

emelem ki, mert ez helyrajzi munkái elseje volt. Itt kezdé a német nyelv tanulását is, s néhány ez időben fordított szímmű és regény leginkább stílyakorlatul készültek. 1828. Bánlakon az urodalmi levéltár lajstromozásával foglalkodott. Gyengélkedő egészsége helyreállítása végett a mehádiai és buziási fürdőket látogatván meg, ott és akkor készültek e regényes vidékek leírásai, miket aztán a kassai Minervában vettünk. 1829. octoberben Torontál megyében tiszteleti aljegyző lett, de bár e kört egész lelki örömmel töltötte be, mint külmegeyi abban elő nem mehetvén, az ügyeasi hivatalba ment által. Itt több üressége lévén, összegyűjtötte s bővítette a Minervában már megjelent életrajzait, mik egy jókora kötetet tettek, de kiadót nem találhattak. A magyar nyelvnek ohajtott közönségessé tételére vezető végzések, miket megyei megbizatásra ő készített, nyomtatásban is megjelentek, és valamennyi meggyekkel közöltettek. E foglalkodásai között ürlt meg a megyei levéltárnoki hivatal, melyre 1831. octoberben köz felkiáltás utján el is választatott. S ennek köszönhetjük legfontosabb dolgozásait: a délkeleti megyék régi történeteit és leírásait. Ezek közül kettő, u. m. „Keve vármegye emléke“, és „Bodrog vármegye az előkorban“ 1846. ban az akademiánál versenyzett, de siker nélkül azért, mert a jutalomtétel az újkori viszonyokat is kívánta; ellenben világot láttak: Torontál vármegye hajdana (Budán, 1845.) és Temes vármegye emléke (Nagy Becskerek, 1848.), mikben e megyék mind öszves, mind részletes történetét adja a legrégibb időktől kezdve, s forrásokból, egy részt oklevelekből, dolgozva. Életrajzai közül a kassai Minervában Gúthi Ország Mihály nádor, herceg Eszterházy Pál nádor, Perényi Imre nádor, Pázmány Péter, Forgács Zsigmond nádor, Pálfi Miklós nádor, Ilona vak Béla kir. hitvese, Kovács Flórián szatmári püspök, Klobusiczky György monostori apát, Zrínyi Ilona, II. Rákóczi Ferenc, Báthori

Gábor erdélyi fejedelem, Szilágyi Mihály, Szécsi Mária, Lórántfi Zsuzsánna, Mária királyné IV. Béla hitvese, Mérey Mihály nádori helytartóé jelentek meg; némely egyebek Básthy gyűjteményében. E dolgozatok inkább népszerű, mint forrásokra alapúlt, történeti és lélektani becsű rajzok: de ő ezekkel is a nemzet önérzetét és hazafiságát kívánta költeni és ápolni, mire azok, igen is, alkalmatosak voltak. Szépirodalmi dolgozásairól, mik az almanachok s több folyóiratokban elszórvák, hallgathatók. De nem arról, hogy Bárány, szerény polgári állása dacára is nem csekély tényezője volt a magyar ügyeknek egy hajdan magyar, de török és rác pusztítások által elhanyagolt és idegen telepekkel megrakott megyében. Nem volt az a nemzeti érdek, melyet ő ott lelkesen, s nem csak, de sikeresen is, ne pártolt volna. S éppen ezért egyike volt az 1848-ki fajdüh céltárgyainak; s az, ki teljes életében szíves, segedelemre kész és jótévő emberbarát volt, élte alkonyán, melyet egy nemes nő vidított fel, futni volt kénytelen, hogy gyilkosai elől meneküljön; s az, kinek neve minden jó ügyben mint részvevő és előmozdító tényezőé hangzott, elhalt a nélkül, hogy a haza tudta volna, hogy áldást mondhatott volna poraira.

Tegyük azt most mi, bár későn, hogy a hazafi érdemnek kijárjon jutalma: a jóknak méltánylása.

XIII.

ANTAL MIHÁLY.

Vannak emberek, tisztelt Társaság, kiknek élete homályban gördül le, s midőn elhúnynak, a hézag, melyet hagynak, szembe nem szökő : még is ki merné állítani, ha ismerte, hogy haszon nélkül éltek, s viszont ki tudná számokban kifejezni azon fogyatkozást, melyet kidöltök által bizonyos erkölcsi öszvegek szenvedtek ?

Mert vannak lelkek, kik egy vagy más nemes ügyért leledzve, mindenütt hol szólni, felvilágosítani, kérni, buzdítani, segíteni és áldozni kell, ott vannak, szólnak, munkálkodnak, és áldoznak : de hatások, melynek öszvege sokszor meghaladja olyakét, kik önálló s közvetlenül elérhető munkálkodásuk által gerjesztének figyelmet, sőt nevelőknek némi maradandóságot is vívának ki, hatások, mondom, még is elvegyül névtelenül azon eredmények egyetemében, melyeket senki nem boncol részekre : hasonlók a kötél szálaihoz, melyek csak egymással összeköttetésökben fejtik ki bámulandó erejüket.

Egy ily egyes erő volt nemzeti emeltyűünk, a nemzeti írók sorában azon osztálytárs, kinek emlékezetét ma kívánom Önök előtt megújítani : Antal Mihály ; kinek neve, homályban míg élt, s feledékben mióta elhalt, megér-

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában máj. 15. 1852.

demli még is, hogy ez osztályban elismeréssel neveztesék, s hogy ez akadémia történetlapjain, melynek munkás tagja volt, a vég enyészettől megóvassék.

A mi barátunk a maga szerénységében még csak egyszerű élte folyásának adatait sem tartotta méltóknak, hogy följegyezze; pedig ha ő mind azon egyes apró hazafiúi tetteket, melyekben éltenek minden éve, hogy ne mondjam minden napja, eltölt, méltóknak tartotta volna följegyzésre: azok által a színpalak közt történtek nyílnának meg szemünk előtt, és érdekes adatokat bírnánk újabbkori föléledéstünk folyamatjához; de ez emlékszózat is tényekkel járulhatna nevének dicsőítéséhez: midőn most általányosságokkal kell beérnem, s kevés töredékkal e jóban munkás életből.

Antal Mihály Jász-Ladányon született, hol atyja községjegyző volt, 1793. körül, mint barátai emlékeznek. Ifjúságában az egyházi élethez érezvén vonzódást, az egri papnöveldeben végezte a bölcsészeti tudományokat; azonban épen ez időt, hihetőleg a természettan által, e szak iránt gerjedvén föl figyelme, 1811. körül levetvén papi öltönyt, Pestre jött, s itt az orvosi tudományokat hallgatta. Nem szerezhetvén meg azon költségeket, mik a szigorlatok letételét terhelik, utóbb a jogra ment által, s ennek bevégeztével több úri házaknál nevelőséget folytatott. Miután e pályán némi kis tartalékpénzt szerzett, 1830-ban vágyó lelke ösztönének engedve, Pesten telepedett le, s itt tudományos kimíveltetésének visszavonúlva élt. Midőn az akadémia néhány tagja, kevéssel az intézet megalkotása után, addig is, míg a sok és sokféle előkészületeket feltételező nagy szótár munkába vétetheték, a másod elnök sürgető felszólítására egy a napi szükségnek lehetőleg megfelelő kézi szótár kidolgozását felvállalá: ugyan ezek Antal Mihályt, kinek az irodalmi ügy, mint a népi nyelv körüli terjedelmes ismeretei előttök ismeretesek voltak, munká-

katársul hívták fel, s a hosszas együtt-foglalkodás alatt bővebb meggyőződést szerzvéen nyelvtudományi képzettségéről, őt az akademiának érdemlett megtisztelésére ajánlik, minek következtén 1833. nov. 15-kén levelező tagul meg is választott. Kevéssel ezután a nemzeti casino könyvtárnokává levén, e hivatalában halálaig megmaradt, mely 1850. jun. 20-ikán fájdalmas mellbetegségből következett be, melyet ő ritka férfassággal látott közeledni, s a tisztá öntudat nyugalomával üdvözöltt.

Nem tehetem, hogy azon munkáról, melynek dolgozásában társunk oly lényeges részt vett, itt néhány részletes vonást ne adjak. Addigi szótárírásunk mindenkép el volt maradva nyelvünk fejlődési állapotjától. A mely dagodást ez Kazinczy fellépése óta vett, valamint a népnyelv sok kincse, a régi nyelv tiszteletre méltó maradványai s a tudományok újabb haladásainak szónyereményei abba még fel nem vétettek, számos szók bahúl vagy hiányosan értelmeztettek, szerepeltek benne törvénytelen és csak szótárakban javasolt szók is, a nyelvtani formákban sem helyesség, sem szabatosság. Kresznerics épen akkor lépett fel időszak-alkotólag a maga szófejítő szótárával; ámbár az inkább rendezett hű tára volt az anyagnak, mint ennek feldolgozása. A Zsebszótár dolgozói belátták, hogy itt nem maradhat szó vizágalatlanúl, akár a felvétele, akár a magyarázatra nézve. És hozzá látának a munka társas kidolgozásához, melyet egy ember gyorsabban, kevesebb időáldozattal és több könnyőséggel véghez visz vala: de a közös felelőségg a legapróbb részletekig közös munkásságot igényelt. S ki magam is egyik kisebb részese voltam e munkának, mondhatom, hogy legszébb karunk egy nemes részét, őt hosszú évünknek fele idejét, eszen, a munkánkhoz voltát nem is sejtítetű, két kötet ragadta el. Antal a telernek nagyobb részét vitte, a mennyiben a kös nyelv-kincseinek az életből összeszedése, a vég átadását a a

nyomdai szintoly lényeges, mint súlyos, igazítás az ő vállaira nehezedett. Azon időben mindennapos tanúi voltunk lángoló szerelmének legszebb kincsünk iránt, láttuk: mint járt kelt minden üres óráiban a magyar polgárság közt, sokszor házról házra, e vagy amaz egyes szó és kifejezés helyes értelmének és alkalmazásának kifürkészése végett, mely munkássága nélkül sok gyöngy, mely e szótár által nyeretett meg irodalmunknak, eddig tán feledékbe sülyed.

Ezenkívül is ritka és ernyedetlen buzgóságát nem lehet hallgatással mellőznöm, melylyel majd minden hazai egyelet és vállalat körül, mint részvényes, vagy mint választmányi tag, vagy mint hivatalnok, jutalom nélkül is, munkálkodott; de nem lehet azon hatást sem, mely az eddig említettekkel felérő, elhallgatnom, melylyel nyelvünk ismertetésére, becsültetésére, sőt terjesztésére, és irodalmunk kedveltetésére magán érintkezések, buzdítás és meggyőzés által volt.

S e szép, de rejtett, működést végintézete nemesen fejezte be. Kisded könyvtárát a jászkúri kerületnek hagyá, a vagyonából bejövendő összeget pedig, mely azonban az utolsó évek alatt nagyon összeolvadt, a váci siketnémák intézetének s az akademiának szánta.

Halála olyan volt, mint élete: egy becsületos, vallásos férfiúé, s hű hazafié. Barátjai szomorú szívvel hintének néhány maroknyi hazai földet ellátott tetemei fölébe: de ő megérdemelte, hogy az egész haza áldást mondjon nevére!

XIV.

HELMECZY MIHÁLY.

Mily mulékony az emberi élet, Tekintetes Társaság! E nemes léteget, melylyel felsőbb öntudatunkban oly méltán kérkedünk az élő természet minden más lényei felett, mely az istenség sugarának, a gondolkodó és érző léleknek mindenek felett szép hajléka és műszere: mily töredékeny és enyésző! Egy kártékony lehellete a levegőnek, egy szellője az indulatnak képes feldúlni azon szép öszhangzást e kényes alkotmány ezernyi szálkái között, mely máskor oly bámulandó erővel áll ellent a természet viszonyosságainak, s a munkás szellem önházát lassan romboló hatalmának! Ime! még kevéssel ezelőtt köztünk járt Helmecczy Mihály a halandósággal dacolni látszó testalkotmányával; és kevés nap azon szűk házba temette, mely előtt tőle nem rég örök bucsút vettünk! Boldog ki úgy élte életét, hogy az vére utolsó löktetésével meg nem szűnik; kinek emlékezete műveiben, vagy ha ilyeket nem hagyhatott, hatásában él: az ilyen soha nem hal meg egészen; az nem úgy vonúlt el a földön mint a pusztának fővény-szeme, mely volt és nincsen, mert a fergeteg elragadta a végtelen űrbe.

Mi megnyughatunk barátunk sorsán: ő működött és

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában jan. 3. 1853.

hatott, s bár hatása kortársai öszves hatásába vegyült, azon árt melylyel ő a tengert nevelte, a nemzet jobbjai hálásan ki fogják jelelni, s nevét általadni maradékainknak. Mert az oly szoroson van a nemzeti nyelv legdicsőbb korával, a virulás, gazdagodás és csinosodásban hihetetlen eredményeket lendített korrall összeszőve, hogy ennek történetét az ő emlegetése nélkül megírni nem lehet.

Forduljunk tehát el a gyásznak házától, melybe azt raktuk le tőle, mi halandó volt; vonúltassuk el emlékeztünk előtt működését, s a mi ezzel szoros okbéli viszonyban áll, élte folyását; s míg amott elszomorodunk közös sorsunkon, mely elébb vagy később minket is ér, derüljünk fel azon, mi egyedül képes bennünket rajta felül emelni : a hazafi érdemen.

Helmezy Mihálynak létet és nevet Király-Helmezy adott, Zemplény vármegye mezővárosa, sept. 27-ikén 1788-ban, azon évben, mely nekünk fél évvel elébb a haza egy más vidékén Kisfaludy Károlyt adta, kivel őt egykor nem csak egy ügy és személyes barátság volt összefűszendő, hanem kinek pályájához az ő neve idővel szorosabban szövődött. A tanulás és önképzés vágya a vagyontalan ifjút 1804. a kegyesrend falai közé vonta, mely a szokott előkészítés után 1806. Tatán az első elemi, 1807—9-ig pedig Veszprémben egymás után az első, negyedik és második deák osztályt bizta reá. 1809. végén elhagyván ez intézetet, melynek önkiképzése alapját köszönte, Pestre sietett, hol a bölcsészetet és jogtudományt hallgatván, amabban 1811-ben tudori koszorút, emebben 1817-ben, ügyvédi oklevelet nyert. A következő három évben növendékével Siskovics Józseffel együtt készült egy európai körútra, mely végre történeti, földirati, irodalmi tanulmányokon kívül a mívelt új nyelveket, névszerint az olaszt, spanyolt, franciát és angolt szorgalmasan üzte : de ez utazás az 1820-ban kitört nápolyi zavarok következtén eleinte elhaladt, utóbb vég-

kép is elmaradt, miután Pesten Melczer László hétszemélynök mellett titoknoki állást nyert, melylyel egyazersmind az ügyvédi gyakorlatot is összekapcsolta. De e mellett sem hagyott egészen fel soha az irodalmi működéssel, melynek vázolásához sietek már, mint a mely beünket e helyt közelebből érdekel.

T. i. a zemplényi ifjú a kor legérdemesebb írója Kazinczy Ferenc nevének tiszteletét már hasulról hozta magával Pestre. Ennek írásai gyulasztották föl benne, mint legtöbbünkben, kik amaz időből még élünk, a magyar irodalom azon szenvedélyes szeretetét, mely kezdetben gúnyral, de utóbb annyival szebb jutalommal, a diadal örömeivel fizetett; ennek írásai éreztették vele a nyelv tudományos tanulmányozása szükségét, s hogy az oly agyag, melyből míg az egyik főzöedényeket gyúr, legfelebb melegítő kemencét állít szobáinkba : más, a szobrászhoz emelkedve fel, ki abból olympusi Zeüiszt és medicisi Venust alkot, az isteni szépet érzékíti meg szellemi világunkban. A jónak és szépnek egyesületét tanulta ö Kazinczy nyelvében átérzeni; de érzeni azt is, hogy az ily nyelvet nem dajkáinktól, s nem a piacon leshetjük el. Tahát a nyelv tudományos és szépzészeti tanulásának fektüdt egész odaadással; vizsgáló szellemmel olvasta régibb és újabb jobb íróinkat, tanulta Révainak, nyelvünk e halhatatlan törvényhozójának, örökké remek művét, hallgatta az elhúnyt nagy ember tanai lelkes apostolát, Horvát Istvánt; de nem kisebb buzgósággal tüzte az idegen mivelt nyelveket is, s igyekezett azok irodalmaival, különösen költészetökkel megismerkedni. E mellett Kazinczyval tudományos levelezést folytatott, kinek, nem mindennapi ismeretei, tisztult izlése s az ügy buzgó szeretete által teljes bizodalmát érdemlette ki. Így történt, hogy, midön Kazinczy 1813-ban saját és más jelesírók munkái kiadását Trattnernél megindította, Helmeczy segedelmével élt; így, hogy Dayka s a

Poetai Berek, Báróczi, Kis, Zrínyi s a szépirodalmi fordítványok kilenc kötete mind Helmezy gondjai alatt jelentek meg, azon csínban és hibátlansággal nem csak, mely azok belső bécséhez illő volt, de a mindenünnen feltámadt ellenkezések által gyakran ingadozó és csüggedő kiadót is buzdítva; s övé az érdem, hogy ez nem mondott le azon vállalatokról, melyek oly hathatós, oly eldöntő befolyással voltak nyelvünk szépirodalmi fejlődésére s a nemes ízlésnek szépirodalmunkban szerencsés meggyökeresítésére. Első saját dolgozata, mely világot látott, 1813-ban Eckartshausennek egykor köz kedvességü imakönyvének fordítása, melylyel a nyelvújításnak a kedélyéletbe igyekezett be-útat szerezni; ezt néhány csinos költemény követte, röpiratok gyanánt nyomtatva. Fontosabb volt polemiai föllépése a nyelvújítás mellett. T. i. a Mondolat, melylyel a dánántúli párt, a Festetics György köre, a nyelvújítást általában, de különösen az új iskola vezérét, Kazinczyt s annak legnagyobb költőjét Berzsenyit, kit a nemzet szinte Helmezy kezeiből vett, támadta meg: a nevetőket részére hódította volt—s ki ne nevetne szívesen, ha a megtámadottak bécsét érteni, ha az ügy jelentékét felfogni nem tudja, s ha a hagyományos balnézet, s az ellenzék táborának kiállítását által elcsábítva van? pedig e tábor akkor szinte az egész magyar írói világot befoglalta: míg Kazinczy a maga méltóságra, tanulmányra és lelkességre véghetetlenül túlnyomó, de éppen ezért kevesek által értett felekezettel reppant kevesebbségben állott. Szemere és Kölcsey viszátorították azt 1815-ben a magok „Feleletével“, de annak, bár hasonló thatatlan felsőséggel ostorozta a makacsságában elvakult sereget, nem árthatott, mert méltó büszkeségökben nem úgy munkálkodtak annak terjesztésében, mint a támadók. S kitűnt, hogy a gúny nem alkalmas meggyőződést, s még kevesbbé berögzött vakhitet megrendíteni. A bizonyítások komoly és szilárd fegyvere kellett

mely tárgyba ereszkedő vitát idézzon elő, s a közönség józanabb részében felvilágosodást eszközöljön, meggyőződést gerjeszzen. Helmeccy volt első, ki a küzdőhomokra szállott. Berzsenyi második kiadását ama derék „Kalauz Értekezésével“ vezette be, mely bár negyvenöt lapra terjed csak, de hatása egy egész nagy munkaéval ért fel. A mi jámbor közönségünkkel azt hitették volt el, hogy az újítás oly megtámadása a nyelv szüszességének, mely a nyelvek történetében példátlan, melyet Kazinczy talált fel, mely szép kincstünket elébb utóbb elkorcsosítja, eltemeti. Legnagyobb jóltevőnk, árulójaúl tekintetett a legszentebb ügynek, a magyar irodalom sírásójának. E bal hiedelem megrendítésére Helmeccy, Kalauz Értekezésében mindenek előtt történetileg fogta fel a kérdést, a maradás hőseire nézve a legveszedelmesebb fegyverrel. Kimutatta, hogy minden időben s minden nemzeteknél a nagy írók újítottak a nyelvben, hogy annak szüksége a régi és új legmiveltebb népek által elismertetett, hogy minden nyelv ez úton fejlődött, gazdagodott és csinosult; hogy ez volt életfolyama a magyar irodalmi nyelvnek is sok századdal elébb már, hogysem e szó: „újítás“ kimondatott; hogy a nemzet legkedveltebb írói, az ósdiak felekezetének legbámultabb kedvencei üzték azt, hogy Csokonai nem csak gyakorlotta, de tanította is, s hogy a Kazinczyval harcban álló Debrecennek, saját egyháza által szentesített, énekeskönyve rakva van új, avúlt és tájkifejezésekkel. Kimutatta a nyelvújítás forrásait, s reá utalt szépzészeti múlhatatlan szükségére, ha a nyelvet egyszínűségben sápadozva nem akarjuk látni. A vita ezzel nem fejeztetett be, hanem, a mi ohajtható volt, csak ez alapos felszólalással kezdődött igazán. Nem tartozik tárgyamhoz, hogy ezt most elbeszéljem: de annyi áll, hogy a Kalauz Értekezést megcáfolni az ellenrész csak meg sem kísérlte. Ennek vezérei megmaradtak ugyan a magok átalakodottságában, de a csendesebb

gondolkodásuak közt naponként nőtt az ügy barátjainak száma, s az ifjabb nemzedék ebből merítette, ebből edzette meggyőződését. Ehez járult még Helmecczynknak társas útoni hatása is. Az ő bátor, hímetlen, és nem csüggedő szóbeli küzdelmei mindenütt, hol megjelent, írói s nem-írói körökben, elnémították, vagy legalább elfélnkítették a zajos ellenzékét : s íme! kevés év múlva az általa is megtört ellenzék önkénytelen és észrevétlenül gyakorlotta, mit elméletben gáncsolni meg nem szűnt.

De nem csak e tétel kivívására szorítkoztak személyes törekedései. A nyelvtani helyesség, hibátlanság, írói műgond, az idegenségek kerülése, helyes magyar szólás-mód, a kötetlen beszédben tömörség és hangzatosság, a verselésben az új népek formái behonosítása : mindannyi tárgyai voltak szóbeli tanácsai és sürgetéseinek. Kisfaludy Károly őt vallotta mesterének a nyelvben ; azon hézagot, mely ennek Irenéje és Aurórája közt észrevehető, Helmecczy hidlalta által ; gr. Széchenyi István az ő tanácsának és társalkodásának köszöni azon nyelverőt, melyet oly határozatosan fejtett ki országos hatásmunkáiban ; s Helmecczy műfordításai Schiller, Tasso és mások után bátorságot öntének költőinkbe annak valószínűsítésére, mit húsz évvel azelőtt talán még hihetetlennek tartánk.

S még egyszer lépett fel mint nyelvtisztító és gazdagító Jelenkorával maga is. Nem ereszkedem ezen, egykor oly nagy közönségű lapnak tudományos és politikai szempontból méltatásába : de meg kell mondanom, hogy nyelvünk gazdagítására, a gondosabb, szabatosb, hibátlanabb írásmódnak az életben is elhatalmazására senki annyit, mint ő, nem tett. Mi Kazinczy a szépirodalomban volt a szép nyelv tekintetében, az lett Helmecczy az irodalom és életnyelvének tisztulására nézve. Ez pedig Tek. Társaság, oly érdem, melyet a magyar irodalom történetírójának hátlanság büne nélkül felednie nem lesz szabad soha.

Ő elérte a pontot, melyre törekedett : az ő nyelve országossá lett, míg mások oda hatottak, hogy az még szebb, könnyebb, simulóbb leve! S ezzel ő bizvást nyugodhatott híven kiérdemelt borostyánain.

Elhúnyt barátom szelleme! érdemeid ez őszinte elismerését fogadd tőlem a sírban is oly szívesen, mint ezelőtt harmincegy évvel fogadád azon zsenge munkámat, melyet neved ünnepén, kezdő író, általad buzdítva, utasítva, vezetve, hálaadományul neked szentelék! Nagy időköz fekszik tiszteletemnek amaz első, s méltánylásomnak e mai nyilatkozatai közt : s ha amaz hevesebb, sőt lelkesedett volt, e mai egy férfiú kebelének nyugodt, de érett és szilárd meggyőződéséből fakadt.

Béke és tisztelet emlékezetednek.

XV.

JÁSZAY PÁL.

„Mi lesz belőlünk, ha e csapások megszűnni nem akarólag folytatják pusztító dúlásaikat? A halál, minden alakjaiban, kört jár sorainkban, az erkölcsi, a lelki, a testi egyaránt! Eveknek, ivadékoknak reményei egymás után elfonnyadnak; nemes erők, párosultak a legelhatározottabb szándékkal, a legkitünőbb munkássággal, elszórvák a világ minden szögleteiben; mások, áldozatai lelki bánatjoknak; mások kora sírban visszahozhatlanul elveszve!”

Így jajdúltam fel, Tek. Akademia! midőn a gyászlevél Jászay Pál halála hírét hozta meg; Jászayét, ki férfiúsága legszebb virágjában, élte negyvenharmadik évében, nemzete történetének megírása közben, nappali és éjjeli szorgalom közepett, úgyszólván tollal kezében roskadt össze a benne csak e múlt évben kitört betegség emésztő láza között! Hogy ne jajdúljon fel keblünk, ha körültekintve, annyi lelketlent látunk köztünk elpazarolni a soha nemzetünk életében nem drágább perceket, fecsérelni oly erőket, melyeknek gondosan összetakarított öszvege megmenthetné a legbecsesb kincset: a nemzeti életet? — s azok, kik annak megmentésére látszottak születve, elhullanak, mielőtt dicső rendeltetésöket betölthették! Ó tár-

*) Gyászbeszéd, tartatott az akad. jan. 31. 1853.

saim, értsük meg a gondviselés intését : minden ily veszteség újabb és hármassal ösztön legyen ránk élőkre nézve : ne csak hogy tegyünk mindent a mivel tartozunk, ne csak hogy pótoljuk a mit mások már nem tehetnek : de hogy mindenegy ember köztünk hármassal erővel tegye a legfőbbet a mit tehet : igyekezzék lelkes vállvetéssel visszatarthatóztatni, mi oly fenyegetőleg támadja meg éltünk fáját : az enyészett szelletét. Ezen, lelkünk egész mélyéből fogadott eltökélés, melylyel Jászay Pál emlékezetét legméltóbban üllhetjük meg, szerezzen pótlékot a nemzetnek e nagy veszteségért ; a bánat elkeseredése költsön elszánást bennünk : úgy — ez teljes meggyőződés — e nagy veszteségből is nyereség fakadhat a veszélyeztetett ügyre.

De átmegegyek elenyészett barátunk élte folyásának áttekintésére, vázolására a munkás hazafiság ez eleven képének, mely míg a veszteséget még mélyebben érezteti velünk, egyszersmind példányúl, buzdító előképül szolgálhat mindnyájunknak.

Jászay Pál, Abaúj megye fő út-igazgatójának Jászay Józsefnek és Thuróczy Katalinnak fiok, Szántón 1809. február 19. látott napvilágot. Iskoláit a sárospataki collegiumban végezte 1829-ben, miután közben 1823. és 24-ben a német nyelv megtanulása végett két osztályt a készmárki ev. lyceumban járt. Törvénygyakorlaton akkor Abaúj megye első alispánja Comáromi István, királyi táblai gyakorlaton elébb Matkovich István hétszemélyes táblalabíró, később tisztelt elnökünk, akkor kir. táblai báró, mellett volt. Ez utóbbi 1832-ben a magyar udv. cancellariához előterjesztő udv. tanácsossá tétetvén át, kegyes volt őt magával vinni, a cancellariánál fogalmazói gyakornokul felvételét kieszközölni, s hat éven keresztül atyailag gondját viselni. S e háznál, ily főnök mellett, lett Jászay az, a minnek őt utóbb becsültük : nyelvtudományunk és történetírásunk egyik fénye. Az előkészületet ugyan ma-

gával hozta már : t. i. még Patakon, a történet és oklevelelést tanítója Csengery József oly szeretetet csöpögtetett az ifjúba e két tudomány iránt, hogy másfél évi törvénygyakorlata idején már ezek tették kedvenc tanulmányait. Itt kezdett már nagy gonddal másolgatni okleveleket, mi által egyrészt az oklevelek olvasása és jellemeik megkülönböztetésében nyert könnyüséget, másrészt, egykor oly gazdaggá növekedendett történeti gyűjteménye alapját is ekkor vetette meg; egyszersmind pedig minden üres idejét, ugyancsak a történetek kedvéért, a francia nyelv tanulására fordította. Az 1830-ki országgyűlésen, említett Comáromi Istvánnal, mint Abaúj egyik küldöttével volt jelen : s ekkor villantak meg elméjében először a politikai élet eszméi, a honnan az országgyűlési irományok tanulmányozása egyik részét kezdte tenni foglalatosságainak. 1832-ben a cholera Szabolcsba, Nagykállóba szorította, hol három hónapig az állandóan együtt ülő központi küldöttségénél segédjegyzői hivatalt viselvén, e megye gazdag levéltára anyagot szolgáltatott neki az országgyűlési régiebb irományokkal s a honi történet sok emlékeivel megismerkedni. Ez által is gyarapodott gyűjteménye becses oklevelek hű másaival, s mint maga is vallja, az akademiának napról napra felvirágzása, az ez által az egész nemzetre kihatott szellemi élet, de főleg az eleven példa : a honi irodalom mellett éjet napot egygyé tevő elnökünk, elég indító okok voltak arra, hogy e részben őt is munkás buzgalom fogja el. Utóbb az udvari cancellariánál udvari fogalmazó, s végre titoknok, alkalmat nyert nyelvtudományi képzettségének oly kitüntetésére, hogy, midőn a nemzeti nyelv a hivatalos és diplomatikai téren mind több és több tért foglalt el, ő volt az, kire minden szabály-adó nyelvmunkálatok bizattak : úgy hogy a legfelsőbb rétegekben keletkezett ama tudományos alapú, correct és szép irály, mely oly kedvező fordulatot és szilárd irányt adott a ma-

gyar köz nyelvnek, leginkább az ő érdemeinek lön egyike. De nem egyetlen. E nyelvtudományi képzettségének alapul és forrásul leginkább a régi nyelvemlékek tanulmányozása szolgált : ezt pedig a Révai munkáin és a szinte már elhúnyt Gévay Antallal folyt társalkodásban tudományos irányt nyert férfi önállóan először is a müncheni codex ön erejéből feldolgozásában mutatta be a hazának. T. i. miután az akademiát Fejérvári Miklós által e nevezetes emlékre figyelmeztetvén, elnökünk azt a müncheni kir. könyvtárból kinyerte, és Jászay által leíratta, ő a másolást nem csak a legtökéletesebb hűséggel és kitünő szépséggel vitte véghez — e másolat most is kéziratárunk egyik legszebb darabja — hanem ahhoz magyarázó bevezetést és kritikai szótárt is készített : mik együtt utóbb a Nyelvemlékek akadémiai gyűjteményében világot is láttak. E fontos dolgozatok szereztek neki tagságot nyelvtudományi osztályunkban. Révai óta nyelvészetünk ily nyomos előre-lépést nem tett. Szóképzésünkre s nyelvtani régi formáinkra senki Révai után ennyi világhosszát nem vetett, s a historiai nyelvtudománynak e nagy ember után nálunk ő méltán második bajnokául tekinthető. E nevezetes lépést csak egy kisebb nyelvészeti dolgozat előzte meg a Tud. Gyűjteményben : annál meglepőbb volt az ő megjelenése azon keveseknél, kiket a nyelv története már akkor érdekelt. E rendbe tartozik székfoglaló értekezése is, melyet a XIII. nagy gyűlésben, s az egész akadémia kívánságára ismételve a XI. köz ülésben olvasott fel : a magyar nyelv történetének vázlata cím alatt. Ezekben, s általán a nyelvemlékek gyűjteményéhez adott egyéb másolások és apróbb értekezésekben határozódik Jászaynak nem terjedelmes, de annál mélyebb hatású működése a nemzeti tudomány e körében.

Már ezek mellett, s utóbb szinte kirekesztőleg, folyt teljes buzgósággal a hazai történet művelése. Gyűjteménye hétről hétre gazdagodott, s így szokott ő a források tanul-

mányozásához, melyeknek gyümölcseiben minden dolgozása oly gazdagok. Első fellépései a Tudománytárban, Athenaeumban és Figyelmezőben történtek. A sok közül mint nagyobbakat és fontosbokat itt a gyarmati béke történetét 1625., s a szőnyi első békeét 1627-ből emelem ki, melyek Tudománytárunk legbecsesb darabjai közé tartoznak. Midőn utóbb saját kezével híven, tömötten és szépen írva ezer ívre gyarapodott immár, 1264-től 1711-ig terjedő, csupa kiadatlan státusiratokat, okleveleket és levelezéseket foglaló gyűjteménye, mik közül legtöbb a XVI. század történeteit világosítja fel: végre eltökélte magát barátunk János és Ferdinánd királyok története megírására: s e fáradságos, lelkes és historiai kritikával megindult munkálkodásának gyümölcse lett: „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után” című munkája, mely 1846-ban kezdett megjelenni füzetekben, de az 536 lapnyi első kötettel megállapodott. A forradalom t. i. öt Pestre hozta, hol a magyar kir. minisiterelnök mellett mint elnöki titoknok annyira el volt nappal éjjel foglalva, hogy e köz részvéttel üdvözölt munka fonala megszakada, utóbb pedig, miután szülötte helyére vonult, a köz viszonyok fordulata, kiadójának visszalépése s neki magának távolléte miatt könyvtáros városoktól, jövődő időkre halada el. Azonban Jászay soká tétlenül nem maradhatott. Míg sorsa függőben volt, zsibbadás fogta el munkáló erejét; de végre nyugdíjáról biztosítatván, újra tollhoz nyúlt, s oly feladást választván, melyet kezénél levő segédeszközeivel is megoldani reménylhetett, a magyar nemzet napjait a legrégibb időktől kezdte rajzolni. Míg így folyvást, minden szünet nélkül, szobájához kötve, a legnagyobb lelki erőltetéssel dolgozék, az aranyér tüdőire szállván, a múlt tavaszban egy váratlan tüdővérzés megijesztette rokonait, végső aggodalomba ejtette barátjait: ő pedig túl az első következeseken ismét életreményt merítvén, még kitűrőbben foly-

tatta munkáját, sőt egy, egészsége javítására neki orvosi-
lag ajánlott légváltoztatást is arra használt, hogy két régi
családnak levéltáraiban, hova őt rándulásai vezették, ülné
el napjait, s diadalmas örömmel tudósítana azon kincsek-
ről, melyeket találni szerencsés volt. Hazamenetelét sür-
gette orvosa, a sorvasztó láz már egész erővel kezdte
emészteni : de ő új örömmel és reménnyel látott ismét a
megkezdett mű folytatásához, melyet múlt december ele-
jén a húnoktól fogva az arany bulla koráig szerencsésen
véghez is vitt. A betegséggel növekedett, sőt szinte mohó-
vá lett munkássága, még az éjjeleket is íróasztala mellett
töltötte, végre az orvosi tilalom ellenére is útra kelvén,
siettette a barátjaira nézve nem váratlan, de még is mé-
lyen megrendítő halált, mely december 29. estveli 7 óra-
kor véget vetett becses életének!

Legyen ennyi Jászay emlékezetének megállítására ez
úttal elég. Ismétlem : ő egész terjedelmében érezte azt,
hogy a magyart csak az értelmi súly mentheti meg : ennek
nevelése lett életének fő, egyetlen és vég feladása, s ennek
munkálásában hűnyt el, mint a harc bajnoka, ki már meg-
sebesítve is küzd és vív a legszentebb ügy megmentése-
ért. Halála gyászos, de lélekemelő és komolyan intő egy-
szersmind : tanuljuk belőle, tisztelt társak ! mind azt, mit
lehet : és akkor meglesz az, a mivel kezdém : a roppant
veszteség nyereménynyé válik irodalmunkra és nemze-
tünkre egyszersmind. Különben, tekintve ez irodalom jö-
vőjét, méltán kérdehetnök a költővel :

Teremt-e isten több magyart,
Míg e világ, míg napja tart,
Ha miink is elfogyánk ?

—•••••—

XVI.

NAGY IGNÁC.

Tekintetes Társaság! Nagy Ignác, szépirodalmunknak e lefolyt húsz évben legnépszerűbb művelői egyike s példánya az ernyedetlen, kitűrő írói szorgalomnak, martius 19-ike reggelén hosszas gerinc-szenvedésből váratlan halállal kimúlt körünkéből. Nem hagyott ő classicai becsü műveket maga után, de ha hálás elismerésre méltó oly író, ki a kor szükségeiről tehetsége minden erejével tenni iparkodott, ki ezen erővel tetemesen nevelte azon irodalmi tőkét, melyből a közönség húzamos ideig élt, sőt gyarapodott : úgy a mi társunk is méltató emlegettetést érdemel a síron túl is.

Egyike volt Nagy Ignác azon befolyásos íróinknak, kik idegen nevelést, idegen képeztetést nyervén, csak első fejlődésök kora után ismerkedtek meg a nemzeti irodalommal ; de ennek megragadó erejétől hathatósan vonzatra, annál buzgóbb, lelkesedettebb s nagy hasznú hívei lettek. Bár Keszthelyen születve, s magyar városokban iskolázva, milyek Gyöngyös, Újvidék, Baja, Pécs, sőt Buda is voltak : a régi tanrendszer áldatlan befolyása alatt sokat tanult, csak azt nem, mi nemzete lelkének legsajátabb nyilatkozása : a nemzet irodalmát. Első környülete Klopstockot, Schillert nyújtá kezébe, s ő elragadtatva e nagy írók által, nagy fogékonysággal és szeretettel folytatta a

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában jul. 10. 1854.

német irókkali ösmerkedését, sőt nagy termelő hajlammal bírva, jókorán önálló kísérleteket is tett a dráma mezején, elhatározva e körnek szentelni minden erejét. Ily irány-nyal és szándékkal lépett ő 1829-ben a pesti egyetem te-remeibe a bölcsészetet hallgatni, magyarul, mint maga val-lotta, akadozólag beszélve, s tökéletesen németül gondol-kozva. „Ekkor hallám — így nyilatkozott maga a Kisfa-ludytársaságba felvételekor tartott beszédében — ekkor hallám, úgy mond, életemben először említettni Kisfaludy Károly nevét, s azon lelkesülés, melyet iránta tanulótár-saim tanusítottak, annyira fölébreszté bennem a kíváncsi-ságot, hogy végre a magyar irodalom e kitűnő bajnokának munkáit olvasni kezdém. Egészen új világ tárult ki előt-tem e művek olvasásakor, előttem, ki azon pillanatig az egész magyar irodalmat csupán azon történetkéből kép-zelém állani, miket gyékényen árultatni láttam. Igen, Kis-faludy Károly az, kinek munkáiból a honszerem s nem-zetiség tisztelésének első szikrája hatott keblem mélyébe, s egyedül e dicső elhúnytnek köszönhetem, hogy parányi tehetségemet, s ennek hiányait némileg talán pó-tolható buzgalmamat úgy használhatom, hogy némileg én is előmozdíthassam szépirodalmunk fölvirágozhatását.“

Örvendjünk, Tekintetes Társaság, hogy annyi merész remények elenyésztével, annyi fájó veszteségek után, a jelenkor azt adta meg, mit a régi jóidők megtagadtak tölünk: a nemzeti oktatást, és fiainknak a nemzeti iroda-lomba korai bévezettetését. Hány derék erő maradt fejlet-lenül, vagy nem saját házunk oltárára rakta le áldozatait; s hányszor csak szerencsés véletlen, vagy a magán közlés töredékes útja vezetett bennünket saját isteneink tisztele-téhez: míg fiaink a tanodában tanulják már ismerni és becsülni e nem gazdag, de régi, és saját fejlődési meneté-ben erős, nemzetileg kifejtő és nevelő irodalmat! Ily vé-letlennek, néhány lelkes iskolai barát buzdító példájának

köszönjük elhúnyt társunk megtérését a nemzeti szellem házitüzéhez, s azon hű munkásságot, melylyel azt ő is élesztette s táplálta. Egész hévvel látott ő most jelesb íróink munkái megismeréséhez, német dolgozatait, melyek költemények, beszélyek és színdarabokból állottak, megsemmisítette, s 1833-tól fogva, miután már két év óta a m. udvari kamaránál hivatalba lépett, hivatalán túl fennmaradt minden idejét a magyar szépirodalomnak kezdte szentelni. Első fellépése első szépirodalmi folyóiratunkban, Mátray Gábor Regélőjében történt, versekkel és fordított beszélyekkel; de alig nyílt meg 1835-ben Pest megye pártfogása alatt a budai magyar színház, drámai kísérletekkel lépett elő, melyek a „Mátrai rabló“ című dráma, „Soroksári János“ bohózat voltak, mik a színpadon fenn nem tartották ugyan magokat, de előjelei voltak még is azon szerencsének, melylyel Nagy utóbb e pályán feltűnt. A „Rajzolatok“ című folyóírás, melyet 1836-nak utolsó negyedében önállóan szerkesztett; a Jelenkor, melynek 1837-től fogva sok éven át rendes segéde; az Athenaeum; a zsebkönyvek s egyéb lapok busásan hozták dolgozatait; a nemzeti színház repertoriumára ügyelő akadémiai bizottmány megbízásából számos külföldi jelesb drámát fordított, 1840-ben „Életúntak“ című vígjátékával az akadémia másod, 1842-ben a „Tisztujítás“ cíművel első drámai jutalmát nyerte el, s akademiánk által levelező taggá választatott. Nagy lökést adott ő szinirodalomunknak „Színműtárával“ is, melyet 1839-től négy éven át folytatva, negyvenyolc füzetben ötvenhat, részint eredeti, részint idegen művet tett közzé, mik közül tőle egy eredeti és tizenhárom fordított darab találtatik. A Kisfaludy-Társaságba felvéve, nem csak több évig jutalom nélkül s a legnagyobb pontossággal kezelte annak vagyonát, hanem szerkesztette és saját dolgozataival nevelte annak Külföldi Regénytárát 36 kötetben. 1842-ben megjelent „Ve-

gyes Munkáit“ három kötetben nyomban követték „Torzképei“ négy kötetben, míg őt mint nedélyes gúnyorköltőt a magyar közönség köz kedveltségű írói közé helyezték. Népszerűsége tetőpontján 1843-ban látjuk őt, midőn a Sue Jenő „Párizsi Titkai“ számos hasonló regényeket idézván elő külföldön, Nagy is felhasználva a francia irány ezen népszerűségét, „Magyar Titkok“ című nagyobb regényét írta, mely azonban, számtalan érdekes részletei dacára a belső valótlanságnál fogva a kritika javaslásában kevésbé részesült. Innen kezdve a tömérdek kisebb nagyobb beszélek által kimerített író kevesebb sikerrel működött, s „Menny és Pokla“ a közönség részvételének is sülyedését mutatta. A forradalom megfosztotta írónkat tárgyaitól, annak következményei, bár a szertelen munka közt elbetegült író a nehéz időket némán négy fal közt töltötte, hivatalától. Első volt ő, ki a katastróph után a szépirodalmi időszakai sajtót Hölgyfutarával felélesztette; de valamint a világ, úgy ő sem volt többé a régi. E napi lap mellett, nehéz betegségének fogyasztó szenvedései dacára, izzadva és fáradva töltötte ez őt évet, és csak néhány órával utóbb, hogy tollát életében utolszor tette le, lepte meg a halál, kiragadva őt családjából, melyről ritka szeretettel és kitűréssel gondoskodott vég leheletéig. Nem győzöm elsorolni dolgozásai hosszú sorát, melyek közül 1852-ben még vígjátékait, szám szerint nyolcat adott ki egy kötetben; de a mondottak vissza fogták Önök emlékezetébe hívni azon kifogyhatatlan gazdagság jeleit, miket hagyott. Nagy Ignácot szellemének iránya az élet furcsaságai és apró bajai kedélyesen szeszélyes előadására hívta meg, s ha e beszélek, képek és színművekben a valóság sokszor, a mélység mindig hiányzik is: azt lelke szervezetén kívül a philosophiai és historiai studiumok hiányának, mely tanodánk —, tapasztalásai szűk körének, mely elvonult egyszínű élete következménye, kell tulajdonítanunk. Mi lett volna ő, ha

másutt nevelkedik, ha tarka, viszontagságos élet hullámain hányatik, miután ily kedvezőtlen viszonyokban is oly gazdag ért, ily könnyüséget s ügyességet bírt kifejteni, s a mulattató irodalom ily virágzó korában a legkedveltebbek közt első kedvencché emelkedni! Annál nagyobb az ő érdeme, mint ki a viszonyoknak keveset, ébersége és munkáságának mindent köszönhetett. Mint író kiavúlhat, sőt kiavúlt, az irodalom történetéből őt kifelejteni nem szabad.

— — — — —

XVII.

IFJ. GRÓF TELEKI FERENC.

Azon férfiút, Tekintetes Akademia, kinek emlékeztét kegyeletes tisztelettel meg kívánom ma újítani közöttünk, sem a polgári pályán feltűnő tettek, sem az iróin számos művek nem sorozták az úgynevezett előkelőségek közé : de az elsón mint hű és méhszorgalmu munkás, emezen mint a nemzeti becsületet szívéen hordozott nemes hazafi, s e kívül az irodalom ügyének a felsőbb körökben buzgó pártolója, végre ez intézet irányában is, mint könyvtárunk egyik jótévője, megérdemlette, hogy említetlen ne szállott legyen sírjába. Különben is azon rend, melyhez tartozott, sőt polgári társaságunk bármely rende, nem oly gazdag rendkívüli férfiakban ; s az önzetlen, tiszta, munkás hazafiság, fájdalom, nem oly egyetemes, nem oly mindennapi jellemvonása azoknak, kik iránt e haza annyi jóval van : hogy azt ne többnek mint természetes kötelemnek — hogy azt érdemnek ne — tekintsük. Nekünk tehát igen is van okunk azt tisztelni a jókban, okunk hálásan hirdetni, úgy öirántok való igazságból, mint saját magunk iránti érdekből : hogy mások is buzdíttassanak tenni azt, mit nem tenni dísztelenség, tenni pedig kötelem ugyan, de érdem egyszersmind.

*) Olvastatott az akademiában, oct. 2. 1854.

Széki gróf Teleki Ferenc emlékezetét üdvözlöm, Tekintetes Akademia, kinek könyvtárhagyományából intézetünk e folyó évben becses öregbedést vett. Életrajzával kezdem, mely bár egyszerű, s alig áll egyébből mint évszámokból: de ezeknek az ő nemes egyénisége megadta súlyos tartalmukat. Igen is, egyszerű s rendes folyamú volt élete, s a sors megkímélte őt kitüntetéseitől, s ezzel egyszerűs mind szenvedéseitől is — megválva azoktól, mik a nemzettest minden idegecskéjén átrezzentek, s így az ő keble boldog nyugalomát is, élte alkonyán, feldúlták. Gróf Teleki Ferenc, gróf Teleki Sámuel kapitány és gróf Serényi Franciska fiok, Strasznicban, Morvaországban született 1790. april 20-kán, honnan szülei nem sokára Pozsonyba költöztek; s a kir. akademiában végezvén tanulmányait, Nagyszombatba ment által, hol a papi öltönyt vevén fel, theológiát hallgatott. 1812-ben mindazáltal változtatott szándékkal a polgári pályára, s először ugyan mint Pest vármegye aljegyzője, lépett, innen a magyar királyi helytartó tanácshoz ment által, hol fokenként haladva, tanácsosságra emelkedett, 1825-ben kormányzéki tanácsosul Kolosvárra tétetett által, végre 1828-ban udvari tanácsosul Bécsbe az egyetemes udvari kamarához, honnan rövid időn az erdélyi, majd a magyar udvari cancellariához referendárnak; 1844-ben titkos tanácsossá lett, s mint ilyen folytatta hivatalát a korszakos 1848-ki évig, melynek apri-lisében nyugalomra lépett. A halál csendeseñ és fájdalmak nélkül oltotta el élte világát múlt évi martius 8-dikán.

Gróf Teleki Ferenc legmíveltebb nagyaink közé tartozott. Az új népek classicai literatúrájában teljes jártassággal bírt, terjedelmes ismeretei voltak a történet és államtudományban; de különös szeretettel a magyar irodalom haladásait követte, s könyvtárában a jobb folyóiratok s tudományos ügy, mint szépirodalmi munkák, nem hiányzottak. Jól esett nekem, Tekintetes Akademia, vala-

hányszor Bécsben, s mindenkor nála is, megfordúltam, tanujának lennem azon meleg részvétnek, melylyel tudományos működéseink legapróbb részleteiről, s az új erők, új kilátások mibenlétéről tudakozódni szokott. Jut eszembe mennyire fájlalta s tartotta megfoghatatlannak a történeti tanulmányok szinte teljes elhanyaglását közöttünk: kiknek minden polgári viszonyaink történetileg fejlődtek ki, kiknek jelentünk a múlttal oly szoros léteges egységben állt, hogy azt e nélkül sem érteni, sem fentartani, s annak jövődjét biztosan munkálni nem lehet. Rég súlyos aggodalmakat merített ő a történelmi tanulmányok hanyatlásából, az új ivadéknak épen ezért ideologiai álmokba sülyedéséből, mely a történeti — mint egyedüli tapasztalati s reális — alap nélkülötével, az államélet legüdvösebb mérséklőjét nélkülözte. Ez előszereteténel fogva a történetnek, melyben sokkal több mint műkedvelői jártassága volt, időzött ő hasonló előszeretettel régibb irodalmunk jelenetei körül is, s különösen a XVI. és XVII. század költőiről közvetlen és mélyebb ismeretei voltak, mint ez előtt harminc évvel tán bárkinek másnak, ha ez ismeretet nem könyvcímek sokaságába, hanem a tartalom szellemi átértett felfogásába helyhetjük. Tudom, mit mondom, Tekintetes Akademia, s azért nincsen nagyítás szavaimban; sőt ehez még azt adhatom, hogy, ha Teleki Ferencnek nem a hivatal, melynek szánta életét — s szánta nem mint egykor annyi nagyúr közöttünk, ki csak fény és befolyásért viselt azt — ha, mondom, nem a hivatal vette volna igénybe legtöbb s legnemesb idejét, s az irodalmi foglalkozást és dolgozgatást nem csak mint elmetágulást és élvezetet, hanem mint munkát űzhette volna; akkor épen ezen, egész a mi napjainkig jóformán elhagyatva hevert régibb irodalmunk tőle történeti úgy, mint széptani irányban gyümölcsös feldolgozást várhatott volna. Mutatják ezt, hogy a Tudományos Gyűjteményben megjelent pár historiai

dolgozatát mellőzzem, azon adalékai, melyekkel a magyar név érdekében a Hormayr és Mednyánszky bárók által 1820-ban megindult „hazai történetek zsebkönyvé”⁴hez járult. E zsebkönyv azon testvéries szép frigyét mutatta fel az austriai és magyar tudósoknak, az austriai és magyar tudománynak, melyet a múlt században a Literarische Anzeigen, a jelennek második és harmadik tizedében az öszves bécsi tudományos idűszaki sajtó, az Annálok, a Vaterländische Blätter, az Archiv képviseltek, s melyben mindenik fél, saját történeti alapján, egyenjogu barátságos együttlében kézfogva járdalt, kölcsönös meg- és elismerést gyakorlott, kölcsönös szeretetet gerjesztett és ápolt. Báró Mednyánszky Alajos és Köffinger, gróf Mailáth János és Gruber Antal, Gyurikovics György és Czech János tartották fenn magyar részről a nevezett zsebkönyvben e szellemi kapcsolatot, s ha nem tagadhatjuk, miszerint ők nemzetünk tekintetét nem csakély mértékben munkálták: nincs miért fájlalnunk, hogy becses dolgozásaikat német nyelven nyújtották. Ezeknek igyekezeteit segítve adta gróf Teleki Ferenc is cikkelyeit e valóban hazai vállalatához, s annál becsesebeket, mert a magyar irodalmat illették, tehát a magyar szellem nyilatkozatai azon nemét, mely leginkább képes a mívelt világ előtt a nemzet becsületét megőni. Ilyen volt pedig Janus Pannoniust ismertető értekezése az első folyamban: Janust, ki a maga idejében oly kiváló díszszel vett részt a classica literatura fölélesztésében; ilyen a Szendrei Névtelennek 1571-ben készült gyönyörű költői beszélyének német fordítása a harmadik folyamban, melynek kíséző soraiból először tanulta meg a német közönség Tinódi nevét, s először tudta meg, hogy költészetünk nem tegnap kifeslett virág; ilyen főleg, a második folyamban, azon alapossággal és érzéssel írt életrajza Zrínyi Miklósnak, a költőnek, melyhez a Zrínyiász néhány töredéke hű s annak minden szépségeit elevenen éreztető

műfordításban járult. Voltak a mi elhúnytunknak egyéb dolgozatai is, de melyeket, minthogy minden névjegy nélkül jelentek meg, ki nem mutathatók : s ha azok mind együtt nem nagy mennyiségűek : az másfelé igénylett elfoglaltatásának s egyáltalában nem buzgóság hiányának tulajdonítandó.

A mi hálánkat ezeken kívül ama hagyomány által érdemlette ki gr. Teleki Ferenc, mely könyvtárunkat közel hat száz becses darabbal, köztök a neki oly kedves Tinódi munkái ritka példányával, nevelte. Nem közvetlenül tőle vettük ugyan azt : de az ő ritka műveltségű, nagy szívű s férjeként hazafiúi hűségű neje, gróf Szapáry Leopoldina asszony tette, mit ő rövid betegség után szinte véletlenül elragadó halála által forma szerint megtenni gátoltatott. T. i. e nemes nő, ismerve férje érzéseit, sőt szándékait, öszves könyvhagyománya lajstromát azon végből közölte akademiánk elnökségével, hogy mindazt, a mi céljainkra használható, kiválasztanánk. A többinek nagy része a pozsonyi jogakademia könyvtárának jutott.

A hazafi, a tudós s az író felett, Tekintetes Akademia, nem illik elfelednünk az embert. Teleki Ferenc elmebeli műveltségével jótékony öszhangzásban volt gyermekded jóságos kedélye, melyet semmi élettapasztalás nem hidegített el az emberiség iránt. Ómaga szerény, önzés és hiuság nélküli, annál méltányosabb becsülője az idegen érdemnek ; saját érdekeit szívesen feledő, mások iránt jótékony, kinek-kinek sorsában résztvevő, szívesen segítő ; barátjai iránt csupa szeretet, övéi iránt önfeledő hűségű. S így nem csoda, ha súlyos elbetegülésének hírére oly időben, melyben a régi tekintélyek megszűntek s a régi viszonyok elszakadoztak : minden rendbeli ismerői, tisztelői aggodalmasan tudakozódtak mibenléte után, s elhúnytát az őszinte részvét jelei, legszebb, bár néma, dics-

beszédként követték sírjába. Tőlünk is ezt érdemli ő, s azért legyen szabad hinnem, hogy a Tekintetes Akademia tagjai velem együtt érzékeny áldást mondandának meghidegült hamvai felett.

XVIII.

CZECH JÁNOS.

Még el nem nyögtük, Tekintetes Akademia, azon vesztéséget, mely historiai tudományunkat Jászay Pál halála által érte, és már egy második ravatal emelkedik szinte történelmünknek egy sokat tett s még többet ígért bajnoka — Czech János — felett. E férfiú életének nagyobb részét hivatalai vevén igénybe, eddig csak melleleg, mintegy lopva, az éjek csendes óráiban áldozhatott a hazai Klio oltárán : míg végre harmincnégy évi közszolgálat után nyugalomba tetetvén, egy új, egy második, egyedül a tudománynak szentelendő életszak küszöbére lépett : kérve a sors urát : engedné neki megtehetni mind azt, mit keble szent ihletében egész léte céljaul tüzött ki, t. i. kezét fogva rokonszenvű társakkal, vállalat vetve nemzeti intézetünkkel, a hazai történelem országára fáradhatatlan hű munkásság által új világ derítését elősegélleni. Az ő kérelme, Tekintetes Akademia, meg nem hallgattatott, néhány nappal nyugalmazó kegylevelének vétele után ágyra szögzé a gyilkos nyavalya, mely rövid kétheti szenvedés után családját egy szerető gondos atyától, a tudományt egyik leendő támaszától fosztotta meg. Valami gyászos van az ily halálban, arra kit ér, mert egy egész élet sovár

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában nov. 27. 1854.

reményeit hiúsítá meg ; s azon ügyre, mely általa jövendőjének egy becses részével szegényebbé lőn, még pedig azon percben, midőn egy új gyámol biztos birtokába lépettnek hívé magát. Egy esettel több azon sokhoz irodalmunk és tudományosságunk történetében, melynél a költővel szivünk elkeseredésében felkiáltunk :

Minket kétszeresen sanyar
Égő fájdalom és nemzeti veszteség,
Mert a nagyra szülötteket
Nagygyá lenni kaján végzet irigyeli !

Elmondom, Tekintetes Akademia, az elhúnytak működéseit e szakban ; el mind azokat, mik valósággá váltak, mind azokat, mikre csak a nagy készültek létesültek ; de előre kell bocsátanom polgári pályáját, hogy az egész embert ismerjük, hogy tudományos érdemeit annál inkább méltathassuk, látván, mikép oly lelkes, oly fáradoalmas hivatalviselés mellett mennyi erőfeszítést kelle azon ügynek, mely veszteségeit benne gyászolja, szánnia, mely buzgó, önfeláldozó hazafi érzés lelkesítette őt, hogy részére annyit tehesen.

Czech János, fia egy, Lincből Györré szakadt becsületos ausztriai polgárnak, ugyan Györött, junius 20. 1798-ban született. Tanulmányait a győri ágostai vallású kisebb iskolákban kezdvén, folytatá azokat a pozsonyi lyceumban, s végzé ismét a győri királyi akademiában. Az ügyészi vizsgálat kiálltával 1820-ban szülötte városában törvényszéki jegyzővé, 1824-ben városi tanácsnokká, 1831-ben polgármesterré, 1836-ban pedig főbíróvá választatott. Tiszti pályáján, mely alatt négy országgyűlésben mint várososa képviselője vett részt, szerencsés volt polgártársai bizodalját oly mértékben kivívhatni, miszerint képes lőn szülőhelye javát s előhaladását célzó több terveit legjobb sikerrel végre hajthatni. Tanúi ebbeli sikeres fáradozásai-

nak Győr szembetünö csinosbulása, virító sétányokkal, miket addig sajnosan nélkülözött, ellátása, országotai s több mint ötezer ölnyi gátjainak célszerűbb javítása, sőt majdnem újból készítése, a még fennállott bástyák lebontása, mely munka épen az epekór dühöngése alatt kezdetvén, valamint egy részről több ezer kéz hasznos foglalkodására szolgált, s a jó rend és köz nyugalom fentarthatására is legjobb hatással volt, úgy más oldalról a várost környező árkok és büzhödt posványok betöltését is maga után vonván, az egészségi állapot javítását, a város kiterjedését, s ez által a lakosok jólétét is nagy mértékben előmozdítá. Ugyan e köz nyomor közepett hozta létre a nem kevesebbé üdvös szegények intézetét, minek közvetlen következménye lön a még addig, Pest-Budát kivéve, egyik honi városban sem sikerült utcai koldulás megszüntetése; majd nem sokára egy árvaház tizenkét, az epekór által szülőit vesztett, férfigyermek számára, mely általa megindított köz adakozás útján minden szükségesekkel ellátva, 1832-ki február 12-kén, mint I. Ferenc királyunk születése napján ünnepélyesen megnyittatván, jelenleg is fenn áll, s máris tetemes alaptökével bír. Végre munkás volt társunk a nemzeti nyelvnek a város lakosai közt terjesztésében is, e végre a közigazgatás minden ágain a honi nyelv használatát indítványozván, s az utcák magyar elnevezését, úgy a város egyik kapujának szinte magyar felirattal — újabb időben talán elsővel az egész honban — díszesítését eszközölvén.

Hivatalbeli munkássága mellett Czech János tudományos, főleg historiai tárgyú vizsgálatokkal is foglalkodott, sőt több értekezéseket közre is bocsátott magyar és német nyelven, melyek tekintetéből a Tekintetes Akadémia öt második nagy gyűlésében a történettudományi osztálynak levelező, s más nap vidéki rendes tagjává választotta. Ezeken kívül több rendbeli gyűjteményt szerzett,

jelesen : ásványokból , melyet a győri főiskolának ajándékozott ; néhány ezerre terjedő régi pénzgyűjteményt , melynek nagyobb részével , u. m. 400 ezüst és 1300 réz darabbal 1837-ben a mi éremtárunkat nevelte ; egy eredeti , a XIII. századtól a XVII-ig terjedő , ötszáz levelekből és számos kötetnyi másolatokból álló okmánygyűjteményt , melynek gazdagítására a magyar királyi kincstári , nemzeti muzeumi , pesti tudomány-egyetemi , több káptalani , szerzeti , megyei , városi és magányos , de a bécsi cs. kir. udvari könyvtári , udvari , házi s állodalmi , valamint a haditanácsai levéltárakból vett és vétetett másolatokat , e végre több utazásokat is tévén ; jelesen Bécsbe , hol m. akadémiai megbizásból és engedélynyerés mellett 1834. és 35-ben húzamos ideig a cs. kir. titkos és haditanácsai levéltárakban dolgozgatva , honunkat érdeklő számos emlékeket , főleg a titkos levéltárban őrzött hajdani velencei gyűjteményekből , leírt és kijegyzett , melyekről a maga idejében akademiánkat tudósította , s miket részint már ki is adott. Neki köszönhető továbbá az érsekújvári sz.-ferenciek zárdájának könyvtárában senki által nem sejdítve lappangott két régi magyar kéziratnak 1833-dik évbeni föllelése s velünk eredetiökben közlése ; melyeknek egyike , az 1513-ban Kinizsi Pálné szül. Magyar Benigna számára hártýára írott imakönyv , mely a Tek. Akadémia végzéséből már most fölfedezője nevét viseli , általa Nyelvemlékeink második kötetében világot is látott , s most már másikkal , a különösen úgy nevezett „Érsekújvári codexel ,“ a magyar régi kéziratok egyik legnagyobb s legszebbikével együtt , a hazafi lelkű szerzetes atyák jóvoltából könyvtárunk különös díszét teszi.

E kettős tisztai és tudományos irányu buzgólkodása méltánylatául , — miután már 1836-ban , még akkor nem-nemes létére — Győr és Moson megyék táblabirái közé felvétetett volna , — 1840. V. Ferdinánd királyunk által,

az újlag felállított tanulmányi és középponti könyvvizsgáló bizottmány másod ülnökévé nevezetett, egy hónappal utána pedig magyar nemeslevéllel ajándékozott meg; továbbá 1848-ban a kir. kincstári levéltár igazgatójává, 1850-ben kincstári —, végre e f. évben pénzügyi főtanácsossá nevezetett.

Ezen hosszas ugyan, de mint Önök látják, bokros hivatalbéli foglalkodásokban eltölt, idő alatt a következő részint kiadott, részint kéziratban maradt dolgozatai készültek, u. m.: Győr városa történetei, német nyelven, kéziratban, mintegy 80 ív 1826-ból; Értekezés Győr vármegye főispánjairól. Győr, 1827.; Geschichte der Stadt Raab, während der öftern Kriege Ottokars II. Königs von Böhmen, mit Ungarns Königen Stephan V. und Ladislaus IV. vom Jahre 1271—1273., mely Hormayr „Archiv für Geschichte, Literatur und Kunst,“ című folyóirata 1828-iki első füzetében látott világot; Töredék a régi gyökeres magyar nemzetségekről, a Tudom. Gyűjtemény 1828-ki V-dik kötetében; Neuentdeckte Römerdenkmahle, az 1828-ki Archivban; Toldalék az országgyűlések ismérétehez, a Tud. Gyűjtem. 1829-ki első kötetében; Beiträge zur Geschichte der Leitha-Schlacht, am 15. Juni 1246. aus ungrischen Urkunden, a Megerle és Hohler által folytatott Archiv 1829-ki folyamában; Die Römerstrasse in der Wieselburger und Raaber Gespanschaft, ugyanott; Győr vármegye hajdani nemes familiáinak emlékezetök a Tud. Gyűjt. 1829-ki XII. kötetében, és külön is; Heinrich des III. Züge nach Ungarn a XI. századbéli nyugati Magyarország földképével, és az 1044-diki ménfői ütközet tervével Hormayr folytatott történeti zsebkönyve 1830-ki folyamában; Bericht des Grafen Ferdinand Hardek über den Verlauf der Belagerung der Festung Raab im Jahre 1594. nebst einigen hierauf bezüglichen Urkunden, az Archiv azon évi folyamában. Ugyanez időben mintegy négyszáz okle-

vél mását közlött Fejér Györggyel, mik a magyar történet árpádi korszakát derítvén fel, s a Codex Diplomaticus hat első kötetében hiányozván, a hetedik (pótló) kötetben még 1831ben láttak világot; sőt folytatva nemes közlékenységét, utóbb is több száz oklevéllel gyarapította ez Okmánytárt. Következett: Andreas des III. Venetianers, und letzten arpadischen Königs in Ungarn Heerfahrt nach Oesterreich und Belagerung Wiens im Jahre 1291. Hor-mayr folytatott zsebkönyve második folyamában 1831-ben. Az akademiába bevásztatván, ebbeli munkásságának gyümölcsei: A győri vidék legrégibb időben és a romaiak alatt, Évkönyveink I. kötetében; továbbá a győri magyar hajósok és mesteremberek műszavai, szótári készülteink számára; ismét győri tájszavak és nyomtatásban még meg nem jelent, mintegy négyszáz példabeszédek és közmondások gyűjteménye; továbbá az említett két érsekujvári régi magyar kéziratról szóló körülményes tudósítása Évkönyveink második kötetében; Tudományok állapotja Magyarországon az Árpádok idejében, felolvasva harmadik közülésünkben 1834. s kiadva Évkönyveink második kötetében; tudósítás a magyar historiát érdeklő oklevelekről a cs. k. titkos levéltárban, a Tudománytár 1835-ki IX. kötetében; A magyar királyok felavatási esküjök és oklevelek nyomai az Árpádok alatt, felolvasva negyedik közülésünkben 1835. és kiadva Évkönyveink harmadik kötetében. Néhány beszédein kívül a Századunk című folyóiratban, az 1839/40-ki országgyűlés alatt több közjogi cikket közlött, melyek: Észrevételek a magyar szabad királyi városokat illető cikkelyekhez, melyek az ágostai német lapok 1839-diki 321. és 322-dik számú toldalékaiban közöltettek; és: Válasz a sz. s kir. városok országgyűlési voksa ügyében, azon Századunk 1840-iki folyamában. Ezen 1839/40-diki országgyűlésről, egy hatvan ivre terjedő kézirati munkát készített, melynek kiadása eszközölhető nem

lévén, azt legalább kedves visszaemlékezésül őrzötte azon nagy fontosságú és üdvös következményü országgyűlésre.

Ezekon kívül húzamos idő óta a következő munkákhoz kivántató adatok és oklevelek gyűjtésével foglalkodott: szab. s kir. Győr város történetei, eredeti kútfők után; e munkát, melynek némely szakaszai már is kidolgozók, Győr városnak 1843-ikra eső évszázados felszabadulási tünnepeére szándékozott közrebocsátani, de teljessé kívánván adni, azt elhalasztotta, bár a hozzá tartozó oklevelek az ezer számot akkor is már meghaladták, és némelyeket kivéve mind eddig ismeretlenek; Győr vármegye történeti, föld- és helyleirási ismertetése, szinte oklevélgyűjteménnyel, hat negyedréti kötetben; A győri megyés püspökök, szinte oklevelekkel, hasonmásokkal, és a püspökök nagyobb részének címereivel. De vannak még más számos oklevelei is, melyek a következő osztályokra sorozók: Országgyűlési emlékiratok, részint eredetiek, részint másolatok, és jelesen ez utóbbiak hat folio kötetben; Vegyes tárgyú oklevelek tíz folio, és tizenkét negyedréti kötetben; A magyar kereskedés történeteire vonatkozó oklevelek gyűjteménye két negyedréti kötetben; Magyar levelek a XVI. és XVII. századból, két kötetben; végre a magyarországi zsidók történeteit érdeklő oklevelek egy kötetben.

Ily gazdag készületek birtokában, miket szinte halála napjáig folyton folytatott, volt a mi elhúnytunk, midőn hivatalától megvált, s akademiánk Történettudományi Bizottmányába beválasztatván, egész jövendő életét az akadémia útján a történelmi források ügyének akarta szentelni. Készen állottak utolsó tíz évének érett gyümölcseiként: újra gyűjtött Árpád-korszaki oklevéltára, mely közel ötszáz kiadatlan, vagy iróink által nem ismert oklevelet foglal magában; készen a magyarországi nádorok s főhivatalnokoknak oklevelek nyomán dolgozott táblás soro-

zata, számos oly jegyzésekkel, mik az ország közjogára és történetére nem várt felvilágosításokat, a magyar oklevél-tannak és chronológiának pedig egyikét a legbiztosabb, mint legszükségesebb, támaszoknak valának nyújtandók : s ekkor — épen ekkor kellett nekünk öt elvesztenünk !

Tekintetes Akademia! Mi meg fogjuk az elholtak adni azon tiszteletet, mely öt nem csak szabályaink, de érdemei után is illeti, midőn nagy gyűléseink megindulván, jeles elhúnytaink emlékezetét nagyobb körben is megüllandjük. De az ő árnyéka másért esdeklük, a tudomány érdeke mást vár : közzétételét munkálkodásainak, közhasznosítását fáradságos és gazdag gyűjteményeinek. Ezen ügy általam ezúttal csak érintetik, az még gyakran meg fog tanácskozásaink szőnyegén fordulni. Azért elhallgatván mostanra, oly ohajtással rekesztem be emlékszózatomat : bár az ő halála új ösztönül szolgálna a hazai történettudomány munkás kedvelőinek megkettőzni iparkodásaikat, s pótolni, ha lehet, az ő üresen hagyott helyét : csak így örvendeztethetjük meg átköltözött lelkét, mely boldogabb vidékeken is — annyira szerette ő hazája becsületét — csak e becsületben lelend korai elszóllittatása felett vigaszt és megnyugovást.

XIX.

GRÓF TELEKI JÓZSEF.

Dicséretes szokása az a tudományos testületeknek, Tek. Akademia, mely szerint jeles elhúnytjaik emlékeztét, érdemeiket feltüntető beszédekben ünneplik; s míg ekkép a nemes munkásságnak lefizetik a tartozott hálát, az élöket is hasonló jutalom kivivására buzdítják. Mert a nemes kebelnek azon öntudaton kívül, mely a híven teljesített kötelemmel jár, nem lehet szebb jutalma azon elismerésnél, melylyel az igazságos maradék a már elholtak nevét a feledéktől megóvni törekszik.

E szép szokást gyakorolják Önök ma, Uraim, midőn ily tekintélyes számmal gyülekeztek össze azon helyen, hol annyi évekig az élő elnök körül sereglettek egybe, bölcs és baráti vezérlete mellett teljesíteni azon kötelemet, miket a törvény és alapítók akarata rótt reánk: hogy most a megholt elnök szobra előtt lefizessék a kegyelet és hála adóját — külső jelekben ugyan, de melyek zálogául szolgálandanak a haza előtt azon mély és szilárd eltökélésnek, hogy e halálból is, mely gróf Teleki Józsefet az örökségnek jegyzette el, újabb és szent ösztönt merítenének úgy becsülni meg emlékeztétét, mikép ő azt mind végig kívánta: példájának követése által.

*) Emlékbeszéd, tartatott az akademiában febr. 26. 1855.

És így fogva fel a nagy elhúnytak példaadó életét, hozzá fogok, Tekintetes Akademia, azon szép, de nehéz tiszthez, melyre nem szónoki mesterségem ereje, hanem állásomhoz kapcsolt kötelmem, s e mellett azon személyes tisztelet és hála hívott meg, mely megbecsülhetetlen jószágért hozzá kötött míg élt, s hozzá fog kötni síromig. Vajha sikerülne a megholt elnök fénye sugarait oly képbe gyűjtenem, mely, méltó az elhúnythoz, képes legyen bennünk élénken megajítani annak tudatát: mi volt ő, s mik legyünk mi, hogy hozzá méltón fussuk meg, mely élénkbe szabattott, a pályát.

Ha gróf Teleki József emlékszónoká hőse dicsőítésére idegen érdemhez volna kénytelen folyamodni, úgy fényes ősök emlegetésével kezdeném beszédemet; a Mecsonicsi Garázdák tetteiket nyomoznám az ősrégiségben, kiktől a Szilágyiak származtak, azon Szilágyiak, kiknek egyik érdemes fia, Mihály, Magyarország kormányzója, s a török elleni harcok nagy mestere volt; s kiknek egyik dicső leánya, Erzsébet, e hazának, legnagyobb királyát szülte; kiemelném e vérnek három költő fiát, kik közül Janus Pannonius a tudományok ujjászületése korának egyik ragyogó csillaga volt; gonddal kisérném e vérnek elágazásait, míg az a Széki és a Teleki Garázdák összeolvadtával Széki-Teleki néven Mihályban, az Apafi ministerében, újra országos jelentességre emelkedvén, hosszú sorát nemzetette a méltó fiaknak, kik hadban és békében, egyházban és tudományban, hol Erdélyt, hol Magyarországot, hivatalviselésök, hűségök, tetteik s munkáik által szolgálták és dicsőítették; éléhozogatnám a Mária Terézia és II. József méltó kedvenceit, I. Teleki Józsefet a koronaört, és Sámuel, az erdélyi főkancellárt, kiknek mindegyike mint író s könyvtár-alapító tettek halhatatlan érdemeket; megnevezném Ádámot, a Cid szerencsés fordítóját, és Domokost a magyarországi utazás szerzőjét, Ferencet a költőt,

s a többi író és státusférfi Telekiek közül Lászlót, a mi II. Józsefünk atyját, ki oly buzgó szószólója volt a nemzeti nyelv és tudományosság ügyének, s belátásos tervezője azon intézetnek, melynek tagjai mai nap összegyűltünk, fia emlékezetének szerető hódolatunk adójával áldozunk.

De a mi Józsefünk, tisztelt Akademia, idegen dicsőségre nem szorult. Őmaga a születést oly kívánatos fénynek tekintette, mely jobban megvilágosítja az érdemet, de annál kiáltóbban fődí fel a belső nemesség hiányát és lelketlenséget; oly kölcsöntökének, melyet a haza, historiai nevű fiaitól hangosan számon kér, melyet érdemkamatokkal gyümölcsöztetni kell, és gyarapítva átszállítani a maradékra. Kora ifjúsága óta érezte ő e nemes kötelmet, s bár hazafiúi lelkű atya, a legnemesebb anya, s a leggondosabb oktatás és nevelés táplálták azt benne: őmaga is a legteljesb odaadással igyekezett maga magát is nevelni és fejleszteni oda, hol kezét szivére téve, egykor mondhatta magának: Méltó örököse voltam őseim nemességének, becsületes követője példáiknak, öregbitője érdemlett fényöknek. Ehez képest korán tanult ő, s jegyzett, és dolgoztatott egyszersmind, azt tartva, hogy olvasásunk csak úgy fogamszik meg lelkünkben, s válik igaz sajátunkká, ha azt nem egyedül a fogékonyság szenvedőleges tehetségével vesszük fel magunkba, hanem az idegen ismereteket fontolgatjuk, összehasonlítjuk, megítéljük, és így nyert saját felfogásunk szerint újjá alakítjuk. Még nem választott volt szakot. Atyjától tanulta azt, hogy ilyet választani kell ugyan, kivált mióta az emberi ösmeretek oly mérhetetlen tömeggé szaporodtak, s az eszmék mai birodalma több tartománnyal bír, mint egyes határokkal a régi; s hogy egy új Aristoteles ma már a lehetetlenségek sorába tartozik: de jókor figyelmessé tétetett azon szoros, léteges összeköttetésre is, mely az ismék és eszmék e ropant birodalmának mindenik részecskéje közt van, s hogy

minél inkább hatolnak az egyes tudományok a mélybe, annál szorgosabban kell az öszves tudománykör eldarabolásától, s az ágaknak a közös gyökértől elválasztásától óvakodnunk, melyből hason joggal állnak elő törzs és ágak, levelek és virágok, gyümölcs-gözegek és magvak. Maga gróf Teleki László ily öszletében fogta fel és tanulmányozta az emberi tudás fáját, s ez átkaroló egyetemes tudomány-szeretetének, mely minden egyes ág és forma felé hason figyelemmel és szeretettel fordult, maradandó emléket hagyta azon könyvtárban, melyet ő atyjától örökölt ugyan, de három-, sőt négyszeres kiterjedésre bővítve, eredeti egyoldalúságából kivett, s minden irányban hasonló gondal ápolta. A kilenc Múzák e temploma tövében születve gróf Teleki József, abban játszadozva szerető atyja térdei körül, benne nőtt fel és erősödött ifjává; itt hallgatta atyja ismételt intéseit, mik szerint az ember annyit ér, a megnyit tud, és csak annyit tud, a mennyit átgondolva magáévé tett. Ez atyának köszönte tehát a tanulás öndolgozó módját úgy, mint minden oldalu irányát és teljességét.

Tájékozva már a nagy körben, fejlett ki benne egy és más tudási vidék iránti külön szeretete, s a mintegy húsz éves ifju, kinek nem csak komolyságát, hanem tudományát is könyvek közt megöszült férfiak csodálták, a választás utján találta fel magát. Szenvedélye különösen két irány közt volt megoszolva: a természeti s a leghelyesben úgy nevezhető nemzeti tudományok között. Amazok közül a létegetlen természet rajza s az avval szorosán összefüggő vegytan vontá őt. Ő itt nem csak az olvasásnál állapodott meg, hanem a tapasztalati útra is lépett; az ásványász kalapácsával kalandozta be Buda vidékeit, otthon pedig egy kis vegybontó műhelyt alkotott magának, s eképek munkássága a szabad ég s e füstös és gázos konyha közt oszlott meg. Teleki József akkor szikár és gyöngéd alkotásu fiatal ember volt. Köhécselések álltak be, mik a

gondos szülékben aggodalmakat költöttek. Az ásványtani kirándulások, a vegytani műtételek okoltattak. Az orvosok mindkettőt eltiltották, az anya szerető kérései véget vetettek e munkáknak, az atya hivatalt emlegetett, s a nemzeti nyelv, irodalom és történet ügyét kezdte ajánlgatni. Teleki József engedett a fél kénytelenségnek, s annál könnyebben, mert ezek s az első választás tudományai közt eleitől fogva már úgy is ingadozott szerelme; most amazoknak jutott az, egészen. A gyakorlati pálya a helytartótanácsnál nyílt meg, de a teljes kiképzés obajtása le nem csillapodott. Hírsorsosai irányában is voltak kötelmei, s ki meg volt hivatva egykor nem csak mint államférfiú és tudós a hazát, hanem egyháza vallásos és tanügyeit is szolgálni, annak látnia kellett a külföldet s ennek intézeteit, megismerni tudósait, kiegészíteni, magasbra hatványozni az itthon nyert tudományos kiképzést. Két év múlva tehát búcsút vett a hivatalszobától, s szárnyra költ.

Ez 1812-ben történt, s Teleki akkor huszonkét éves. Két esztendőt Göttingában töltött, a német tudományosság akkori emporiumában, hol én tizenöt évvel később még eleven emlékezetét leltem a magyar előkelő ifjúnak, kit az öreg Blumenbach nem kevesebb melegséggel emlegetett, mint Heeren és Saalfeld, s ki ott az egyetemi élet vigalmi helyett öszves óráit a tanteremek, könyvtár és otthoni tanulás és írás közt osztotta meg. Innen meg lőnek járva Németország és Holland egyetemei, Anglia és Franciaország, Schweiz és felső Olaszország, s úgy lépett vissza, három évi gyümölcsös távollét után, elébbi hivatalába a korra csak huszonöt éves, de tudományra, tapasztalásra, érettségre korpárjai felett magasló ifju férfi. Az 1815-dik évvel állandó közhivatalkodása, kevéssel utóbb írói pályája is kezdődék, mely nekünk itt különösb figyelmünket igényli.

Első fellépésére a Marczibányi-Intézet által nyitott verseny szolgáltatott alkalmat. Hogy e fellépést egész fon-

tossága szerint ítélhessük meg, szükséges leszen egy pillantást vetnünk nyelvi és tudományos akkori állapotainkra. Azon időben, melyről szólnom kell, Kazinczy Ferenc kitűzte volt már a nyelvújítás zászlaját, Marmontelje és Rochefoucauldja, epistolái és Poetai Berke, Tövisei s Virágai, és Dayka s Báróczy életeik, tanilag úgy mint gyakorlatilag hirdetvén az új elvet, lángba borították a magyar irodalmi világot. Az Erdélyi Muzeum e nyelvfordalmi irány állandó közlönyévé vált, s lelkes tanítványok álltak a mester mellé, senki nem lelkesben és merészen mint Berzsenyi Dániel, ki új és szokatlan nagyságban ragyogott fel a költészet országában. Az elfogúltak, kik sajtósággal, és csak képzeletökben létező képét rajzolák magok elé egy szűz nyelvnek; kik az újításban a magyar nyelv megvesztegetését, az izlés műveiben annak megrontóit látták: mind szóval, mind sajtó utján vészharangot kongattak. A keszthelyi kör, a különben hála nélkül nem említhető gróf Festetics György vezérlete alatt, tömött ellenzékkép lépett utjokba e lelkes igyekvéseknek, eleinte ugyan csak szóval, magán és köz körökben, utóbb azonban a sajtó utján is az általa szuttyongatott, s oly pirító hírre vergődött Mondolattal; mely nem javalandó, de természetes visszahatáskép a Szemere-Kölcseyféle Feleletet idézte elé az új iskola részéről. A két fél közti ellenkezés szenvedélyes gyűlölséggé fajult, mindenik túlment saját elve határain, és — hogy Teleki József szavaival éljek — „szegény nyelvünk keservesen nyögött merész csapásaik alatt; minden pártot nem fogott hazafiak, sőt még a két felek közül is a kevesebbé hevesek rettegve és lelkenedezve várták a csata kimenetelét, a dolog bővebb kifejtését, a kérdés vég elhatározását. A győzödelmesnek dühe, akármelyik legyen is az, kerülhetetlen romlással fenyegeti nyelvünket.“ Így a kor álláspontján ő, s e körvonalok nem voltak tulzottak. Megértem én is még azon időt, midőn a

nyelv buzgó baráti hol az ujitásból, hol a két tábor harcaiból magának a nemzetiségnek vég veszedelmét jósolták, s különböző álláspontjaik szerint majd az egyik, majd a másik felekezet embereire mint a „hon ellenségeire“ mutattak. S nyelvünk ez idétt valóban korcs korát élte. Az ósdiak írásai, a régi nyelv saját szépsége nélkül; támadásaik, tudományos tájékozottság és helyes nyelvérzés hiában, minden tanulástól meddők voltak: míg az újjiskola a maga jelesbejeiben bírt mind kettővel, s azon felül talentommal és ízléssel is; de folyton ingereltetve és bántva, nem csak élességet kölcsönzött a polemiától, s nyugalmat nélkülözve, tanításaiban azon szabatosság és mérsék hiányát éreztette, mely egyedül képes illő világosságában tüntetni fel a tárgyat; hanem talentom, tudomány és ízlés nélküli hívei, „kik a nagyobb számot képezték, aggasztó bátorsággal s elv- és szabálytalan bánással valódi chaozt idéztek elő a nyelvbéli előadásban. Az irodalom őszinte baráti ösztönszerű sovárgással kezdének ismét egy köz tekintélyt ohajtani a veszélyes zürzavar megszüntetésére, s egy több ízben indítványozott, s a zöld asztalnál úgy, mint a sajtóban többször tárgyalt tudós társaságot pengetni. De a szomorú időnek nem volt organuma. A legnagyobb szükség e percében léptette a dicső Marczibányi nemzetség életbe azon jutalmazó intézetet, mely akademiánknak is közvetlen előzője volt, s ennek kezelői az elhúnyt nagy alapító ohajtása — s ekkor már köz eszmélet — szerint is legégetőbb kérdést: a nyelvujtását, tüzték ki legott tudományos tárgyalásul. Egy más jutalomtétel, az elsővel szoros összefüggésben, egy tökéletes magyar szótár tervét kívánta. Gróf Teleki József felszólalásra hevült. Dolgozott, de titkon, saját atyjával sem tudatva fáradozásait, mert ez az intézet elnöke volt. Nem egy egész év volt az időhatár, s a huszonhét éves ifju férfi, hivatalos elfoglaltatásai dacára — akkor már helytartósági titoknak le-

vén — e rövid idő alatt szerencsésen befejezte mind két munkáját. Az intézet 1819. sept. 13-ikán hozta ítéletét, mely az egyik versenytárgynál őt, a másiknál hat pályatárs iratai közül egyetértőleg gróf Teleki Józsefnek, természetesen névtelen, munkáit koronázta. Azon könnyek, melyeket a váratlan öröm az atyaelnök szemeibe csalt, midőn az általa felbontott levelek fiát vallották a két mű szerzőjének, valamint e nemes atya fáradozásainak legmagasztosabb jutalmi valának, úgy a hálás fiu életének is e napot legszebbjévé avatták.

A nyelvújítás elmélete, tisztelt Akademia — mikép az elsőbb terjedelmes munkát röviden nevezhetjük — mind a tárgy kifejtését és nyelvtudományunk akkori állását tekintve, irodalmunk legnevezeteseb tudományos terméke volt, mind szerzőjére nézve jellemzetes voltánál fogva, figyelmünket különösen megérdemli. Közepette azon izgalmas kornak, midőn kiki e tárgy körül vagy mint lelkesedett barát, vagy mint szenvedélyes ellenző érzett, gondolkozott és nyilatkozott; midőn féltett nyelvünk e valódi életkérdését szinte minden, a nemzeti lételt a nemzeti nyelv szerencsés fejlődésétől felfüggesztő hazafi, személyes és kedélyügynek tekintette: ily időben e tárgyilagossá tiszta felfogás, ez ovatos, de nem kevesebbé következőes középnyárás, s e mérsékkel párosult férfias határozottság meglepő és meggyőző volt egyszersmind; a kiterjedt és beható tudomány pedig, e philosophiai lélektől áthatott, rendszeres és kimerítő tárgyalás, bármely veterán tudományi bajnoknak koszorút biztosítandott. Megvolt így e munka mind azon vonás, mely gróf Teleki Józsefet későbbi irodalmi ügy, mint birói és államférfiúi munkásságában oly kiválóan jellemezte: meg a teljes tárgyismeret, az elfogulatlan vizsgálat és szabatos ítélet, mely, midőn elméleti irányban munkálkodik, erős világos meggyőződés-, midőn gyakorlatiban, jellemként nyilatkozik. A munka korirat, a

mennyiben a kor mozgalmái által idéztetett elő; s ma már, midőn az ujítás kérdését az idő elintézte, elvesztette azon égető érdeket, melylyel a harc korában birt: de nem volt a dolog felületén átsikló, inkább az indulatokra mint meggyőződésre hivatkozó röpirat; sem vitamű, mely az A és I okaikat hányja meg, s a maga felekezete diadalmát kürtöli. A magyar nyelv, sőt valamennyi mívelt nyelvek történetéből indulva ki, azokat mint folyton változó, folyton változni kellő, mert élő, létegzeteket mutatja fel, melyek, épen ez életöknél fogva nem csak új meg új szükségeket éreznek, hanem erővel, sőt visszautasíthatlan belöszttönnel is bírnak a szépnek minden formáit, az igaznak minden világait felvenni, visszatükröztetni. Letévén ez uton a tétel alapját, s tapasztalati uton bizonyítván be, hogy ujítani nem csak szabad, de kell: egyedül a nyelvújítás törvényeinek kifejtése maradt fenn, melyek nem egyebek, mint a nyelvképzés törvényei: s e két nagy tárgy teszi a munka fő részeit. Nem azon ösztönszerű tisztelet, melylyel gróf Teleki József iránt egy, művek és tettekben gazdag élet után, mindnyájan viseltetünk, s különösen én, ki harminc év óta annyi lekötelező jeleit vettem megbecsülhetetlen kegyének; nem is dicsszónoki tisztem, hanem többszöri, s külön időkben tett, áttanulmányozásból merített elfogulatlan meggyőződés mondatja velem, tisztelt Akademia, hogy e mű a maga korában a legnevezetesb magyar tudományos munka volt; hogy a nyelv törvényeit bővebben fejtette ki, mint korában kifejtve voltak; hogy historiai része irodalmunkat egy új tudománnyal, a magyar nyelv belső történetével gazdagította, mely azóta is csak új adalékokkal bővítettett, de ily terjedelmesen és kimerítőleg ujabban sem tárgyalatott, s chezképest, és mint saját vizsgálat eredménye, becsét mind maig fentartotta: bár a nyelv rokonságai s középkori története körül szükségkép hiányos vala, miután a hasonló nyelvészet még pályáiban feküdt,

a kézirati irodalom pedig, legnagyobb részében, átvizsgálatlan volt, sőt lappangott. Gyakorlati becsét a munkának emelte azon vég rész, mely a nyelvújítás elvének alkalmazását tárgyalja, azt szabályozza és az ízlés törvényei szerint mérsékli, a nélkül mégis, hogy neki a félenkekkel káros korlátokat vonna; sőt az egésznek bár nyugodt folyamában is a haladás emberéül tanusítva magát, végül biztatólag így inti kortársait a szerző: „Ha tehát a keskeny közép utat eltalálni nem tudjuk, sokkal tanácsosabb merészségünkben néha megbotlanunk, mint a botlást félenken elkerülni akarván, helyt állanunk.“

Tovább kellett gróf Teleki József első munkájánál időznöm, miután csak kevesen olvastuk azt azon időben, midőn epochális hatásával szerzője nevét legott a hazai írók első sorába emelte, s a sebesen haladott idő azt, nem maradandó becséből ugyan, de napi érdekéből, igen is, rég kivetköztette. Másikát, mely a nagy szótár tervét fejtegeti és rendszerezi, elég fölemlítenem a Tekintetes Akadémia előtt, mert mindenikünk ismeri, s olvasta, midőn ezelőtt huszonnégy évvel annak alapján készült azon fontos munka előrajza, mely bevégeztetéséhez immár biztató léptekkel közelget.

Ily diadalmas fellépés után nem lehetett, hogy gróf Teleki József irodalmi munkássága azon férfiak által is igénybe ne vétessék, kik azon egy időben a Tudományos Gyűjteményt, s ezzel egy tudományos magyar irodalmat alapítottak meg. E folyóiratot ő nem csak több éven keresztül különféle becses dolgozatokkal gyarapította, mik közt főleg könyvbírálati, a nyugodt és helyes ítéletnél fogva, tűnnek ki; hanem, a Fejér György és Thaisz András szerkesztésök interregnumában, magának a collegiális szerkesztőségnek is munkás tagja volt. Ez időtájt az irodalomtörténeti, a törvényes és politikai studiumok mind inkább a történelem felé vonák figyelmét. Néhány derék

kísérlet jeleli e fordulatot : Sparta alkotmánya és törvényei a Tudományos Gyűjteményben, Eger ostroma, és Elő Lajos nápolyi hadviselési az újonnan keletkezett Aurórában : miknek megjelenése után jelentékeny szünet lépett be a gróf írói munkásságában.

T. i. annál erélyesben folytak az újnemű készülétek. Egész lélekkel a történelmi tanulmányoknak feküdt. Át lön hatva a historiának nem csak szépségei, s az észet és szívet fejtő és művelő, hanem annak a nyilvános életre is nevelőleg ható ereje által, mely sehol nem oly közvetlenül hasznos, sőt múlhatatlan, mint oly nemzetnél, melynek özsze társadalmi intézvényeit nem egy szobájába zárt tudós törvényhozó alkotta, mint valamely philosophiai kézikönyvet; nem egy hivatalos bizottmány szerkesztette, mint valamely részvényes társaságét : hanem, hasonlítva egy élő fához, mely az idők folyamában itt egy száraz ágat hullat el, ott saját erejéből új hajtásokban ujúl meg, s a századok moha alatt örökzöld ifjúsága dagadó ereivel erősödik és izmosul; a történet, azaz a nemzet saját élete fejtette elé századok lefolyása alatt, s úgy, miképen azt a nép erkölcsének s világnézetének a reájok ható világgali surlódásai hozták magokkal, s mikép ez egymásra hatás módosulásai s a korok változó szükségerei változtatták, s ekép a haladó időkkel haladva, koronként bővítették és megifjították. Igen is, Tekintetes Akademia, félre értik azok a historiának tartalmát úgy, mint érdekét, kik abban csak egy regényes elbeszélés gyönyörködtető szépségeit, vagy az óságnak kellemes ábrándozásokba ringató félvaló s félálom fűszerét látnak. Erkölcsi tan ez, és politikai egyszersmind : az élet mestere, az igazság fénye, mint a régi bölcs, s a világ ítélő széke, mint egy újabb bölcs nevezte : tapasztalati morál az egyénnek, gyakorlati államtudomány az országos férfiúnak, s istennek a világ keze által működő igazsága az emberiség felett. De a historia csak úgy

teljesíti e tisztét, ha az eseményeket mint a szükségesség és érdek harcait, az emberi érzések és szenvedélyek határozó befolyásai alatt, nyomozza. Azért a részletekben s az okokban van a historia : a pusztá események sora csak csontváz, mely az életterjesztő idegek s a munkás izmoknak támoszlopúl szolgál.

Így fogván fel gróf Teleki József a historiát, melynek szellemét az emberiség történelmében tanulta, a célba vett hatás tekintetéből a hazait kelle alakító vizsgálatai tárgyává tenni ; de a nemzet öszves élete képét festeni az addigi előkészületek elégtelensége miatt későbbi idők feladatának tartva, egy szakaszt választhatott csak, de olyat, melynek kútfői elég bőven folynak, hogy egy részletes életképet lehessen alkotni ; eseményekben gazdagot, a tanulságért ; szereplőkben nagyszerűt, a nemzeti önérzet emeléséért. A választás ekkép csak a Hunyadiak korára eshetett. Két nagy emberben dicsőült meg a nemzet ama félszázad alatt, milyen több a magyar égen nem ragyogott : Hunyadi János és Hunyadi Mátyásban ; mindkettő legteljesb, legpraegnansabb kifejezése a magyar jellemnek : az ősinek utolsó s legmagasztosb viszsugárázata amaz, az újnak minden oldalú s többé utól nem ért példányképe ez. Húsz évi tanulmányok, az ideje jobb részét igénybe vevő, nagy felelősséggel járó hivataloktól megsugorgatott minden szabad órák érett gyümölcse lön e nagy kiterjedésű munka, mely nem csak a nemzet világlétét lebbenti föl előttünk, hanem annak minden oldalú nyilatkozásait az állam és jog, az egyház és erkölcsök, a miveltség és polgári viszonyok körében. 1843-ban az befejezve állott, mikép t. i. ily munkát befejezni lehet ; de maga a dolgozás alatt gyűltek folyton új források, és csakhamar egy második átdolgozás szükségét kezdék éreztetni. Azalatt az Erdély kormányára meghívott férfitú súlyos állása csak ez újabb szerzemények tanulmányozását és folytonos levelezések útján szaporítását

engedte. Megjött a végzeteljes év, mely a jelent a múlttól elválasztja, és gróf Teleki József, magas helyzetéről a magán életbe térvén vissza, melyet harmincöt év előtt hagyta el, hogy a királynak és hazának szolgáljon; elövette az ifjúságában tervezett, egész életén által szeretettel ápolta munkát, s annak újbóli keresztül-dolgozásában lelta fel élte végső hat éve egyedüli vigasztalását, a köz javulásban utolsó örömeit.

E nagy műről nincs ezeken túl mit mondanom. Önök azt ismerik, ismerik mint a magyar történelmi tudomány első rangú művét, mint díszszel megállót a világirodalom hasonlertvű művei közt. Neki abban a történetnyomozás s a történetalakítás szerencsés összeolvasztása sikerült; s míg a szak emberét a történeti ismeretek gazdagítása és megigazítása, e terjedelmes és mélybe ható vizsgálat, a források birálatos felhasználása s a lépésről lépésre hű számadás minden állítmányról elégti ki: a mívelt történetbarát tanulsággal és gyönyörűséggel követi e nyugalmas, plasticai elbeszélést, mely szintoly távol az eszmétlen realismustól, mint a történetet az allegoriáig fellengítő idealismustól, az eseményeket, embereket és tetteket úgy terjeszti elő, mikép azok sora és indokai, külső és belső szükségesség szerint, a lélektani felfogás előtt megnyilatkoznak. E felfogás adja meg jellemrajzainak is azon tárgyilagos valóságot és életet, mely nélkül azok szép költői képek lehetnek, de megszűnnek historia lenni.

Ez, Tekintetes Akademia, gróf Teleki József, az író. De ő ez akademiának elnöke, sőt ennél is több, ő annak egyik alapítója, szerkesztője, életben s halálban jótevője, és — lelke volt, az intézet ügye neki szívügye, az intézet maga fogadott gyermeke; az ő élete s az akademiáé egy. Hiszen ő azt, még mikor meg nem született, atyjától már örökbe vette. Mert ki volt az, Tekintetes Akademia, ki az 1790-ki eredménytelen tervezések után azt melegebben

sürgette, erélyesen mozgatta, mint gróf Teleki László? Ki ne ismerné ennek „Buzgó Esdekléseit,“ ennek akadémiai tervét? Az ország, sőt a világ figyelmét akkor más érdekek fogták el, de Marczibányi Istvánban megfogant a nemes mag, s életbe lépett — melyet beszédem folytatában már említettem — ennek jutalmazó intézete, előfutnoka az akademiának, az akademia kicsinyben. S gróf Teleki László ennek elnöke, és József egyik koszorúzottja. Az első lépés megvolt. 1825-ben megzendült Felsőbüki Nagy Pál hatalmas szózata; négy nemes hazafi, akkor még többnyire a fiatalság praetextájában, a legszentebb lelkesedés lángjával ama napot a nemzet egyik legnagyobb és leggyümölcsözőbb napjává avatták — kell-e megneveznem őket, kiknek neveit minden magyar hálás kegyelettel tartozik kebelében megőrizni? — S alig tevő át a négy első alapító az akademiát az eszmék és ohajtások sorából a valóság világába: ime gróf Teleki József sietett testvéreivel együtt atyjok drága örökségét a haza oltárán áldozni fel: e megbecsülhetetlen könyvtárt, mely nélkül az intézet a leghathatósb és múlhatatlanabb eszköz hiával volt volna. Egybeállt az országos küldöttség készíteni az intézet alkotmányát: annak élén is gróf Teleki József állt. Majd megalkottatott ez maga: az igazgatók bizodalma őt hívta meg ennek kormányára. S ő nekünk huszonnégy éven át elnökünk, jóakarónk, barátunk volt. Szép napok voltak azok, Uraim, midőn mi az ő folytonos jelenléte, közvetlen vezérlete mellett indúltunk meg az új, az ismeretlen pályán. Ki mondhatja, hogy őt egyéb, mint a nemzeti tudományosság érdeke, a független meggyőződés becslése, az engesztelés közvetítő szelleme vezérlette? Kinek nem világított kétségeiben tanácsának biztos bölcsesége, kit nem emelt csüggedéseiben biztató derűlsége, s nem vidított buzdító helyeslése? Rendeltetése őt két ízben is távol vezette tőlünk, de a távolban is ő szerető gonddal

örkődött a még zsenge intézet fölött, és semmi nem történt — nem mondom tudtán, de — tanácsán kívül, és segedelme nélkül. És áldozni is mikor szűnt meg? Emlékezzünk újra könyvtárunkra, melyet időnként egyes becses ajándékokkal, 1832-ben és 1850-ben egyegy tetemes gyűjteménnyel nevelt; éremtárunkra, melyet ő alapított; a történettani osztály érdekeire, melynek utolsó munkája jövedelmét adta rendelkezése alá! De jótéteményei életével sem szűntek meg. Ime végrendelete! Ez intézetnek hagyományozta ő örök sajátul azon nagyszerű munkáját, melynek kiadása közt ragadtatott el közölünk, hosszú nemes életének legszebb és legsajátabb gyümölcset; ennek gazdag könyvtárát, melyet e munkájához sok éven át, tetemes költséggel szerzett össze; ennek egy huszonnégyezer pengő forintnyi alapítványt a könyvtár folytonos gyarapítására, és tizenkét ezeret egy évenként kiadandó drámai jutalomra, melynek koszorúzendő gyümölcsei a nemzeti színház repertoriumának sajátjai legyenek. A hol a tettek ily hangosan beszélnek, Tekintetes Akademia, ott a szónok magasztalásaira szükség nincsen; s a hála, ha néma is, nem kevesebbé forró, és hű.

És gróf Teleki József a királyt és hazát szolgálta mint bíró, mint államférfiú is. Túl, nem mondom a magán érdeken — az ő tiszta lelkéhez nem fért a legkisebb szenny — de túl minden kedvezésen és boszún is, igazságos, s az igazság meggyőződésében szilárd volt, és kérlelhetetlen. Mint kormányférfiú felvilágosodott, munkás, és birtokában azon szép és gyakran nehéz hűségnek, mely a királyt és hazát nem választja el soha: s épen azért, várt legyen reá kegy vagy gáncs, a körülményekkel soha meg nem alkuvó. Mint egyházfőnök gondos és buzgó, de okosan ovatos ott, hol a bátorság nem épít, hanem a birtat is kockára veti. Mint törvényhozás tagja, ő, az irodalom s a historia embere, szükségkép egyszersmind a haladás embere is, de

a léteges, s e természetéhez képest egyszersmind ovakodó, haladásé. Tudta ő mely erősen áll a százados élőfa, saját földében, melyet nyesegetni, tisztogatni, melybe nemes ágakat oltani lehet, sőt kell : de gyökerétől elválasztani annyi mint kiölni. Végre mind ez állásaiban hazafi volt és magyar ; s bár türelmes és jószágos köz mint magán viszonyaiban, de csak az oltárig : s ez oltár — a magyarok istenéé volt.

Gróf Teleki Józsefben az országos férfi s az író a leg-szebb öszhangzásban volt az emberrel. Aristokrata volt, születés, neveltetés s erkölcei szerint, s bírta az arisztokratia minden erényeit, de annak vétkei nélkül. Ehez képest becsületszerető, hiuság nélkül, büszke, kevélység nélkül, nagylelkű, fitogtatás nélkül, szigorú, keménység nélkül. Nyájassága leereszkedés volt ugyan, de jószággal s az érdem elismerésével párosúlva. Az embert belértéke szerint méltatta : becsülve a tehetséget, tisztelve a munkásságot, s meghajolva a hazafi erény előtt, melyet senki vallásosabban nem gyakorolt, mint ő ; s épen azért hideg volt a magyarnak oly érdeme iránt, melynek dicsősége nem a haza dicsőségét nevelte egyszersmind. E mellett gondolkodásában és tetteiben őszinte és valódi : azért magas állása dacára is egyszerű, s gyűlölője a színnek, mely hazugúl jellemet negédel. Végre, becsülte a vagyont, de nem magáért, hanem mint eszközét az áldozatnak, melyet adósságnak tartott a haza —, s a jótéteménynek, melyet kötelelemnek a szenvedő emberiség iránt.

Nem festem a kínokat, Tekintetes Akademia, melyekkel a legnemesebb embert gyilkos nyavalyája —, nem a fájdalmakat, melyekkel az idő, lelkét, elborították. Amazok ellen a szakadatlan munka nyújtott neki enyhületet, ezek ellen a remény, hogy a magyar az idők látogatásai közt is hű maradand magához. E nemzetnek nehéz, de nemes küldetés méretett ki a sors által. Neki volt fentart-

va az európai népek közt azon szerep, hogy e földterületen, melyet a természet a Kárpátok déli lejtjein e gy egésznek jelelt ki, s mely évezreken át különféle, egymással küzdő népek csatatere volt, egy egységes hazát alkosson, mely e néptörödékeket e gy törvény alá foglalva, államot építsen fel, saját intézvényei és saját neve alatt. Ez államnak rendeltetése volt a kelet népeit, mik koronként Európa e részeibe özönlöttek, vagy magába olvasztani és polgárosítani, mint a kúnokat és besenyőket, vagy, hol szenvedve hol győzve, eltartóztatni közép Európától, mint a tatárt és törököt, s nyugoti szomszédai míveltségét megőni, tőlök ismét visszaveendő, mit küzdéseiben elvesztett, vagy ki nem fejthetett. E gondviseleti küldetésnek, Uraim, rögtön nem szakadhat vége. Része egy nagy birodalomnak, másokkal együtt fogja azt folytatni : de csak úgy, ha meg nem szűnik lenni, a mi volt : magyarnak. S hogy ez maradjon, tőle függ ; tőle hogy az új egyesületnek tiszteletre méltó tagjává legyen a nemzetiség és míveltség párhuzamos fejlődése által, melynek oly biztos és szerencsés eszközét nemes és szép nyelvében bírja. Igen is, e nyelv, horgonya a magyar míveltségnek : egyesek míveltethetnek csak más nyelven, a tömeg egyedül a magáén, s e tömegnek, miután felszabadított az ezeréves gyámság alól, míveltetnie kell, hogy ama rendeltetésének megfelelhessen. Ennek nyelvéhez kötötte tehát az elhunyt nagy ember, végső reményét : s jaj nekünk, jaj e népnek, ha reménye hiú, ha bizodalma álom, ha fáradozásai sikertelenek voltak ; jaj e nép s e föld jövődjének, ha szózata, mely nemes munkáiból, mely sírboltjából szól fel hozzánk, meg nem értetik, s nagyjaiban hű elszánást nem érlel !

Nem, Tekintetes Akademia, e becsületes munkásság nem maradhat gyümölcsök nélkül. Az nem lehet, hogy azon nagyszerű és gazdag kép, melyet ő előttünk föllebentett, bennünket hidegen hagyjon, hogy azon nagy és

nehéz időközön, miket a nemzet öntudata elébe vezetett, ne okúljunk, hogy e vétkeket ne utáljuk, e tévedésekből ne tanuljunk; e nagyságon önérzetünk ne erősödjék. Az nem lehet, hogy azon nemzet, mely ama félszázad alatt annyi nagyságot, erőt és szellemi felsőbbiséget, az erény és honszeretetet annyi példáit mutata fel, meteórnak legyen a nemzetek színhelyén feltüntetve, hogy hirtelen semmiségbe dőljön. E szobor, mely hidegen, de jelentesen fogja a bármikor is korán elvesztettnek kegyes vonásait emlékeztünkben megújítani, ujítsa meg azon lélekét is, mely az elhúnytat nemesítette míg élt, s nemesítendő műveit, míg magyar irodalom lesz. Ha az ő példája a tehetőt áldozatra, az író munkára, minden hazafit kötelmei tiszta tudatára hevítendő: úgy, és akkor, Uraim, a gyásznak e napját vigasz váltandja fel, s e földi életen túl is felettünk örökös lelkében kifejezhetetlen örömmel e szellemi hang fog megzendülni: Nem hiában éltem!

XX.

REPICKY JÁNOS.

Épen ma telik be harmincnyolcadik éve, Tekintetes Akademia! hogy Új-Bars mezővárosában egy szegény mészáros családja, szükölködése közben is, új tagja születésének örvendezett. E gyermek Repicky János volt. Mi egyéb várta e gyermeket, mint hogy atyja mesterségét üzendő, a körök egyik legszűkebbikében fussa le pályáját, nem ismerve, nem nevezve, nyomtalanúl? Azonban a költő szerint fata viam invenient: s egy jelentéktelen változása apja állapotának, alapját vetette meg a lehetségnek, hogy fia dísze lehessen a magyar tudománynak, s kétségkívül nagy nevű ember, ha a sors őt oly hazában engedi születni, mely a tudományt becsülni, az érdemet tisztelni tudja, s azt megjutalmazza. De Repicky magyarnak született, s így azon átok lebegett felette kezdettől fogva, mely gyakran a haza legkitünőbb fiait üldözi és sujtja, míg nem a gondok és szenvedések díjaul kora sírba szállanak, töredékeit mutatva fel csak azon jelességnek, melynek elérésére rendeltetve voltak. Ezek közül volt a mi elhunyt társunk is, kinek emlékezetéhez a csodálás és elkeseredés vegyes érzései tapadnak.

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában, april 23. 1855.

Az ő szenvedéseiről úgy, mint ritka önfeláldozással folytatott munkásságáról — a mily elvonuló, szerény és szótalán volt — csak annyit tudhatunk, a mennyit bizodalmas percekben sokszor inkább sejtenünk, hogysem részletesen felismernünk lehetett. Azért, Tekintetes Akademia, életrajzát nem, csak némi vázlatokat terjeszthetek elé, miknek azonban én, kit hozzá közölünk a legrégibb kapsok kötöttek, hűségökről teljesen kezeskedhetem, és kezeskednek az eredmények is, miket a Tekintetes Akademia ismer, s miket — úgy bízom istenünkben — a nemzet is egykor ismerni, sőt elismerni is fog.

Az a jelentéktelen változás, melyet érintettem, atyjának, ki korponai származásu vala, szülővárosába visszatérése, s mesterségének ott folytatása volt. Itt t. i. megnyílt az alkalom a magába süllyedező, a gyermekek szokott játékaival által nem vonzatott kisdedit tovább iskoláztatni, mint különben hely s körülmények engedték volna. Így lön, hogy a korponai alsó iskolák bevégezése után, melyekben minden társai közt felfogásra, szorgalomra s tanulási kedvre ő messze kitűnt, ugyanott a kegyesrendiek algymnásiumi osztályait is folytatná, s mint első az elsők között atyjától engedelmet nyerne a mester-ség helyett deák tanulmányait folytatni. Az ifjút nem ijesztette vissza szüleinek vagyontalansága, kik neki segédkezeket többé nem nyújthattak : ő bizva saját ereje és munkásságában Selmece ment, s ott, tanulótársait otthon oktatva, végezte be a gymnásiumi s bölcsészeti folyamatot. Innen szüleinek egy jóakarója Pozsonyba menvén, az esdeklő ifjút költség nélkül felvitte oda, hol az evangelikus lyceumában íratván be magát, az e felekezetű növendékek tanításával kereste, ahogy lehetett, mindennapi kenyerét, s e mellett éjjelt nappallá fordítva, a theologiai tudományokat tanulta. És ekkor és itt ébredt fel benne a keleti nyelvek szeretete, melyek ezóta tudományos szen-

vedelmének fő, sőt kizáró tárgyai lettek. Vas szorgalmának sikerült már itt a héber és arab nyelveket, felülhaladva társait, hogy ne mondjam tanítóit is, elsajátítani, a törököt magán szorgalommal magáévá tenni, sőt Tamaskó István tanár, a „De causis linguae sanscritae“ értekezés szerzője, által az óind nyelvre figyelmeztetve, ennek elemeibe is csakugyan e tanítónak vezérlete alatt avattatni. Az öszves előljáróság beclését ekép ritka mértékben bírt növendék megnyerte azon kedvezést is, hogy az iskola segedelmével 1842-ben Tübingába mehetne, szinleg a theologiai tanulmányok bevégzése, de sajátlag, keble biztos sugallata szerint, a keleti irodalomban szerzendő vég kimívelődése végett. Ewald, e kornak legnagyobb hebraeistája, meglepetéssel látta a szerény magyar ifjunak bevégzett avatottságát a bibliai s az arab nyelvekben, s mikép maga emlegeté később oda került ifjaink előtt, fölmentette őt azoknak folyama alól, s a szanszkritnak kizáró üzésére buzdította. Repicky, megragadva a kedvező alkalmat, díjmentesen járta Ewaldnak az indoeuropai tönnyelvről adott privatissimáit, s minden idejét ennek, úgy a többi keleti nyelvek s az öszves keleti tudományosságnak, az irodalom, a föld s néprajz, a keleti bölcsészet és vallások, a történet és költészet teljes és mélybe ható tanulmányozásának szentelte: miután ő e nyelveket nem csak lingvisticai, hanem tudományos szempontból tekintette, s általok az öszves kelet szellemi életének rejtélyeibe kívánt behatni. Így kikészülve visszatérván, Bécsben állapotott meg, hol az udvari könyvtár keleti osztályának kincsei foglalták le; itt kezdte a perzsa nyelv tanulását is, a tübingi tartózkodása idejében zsugorgatott filléreken élödvé, s nem részesülve más meleg ételben, mint melylyel őt — a tudomány táplálta! Ezeknek is elfogytával Pestre jött le, hol Székács társunk által ajánltatva, néhány magán tanórára tett szert, melyeknek szük keresményét nem annyira

az élet szükségeire, miket ő egy falat száraz kenyérral is le bírt csillapítani, hanem a keleti tanulmányok folytathatására szükséges eszközökre fordított.

Ez időtájban történt, Tekintetes Akademia, hogy az egyetemí könyvtár olvasóteremében egy fiatal ember vonta figyelmemet magára, ki a mennyi keleti munkákat bírunk, azokat sorban olvasta, kivonta, kiírta. Ki lett volna ez más, mint Repicky János? Nem sokára látogatásait is vevém, s meg voltam lepetve azon terjedelmes, mély és biztos ismeretek által, miket különösen a hasonlító nyelvtudomány körében, gyakori és hosszas társalgásban, fel nem ismerem nem lehetett. Engem is ily stúdiumok foglaltak akkor el mint segédeszközök a magyar nyelv rokonsági kérdése s eredetének megítélésére, s éltem a kedvező alkalommal magánleckékben annyi felvilágosodást szereznem a szanszkrit nyelv körül, mennyit az indoeurópai nyelvosztály külön természete és rokonságai belátására szükségesnek tartottam. Okom lett bámulnom, Tekintetes Akademia, azt a biztosságot és szerteágazó avatottságot a keleti tudományban, melyet a Mahabhárata egyik szép töredékének, a Nálának, boncolgatása közben oly könnyűséggel és készséggel fejtett ki, mint ha Berzsenyit vagy Vörösmartyt commentálná. Meglátogattam őt, Tekintetes Akademia, s tiszta szobácskájának szinte egyedüli bútoraiul egy kisded könyvtárt találtam, mely többnyire arab munkákból állott, s köztök Freitágnak huszonhat talléros nagy szótára! Tisztelettel hajoltam meg e fiatal ember előtt, kinek nem volt más szerelme mint a tudomány, nem más szüksége mint a tudomány, nem más vágya mint patriam illustrare — mert ő a Lajtán túl minden hazában anyáskodó hazát lelt volna — s nem más jövődjéje mint — gondok és szegénység!

Ez ifju férfúnak, ki nem ért reá barátokat, pártfogókat keresni, némi hatáskört szerezhetni, volt első vágyam: más jutalmát velem volt fáradozásainak nem fogadott el.

Kértem : folyamodnék — bár eleinte díjtalan, de tán jövővel bíró — rendkívüli tanárságért a keleti nyelveknek az egyetemnél még el nem látott szakához. Reá bírtam, s folyamodott. Ekkor közelített a Pyrker-képtárnak József nádor névtünnepén díszes megnyittatása : Repicky János egy arab költeménnyel üdvözlötte a szép napot s annak ünnepeit, melyhez magyar fordítást mellékel. Az egyetemi könyvtár egyik szobájában közölte velem azt ; s miután benne a dolgok állása nem ismeréséből egy meg nem állható szakaszt találék, s őt eziránt felvilágosítam, a könyvtár asztalán készített, néhány óranegyed alatt, egy közel húsz versből álló pótszakaszt, s a művet rögtön átadta a nyomdásznak. Egyidőleg a Tekintetes Akadémia előtt forgott Arab Nyelvtana, mely ahoz értő bírálók előadására sajtó alá is érdemesített. Az alatt Repicky János, ki életét ez időben néhány görög lecke adásával tartotta fenn, hosszalván a tanári kérdés kérését, megjelent a bölcsészeti kar igazgatójánál, ajánlani ügyét — mondjuk : a tudomány ügyét. — Tekintetes Akadémia ! Repicky nem él többé, s így nem sértem meg kiméletes érzését, ha bizodalmas panaszát kibeszélem ; s nem él ama befolyásos férfiú sem többé — de él az igazság, melynek bírószeke valót kíván ; s elmondom a látogatás eredményét. A folyamodó tehetsége iránti kételyek voltak-e a válasz ? Nem. Üres biztatások-e ? Szinte nem ; hanem a mi ezerszerte fájóbb vala a mi barátunknak : szánakozó megmosolygása a szándéknak, lenézése a tárgynak, nevető megkérdése annak : mire való legyen ez a török nyelv ? S ezt neki, ki mélyen meg vala győződve hogy a magyar nyelv eredete s rokonságai kérdését, a magyar ősi, úgy a török-magyarkori történetet a török nyelv és irodalom teljes ismerete nélkül fel nem világosíthatni soha !

Szomorú, igen szomorú idők, Tekintetes Akadémia, s egy közel gyásznak jelenségei, midőn a tudomány sáfárjai

a tudománynak nem mondom minden gyakorlati haszontól független becsét, de oly közel fekvő szellemi gyümölcsösségét sem fogják fel, s hidegen, sőt gúnynyal fordulnak el a hű és szent munkától, félre ismerik, nem becsülik a munkást, ki az élet minden javai és kényelmeire, ki egy egész jövőndő reményeire nagylelkű önmegtágadással néz le, mert földi léte célpontjává, élte jeligéjévé a nagy romainak e szavait tűzte ki: *Patriam illustrare!*

A folyamodás e sáfár asztalán volt még, mikor ez meghalt. Repicky azt be nem várható, s összeroskadva ezen, az emésztő gondnál is nagyobb leverettetés alatt, nevelői helyet keresett, és talált is, a vidéken. E háznál becsültetett, szerettetett a mi barátunk; 1847-ben pedig a Tekintetes Akademia által levelező tagjai sorába vetetvén fel, béhegedt a seb, mely a nem panaszkodni, de titkos bújában evődni szokott ifju férfiúnak annyira fájt. Időközben olvastuk tőle a Társalkodó lapjain az arab költészet rövid ismertetését, melyet a Pesten kevés időt élt, de hosszabbra érdemes „Athenaeum“ nevű egylet estvélyein olvasott fel 1846-ban; s nevelői díjából megtakarított néhány obulusát Keleti Órái első füzetének Szegeden kinyomatására fordítá, melyben az arab, perzsa és török költészet párhuzamos megismertetésére vegyes költeményeket adott, verses fordításban, az említett nyelvekből; mik a forma gyarlósága mellett is becses, mert jellemző, adalékok a keleti szellem megértésére. Még is e vállalat a kitört forradalom által még nevelt részvégtlenség következtében már csirájában elhalt. Szinte a forradalom okozta, hogy növendéke a világba lépett; s így Repicky 1848-ban ismét Pesten találjuk, hol a szinte gyermeksege óta egyedüli támaszához, a házi tanításhoz tért vissza. Ekkor volt az, hogy az akadémiai könyvtár írnokei állomása megürült. A mi felejthetetlen másod elnökünk, gróf Széchenyi István, sietett a ritka embert e helyre beiktatni,

s őt, tudományos érdemei tekintetéből alkönyvtárnoki címmel és állással ruházni fel. Ekkor a mindig kevés igényű, s a kevésből sokat venni tudó ember egy hozzá méltó nőt hozott kisdéd hajlékába, ki szerető gondjai s fáradhatlan munkásságával hátralevő életének jótékony nemtője lett. Kisdéd jövedelme mellett is, mind személyén mind házában rend, tisztaság és csín mutatkozott; idejének és szorgalmának fele az intézeté volt, melyet szolgált; a nap másik fele leckék által vétetett igénybe, és csak midőn a csendes éj ereszkedett le a földre, midőn a szerencsésb világfi a nappalnak örömeit piheni ki, vagy éjjelt nappal cserélve új élvekben örli le senkinek nem kellő életét: akkor ülhetett a mi barátunk a munkához, melyet nem magának, de neked tett, ó haza, hogy nyelved és történeteid felett új meg új világokat gyűjtson.

Vége 1851-ben célt értek barátunk régi ohajtásai. A cs. kir. közoktatási minister úr akkori ideiglenes országfőnök báró Geringer Károly úr ajánlására is, ki szinte avatottja a török nyelv és irodalomnak, e tárgyak felett vele többször társalkodott, őt a keleti nyelvek magántanárává nevezte egyetemünk mellé, hol sorban a török, perzsa és szanszkrit nyelveket tanította, egy elismert becsű Gyakorlati Török Nyelvtant tett közzé, s kevés, de buzgó tanítványokat nevelvén, a múlt évben, sőt ezimént is, szinte halála ágyán, ugyan azon minister úr által tiszteletdíjjal s elismeréssel lön megörvendeztetve. A Tekintetes Akademia javaslatára pedig elhunyt dicső emlékezetű elnökünk őt azon évi oct. 6. a török-magyar történeti kútfők gyűjtése és ismertetésével bízta meg. E megbízás gyümölcsei lettek a török-magyar kori történetírást érdeklő bécsi kéziratok lajstroma, a jászberényi török levelek másai és fordítása, Naima török történetiratainak kivonatos fordításai, mik közül a váci táborozás kezdetét 1596., Szaturdzsi Mohammed tábornagy dolgait, a zsitva-

toroki béke történetét, ugy Hatvan és Eger ostromát és meghódítását 1596. előadatni is hallottuk; továbbá Dzsáfer pasa névtelenének magyarországi emlékiratait; a Derbend-Náme kivonatait, a lévai török levelek fordításait, Szulejman cs. naplójából a magyar hadjáratokat illető részeket, Dzselaalzáde kivonatait, s egy egész kis török-magyar okmánytárt: mikre nézve 1854-ben a Történelmi Bizottmány tagjává is kineveztetett. Ezeken kívül több folyóiratokat becsesített apróbb historiai közleményeivel; név szerint az Új Magyar Muzeumban Ali Mondataiból adott egy fogást, a zentai ütközet történetét török írókból, az arab rím-prózát és Haririt ismertette, s legújabbán a turk nemzetiségeket terjesztette elő Cazwini kosmographiája után. A Jerney János Parthiájára közzé tett Észrevételeivel oda kívánt hatni, hogy teljesebben nem ismert nyelvek nevei és szavai értelmezésével historiai célokra a tudomány kárára játékot ne üzzünk. És ezeken kívül egy eredeti munkát hagyott még, Tekintetes Akademia, kéziratban, Szeladeddin történetét, keleti forrásokból dolgozva, de tekintettel a középkori keresztyén tudósításokra is, melynek Évkönyveinkben kiadása által a Tekintetes Akademiának jut azon szép tiszt, ezen, ritka lelkesedéssel csak is a tudományoknak élt férfinak maradandó emléket emelni.

Ki fogja köztünk állíthatni, Tekintetes Akademia, hogy azon férfiú, kiről inkább mint sok másról mondhatni el a költővel:

Multa tulit, fecitque — — sudavit et alsit

nem e kifogyhatlan munkásságnak, az általa rejtegetett, s éppen mert rejtegetett, annál mélyebben érzett keserőségei és gondjainak áldozata gyanánt halt-e el? Betegsége a szívben volt. November 27-dik vett utolszor részt ez osztály ülésében, melynek díszje lön. — Ezután mintegy rögtön lett szenvedővé, s a baj, sebes változások közt, martius

25-kén ragadta ki közülünk, férfiú kora legszebb virágjában. Lesz-e ki e férfiút nekünk pótolja, lesz-e ki ily változhatlan szeretettel, kitűréssel, sőt elszánással e hálátlan, de a hazai nyelv és történettudományt nem sejtett fényű eredményekkel biztató mezőt utána mivelendi : erre a jövő ad majd választ. De nekünk kötelességünk e lelki nagyságot tiszteletben tartanunk, s követés példájaul általadni maradékainknak.

XXI.

HETÉNYI JÁNOS.

Tisztelt gyülekezet! Rég éreztem elégtelenségem nyomasztó súlyát nagyobb mértékben mint ma, midőn társasági törvényink meghagyásából Hetényi János, akadémánk és tudományosságunk egyik első rangú bajnoka, e mindent átölelő, átható, s önálló erővel alakítani tudó szellem elhúnyta feletti fájdalomunknak szót és kifejezést kölcsönözni kell. Ohajtottam, reményltem, hogy e terhet szakbeli társai valamelyike leveszi vállaimról; de miután második éve telik immár a nagy korú, de ránk nézve még mindig korán eltűnt férfiú halálának, s a hála és dicsőítés szózata mind eddig késik; szólanom kell, tisztelt Akadémia, nehogy a lelketlen egykedűség vétkének csak színe is elhomályosítsa azon kegyeletet, melyet szint oly mélyen érzünk neve említésénél mí, mint fogja azt a későbbi kor történetírója érezni, ki azon szép tisztben járand el: a magyar szellem irányait és tetteit a bölcsészet mezején nyomozni, méltatni, s mi arra érdemes, dicsőíteni.

Ki gyanította közölnök ez előtt húsz s néhány évvel, mennyi tudomány, mennyi elmélkedés gyümölcse, mily buzgó akarat s hatásra készülő hév egyesült egy félreeső helység ismeretlen papjában, midőn e tisztelt osztály elő-

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában jul. 2. 1855.

szőr nyitván meg a bölcsészeti versenytér sorompóit, philosophiai művelődésünk története s hátramaradásunk okai fejtegetését tűzvéni ki, azon egy névtelen bajnok, leeresztett sisakkal jelent meg, kiben a pályabírák egyike legott felismerte azon mélyelmű, önálló gondolkodót, kit a hazának összes philosophiai közönsége, midőn munkája, bár csonkítva jelenhetett csak meg, örvendő meglepetéssel üdvözlött; ez után pedig több évek során át új meg új diadalmi koszorúkat aratni örömmel látott.

A pályázó Hetényi János volt. Nyomban ez első, csak fél szerencsű, verseny után, 1834-ben a történettudományi, 1836-ban és 39-ben a philosophiai, 1840-ben ismét a történettudományi osztály mindannyiszor neki ítélte az első rangot. Tárgyai munkáinak : honi városaink befolyása nemzetünk kifejlése és csinosbulására; a lélektan hatása az erkölcsi és polgári nevelésre, a pantheismus természete, eredete s befolyása a bölcsészeti rendszerekre; végre a régi magyar várszerkezet eredete, változásai s hatása alkotmányunkra, voltak. Ezekhez még három diadalmas versenye járult más testületeknél : egy, 1840-ben, a pesti protestáns egyetem iránt; s két más, egészen elütő, t. i. az államgazdászati szakban, név szerint 1844. a robot és dézma kérdése feletti, melyért a Gazdasági Egyesület jutalmazta meg, és 1846. egy más, az Erdély reménylhető anyagi kifejléséről a földbirtoki viszonyok célszerűbb rendezése által, melyért egy erdélyi társulat ítélte neki az elsőséget. Sőt beküldött ő 1847-ben a Kisfaludy Társasághoz is, ennek jutalomtételére, egy magyar mythológiát, mely azonban idején nem érkezvén, visszautasított.

Sokan, kik az író készületeibe és szellemének irányába mélyebben be nem tekintenek, kik lélektanilag nem méltatják azon hatást, melyet gondolkodni és munkálni szerető lelkekre ily elszigeteltségben, rokon lelkekkel közvetlen eszmecsere hiánya mellett, s buzdítónak s végre

kiadónak is nem létében bármi külső alkalom és felhívó ok gyakorol : kapkodásról, írói mesterembségről voltak hajlandók vádolni Hetényinek e többféle pályára szállását. Mí, hogy méltányosak legyünk azon férfiú iránt, ki a maga fő szakában, a philosophiában, oly hathatós szellemnek bizonyította magát, tartózkodni fogunk a hirtelen és könnyed itélettől; hanem tekintettel az imént érintett körülményekre, tekintettel a férfiú művelődési folyamára, és végre munkáira is, ki fogjuk tűzni azon szempontot, mely nem csak méltányos, de az egyedüli helyes is.

Egy tekintetet tehát élte folyására, mely minden egyéni működés fő feltétele, legbiztosb megmagyarázója leszen sok oldali működésének. A mí társunk hasonnevű atyja Komárom mellett, Ekelen, sok éven át ref. predikátor volt. Itt született fia 1786-ban július 26., itt vette ez első készületeit, miket Komáromban, Pozsonyban, Debrecenben folytatott, s mely utóbbi város collegiumában a fensőbb osztálybeliek köztanítója s 1812-ben ellenőr és senior volt. Innen meghívatott a komáromi iskolához tanárnak, de eltökélett szándéka lévén a külföldi tudományos egyetemek főbbjein kiegészíteni itthon vett műveltségét, mellőzte a meghívást. Azonban az akkor Napoleon ellen folyt háború gátot vetvén szándékának, kénytelen volt a harc végét bevárni, s így csak 1814. év elején létesülhetett utazása. Addig, tehát másfél évig, atyja házánál folytatta tanulmányozásait, miután már Debrecenben megkísérlette volt a tudományos öndolgozást két izbeli előmozdítatásai alkalmával : *De genio et usu artium liberalium*, és : *De scholis realibus* nyilván értekezvén. Az ohajtott lehetőség beállván, egyenesen Göttingába ment, hol Staudlint a theologiában hallgatta, Tychsennél, a híres keleti tudósnál, magán leckéket vett az ázsiai vallások philosophiájáról, s hallgatta Eichhornt a bölcsészetben, s épen bölcsészti iránya folytán Blumenbachot is a physio-

logiában; és csak, mert atyja halála után ennek helyébe papnak választatott, rövidítette meg tervelt utazását, úgy hogy felső és alsó Németországon tett sebes körút, s Bécsben az udvari könyvtár kincsei közt töltött két hónap után, atyja helyét elfoglalni sietne, melyet mind halálaig, községe köz szeretetének folytonos jelei közt, tartott. E mellett, mi szinte vet világot némely munkálkodására, az iskolaügyben is igénybe vétetett hitsorsosai által; sőt 1823-ban az I. Ferenc által Bécsben felállított protestáns theologiai intézethez, díszszel kiállott csőd következtén, az ágazatos hittudomány tanárává neveztetett; de miután ez intézet a reformátusok részéről egyáltalában nem kerestett fel, e kinevezésnek következés nem adatott.

Theologiai studiumai mellett tehát bölcsészeti, történeti, anthropologiaiakat is űzött, s így azon tudományos egyetemiségre törekedett jókorán már, mely nélkül a philosophia egyoldalú, kopár és szobaszerű marad örökké. Kiegészítette ez ismektört azon részvevő figyelem, melylyel a jelenkornak sokféle változásait követte e század eleje óta már, s melyek hazánkban is a politikai eszmék fejlődésére hatalmasan hatván, közéleti érvényre és fontosságra vergődtek. Ehez képest a magyar történet, a jelené úgy mint a múlté, melyre a jelenkorról gondolkodó elme természetesen utaltatik, neki is nem csak része lett az egyetemes emberi történetnek, hanem mint a hazai jelen és jövő megértése s megismerésére szolgáló nélkülözhetlen kulcs, lassanként előtérbe lépett, s méreteinek a társadalmi viszonyokról folyton élő anyagot nyújtott. Így lön, miszerint az akadémia historiai osztálya eléggé elkészülve találhatta arra, hogy midőn a heni városok befolyását a nemzeti művelődésre kívánta fejtegettetni, Hetényinek, ki a philosophia elibe már rég gyakorlati célt tűzött, t. i. az emberi életnek egyénileg és társadalmilag boldogítását, szépítését — mint ő nevezni szerette; s mely

vége, hogy tapasztalati úton haladhasson, különösen a mívelődéstörténeti stúdiumok rég másod szakjává váltak — e történeti készületei csak némi különyszerű kiegészítéseket követeltek. Így létesült e pályamű, mely ha adataiban nem teljes, miben lakhelye sem kedvezett, és épen ezért combinációiban nem általán való is, de mint philosophiai mű mindenkép tekintetre méltó volt. A várszerkezet kérdése sem kevesebbé függött össze a társadalmi állapotokkal, a mennyiben ezekre, s ismét a közmíveltségre is, hatalmas befolyással volt. A közgazdászati művekben is azon a köztársaság érdekeit magasb szempontból felfogó philosophiai főre akadunk, melytől a jogtudós, ki gyakran nem ily áttekintő állásról itéli azokat meg, nem keveset tanulhatott. A tantúgy fekerítésére végre gondolkodásai, tapasztalásai, sőt élményei és ön működései által volt meghivatva. Mit lendített volna a magyar mythológiára, miután e műve kéziratban hever, nem tudhatjuk; nem, miután azt sem tudjuk, mely forrásokból merített; de Hetényi, ki még Göttingában az ázsiai vallásokat különös tárgyává tette figyelmének, nem lehet, hogy munkájában legalább termékeny philosophiai eszméket, és sok feldeítő hasonlításokat a további vizsgálatnak ne nyújtson.

Hosszas volnék, Tekintetes Akademia, ha mind azon egyes értekezéseket, miket egyenesen fő szakjára, melyet hosszú életének feladásává tett, melytől várta legnagyobb hatását úgy, mint dicsőségét, el kívánnám sorolni; ezokat, mik ezen akademia körében olvastattak, s részint Évkönyveink és Tudománytárunkban, részint Értesítőnk folyamaiban, részint végre az Athenaeum és Figyelmező lapjain láttak világot. De nem hibázok, ha, ámbár ez irányról engem csak érintések illetnek meg, mint némileges előrajzát tudományosan kifejtendő rendszerének, azon első nagyobb művét emelem ki, mely már 1825-ben készült, de csak tizenkilenc évvel később s akkor is csak saját

költségén jelenhetett meg. „Sarolta és Adalbert“jét értem, melyet ő „hőskölteményszerű történetirási festvénynek,“ s „vallásos erkölcsiség gyarapítására készített népkönyv“-nek nevez, de mí, tekintettel a szépműtani osztályzásokra s a mű uralkodó irányára, bár prózában iratott, helyesben philosophiai tankölteménynek nevezhetnénk, eposi formában és hosszabb beszélgetésekkel átszöve. Épen ez iránynál fogva, mely nagyon is érezhetőleg lengi át az egészet; bár az epostól az elbeszélő alakot, a féltörténeti világitást, a költői ékecsitést, sőt a machinát is elkölcsonzi, de mely valódi egyéni alakok helyett, az ily ikerművek eredendő bűnével csak jelveseket állít elénkbe; az nem annyira szépzészet, mint tartalmi tekintetben köti le figyelmünket, a mennyiben benne találjuk már philosophiai rendszere előhírnökét. Neki t. i. a philosophia vég elemzésben gyakorlati tudomány, mely mindent, mi nem ilyen, köréből kizár, melynek vég hivatása a szép, jó és igaznak létesítését sürgetni; miknek forrása, előképe, szerinte is, az istenség, mint az örök szép, jó s igaznak konkrét fogalma levén, a bölcsészet első teendője is, ezeknek isten által látható és szellemi világban kifejezett törvényességét ki-nyomozni, megismertetni, s egyénileg és társadalmilag valószínűsítésüket létünk fő és vég céljául bebizonyítani. Szerinte e megismerés az ész s a kedély erői által éretik el, s azért ezeknek egyezményes művelése szükséges eszköze a cél-
nak, nehogy vagy a rideg gondolat és kétely, vagy a vak hit és babona áldozatául essünk. A vallást tehát, mely egyezményes bölcsészete zárkövét képezi, nem csak hitre, hanem meggyőződésre is kívánja alapítani; s mert a keresztyénség épen azt igyekszik a kedély útján valószínűsíteni, mit a tiszta ész útján a bölcsészet fejt ki és bizonyít: a Krisztus tana neki a legfenségesebb bölcsészet, maga a tiszta és legnemesb emberiség: az isteninek emberileg létesítése. És a keresztyénség ez igazsága, szépsége, emberítő

s boldogító erejének feltüntetése kísértetik meg a magyar nép megtérítése történetében, melyet ő kevesbbé István erőhatalmas eljárása, mint már Gyéza alatt Adalbert s a nagyfejedelemnő által a meggyőződés fegyvereivel tekint véghez mentnek. Bármit tartsunk, tisztelt Akademia, azon művekről, melyek a költészetet eszközül, vagy épen csak segédül használják bizonyos igazságok megkedveltetésére; s bár „Sarolta és Adalbert“ről önkényt bevallom, miszerint bölcsészet és költészet benne inkább egymás mellett, mint egymást áthatva jelennek meg — mint azt annyi más, neves tanköteménynél is tapasztaljuk — tartalma nem csak társunk szívének, hanem eszének, s formája, alakító képességének becsületére válik; s ha mégis a mű viszhang és hatás nélkül pendült el, az nem a bölcsész és író, mint inkább a nem korszerű forma, hogy ne mondjam a kor szelleme rovására irandó, mely mindentől, mi a lélek s az élet magasb szellemi érdekeivel foglalkodik, hideg közönösséggel fordul el. De ő, mint láttuk, nem csüggedt el, hanem folytatta nemes munkásságát, s mind világosban kifejtette azt társodalmi alkalmazásaiban is, különösen midőn körünkben a romaiak philosophiáját főbb jellemvonásaiban, s ismét Széchenyi Istvánt „mint nemzeti nagynevű bölcselkedőnket“ állította elő. Azon nézeteket, miket itt, és elébb, sokszor és több oldalról, az emberi élet külön, de mindig legfontosb, irányaira vonatkozva, fejtegetett, egybe foglalandó volt azon nagy műve, melyet húsz év óta soha szem elől nem vesztett: az öszhangzati rendszer organonja, mikép ő azt nevezni szerette; s melynek a magyarnak nemzeti szelleméveli megegyezésénél fogva mély behatást és hosszú jövőndöt ígért. Ismerjük már azon irányt, melyet ő a philosophiának kitűzött; mely szerint e tudomány, mellözve a fogalmak iskolai és dialektikai szörszálhasogatását, az ember minden nemes érdekei, a vallási és erkölcsi, a társodalmi és művelődésiek tisztába hozatalában

találja fő célját, hogy egykor egy nemesített, erkölcsiebb s az élet szépségét a tudományos és művészeti kiképzésben lelendő emberiség vallás- és törvénykönyvéül váljék. Nem kívánok pálcát törni egyéb rendszerek felett; de, habár a bölcsészet úgy mint a művészet legfelsőbb elve egy s azon örökké: a kettőnek világtörténete mutatja, hogy különféleképp jelenik meg idők, népek, éghajlatok és mérséklemény szerint; hogy más a harmoniai műveltségű görög-nél s a főleg politikai életű romainál, más a képzelmes keleti s a bensőséges keresztyén népeknél, más az éjszának józan és szemlélődésre —, s ismét a délnek heves és érzékiségre hajlamló nemzeteinél; s hogy a mely nemzetnek szellemi sajátosságai az érintkezések folytán másokéba be nem olvadtak, valamint költészete, úgy bölcsészeti organumai is mások és sajátok lesznek. A nemzeti philosophiákra vonatkozom, tisztelt Akademia, valamint nemzeti műszellemről is szólunk fennakadás nélkül; s Hetényi rendszere is azért, s annál inkább jelent meg nemzeti irány és színezetben, mert ő a magyar szellem természetes hajlami szerint bölcselkedett — szinte mint a valóban nemzeti költő a magyar érzést és képzelmet tükrözteti vissza a művészet általános vásznán. S e saját, ez egészen a magyar szellemnek megfelelő, concrét, s folyvást az élet gyakorlati érdekeire célzó, bölcsészeti rendszernek befejezésében szakasztotta félbe e nemes életet a halál. Hattyúdala azon munkája volt, mely e helyen mint „a magyar Parthenon Előcsarnokai“ kötötte le néhány év előtt figyelmünket, s mely, ha erre még szükség volt volna, azon kritikai áttanulásáról tanúskodott az összes philosophiai történetnek, azon éles, tiszta felfogásról, átlátszó s hódító előadásról, mit egyebünnen ismerünk már, de mely diadalmát ez Előcsarnokokban üllötte. S ezen előadások emlékezete az, tisztelt Akademia, mely oly fájdalmassá teszi Hetényi Jánosnak idő előtti elhalását, elhalását akkor, midőn nagy

munkája annyira haladt volt már, hogy egy szerencsés év alatt azt immár bevégezve reménylette a Tek. Akademia által a nemzetnek bemutatni.

Ennyi legyen tőlem, s e pár percre mik Hetényi emlékezetének voltak szánva, elég. De a Tek. Akademia gondjaiba ajánlom elhúnyt kitünő tagja dicsőítését az által, hogy Parthenonját homályából elővonta, emlékezetének megüllését pedig oly tag által rendelje el, ki összes szép épülete vázolásával meggyőzhesse a kételkedőt is, miszerint vele oly csillag töröltetett le tudományos egünk-ről, mely a mint annak dísze volt eddig, úgy akademiánknak is mindenkor büszkesége marad.

XXII.

KISS BÁLINT.

Régi tartozást rovak le ma, Tekintetes Akademia, midőn intézetünknek most két év előtt elhunyt Nestorának, Kiss Bálintnak emlékezetét újítom meg. 1853-diki martius 25-kén hunyt ő el, hosszú és tevékeny élete nyolcvanegyedik évében, négy heti sorvasztó betegségből, csak kevés napokkal végső órája előtt szülvén meg a munkától, melyben töltötte férfiúi és agg korát.

Kevés és nem változatos vonásokból áll össze azon kép, melyet életéről rajzolhatok. Vésztőn Békésben születve 1772. december 9-kén, ott kezdte, s a debreceni főiskolában folytatta tanulását; s miután már három évig szülőhelye iskolájában taníta, engedve a bővebb kiképzés szomjának, Németországba ment, hol a jénai egyetemen töltött egy év —, s a szász és bajor nevezetes városok és nevezetességeik meglátogatása után 1799-ben haza térvén, három meghívás közül a szentesiekét fogadta el, s július 13-kán mint papjok új hivatalába lépven, ötvennégy évig viselte azt, közönségesen tisztelve s mint lelki édesatyja szeretve a nagy község örege, ifjától. Ugyanitt fejezte is be, mint a békés-bánsági egyházmegye espereste, hosszú, áldásos életét.

*) Olvastatott az akademiában jul. 9. 1855.

Elmondták felette, mit ez erényes lelki tanítóról s egyházi előljáróról mondaniok kelle, több paptársai azon díszes és népes gyászünnepen, mely eltakarítatásakor rendeztetett. Nekem e helyt az íróról kell szólanom. Kiss Bálint több szakban sikeresen dolgozott; főleg a vallás és néptanítás ügyét több elismert használatosságu munkával mozdította elő. Első írói kísérlete még 1808-ból való, melyben „azon módokat fejtegette, mik szerint a közönséges isteni tiszteleteken mondatni szokott könyörgéseket úgy kellene készíteni és elmondani, hogy azok a vallásbeli felvilágosodásnak s egyszersmind a kegyes életnek hathatós elősegélői legyenek.“ Az itt kifejtett nézetek vezették őt szent tisztében is, s lették rendszeres kifejtésöket azon munkában, melylyel pályáját bevégezte: t. i. a rövid idő alatt kétszer megjelent „Természeti és Keresztyén Vallás“ tanában. Kidolgozta utóbb a keresztyén vallás főbb igazságait, az erkölcstudományt, egy népszerű életrendtant, mik bár ki nem nyomtatva, egyházkerülete elemi oskoláiban sok évig általánosan használtattak; valamint a tiszántúli superintendens használatára a feletti értekezését, „mi módon lehessen különféle hasznos tudományokat könnyen érthetőleg és foganatosan a kisebb nemzeti oskolákban tanítani úgy, hogy a gyenge gyermekek figyelmezésre szoktatva örömmel tanuljanak, értelmök világosodjék, erkölcsök javúljon, viseletök tisztességes legyen, s egészségök és friseségök megmaradjon.“ Csak az utóbbi években, midőn kézirati segédkönyvei becsét a hosszabb tapasztalás bebizonyította, nyomatta ki átdolgozva Olvasásra tanító könyvét, Első évi Oktatóját, Nöitanát, s a Földmívelő Oktatóját, mik részben szinte ismételve kerültek sajtó alá.

Tudva, hogy egészséges lélek csak egészséges testben élhet, ifjabb éveiben testi erejét kézi mesterségben s a gazdaszat körül is gyakorlotta; s ez iránybeli tapasztalatai s tanulmányozásai eredményeként támadtak következő

értekezései : „A chemia mellett, még eddig tudományos célból kevesse használt ízlő és szaglő eszközeink által mi módon lehetne a növények alkotó részeinek közelebbi ösmeretére jutni?“ mely kéziratban maradt. Egy könnyen járó vas eke készítése módjáról, mely 1818-ban Pethe Ferenc Mezei Gazdájában jött ki; egy más a cserep zsindelek hasznos voltáról s könnyű móddal készítéséről a Tud. Gyűjtemény 1820-ki folyamában; végre 1826-ban az alsóausztriai kormányshöz egy, a szokásban levő vízi és száraz malmok hibáit s azoknak miképeni jobbítását tárgyazó beadványt tett.

De már ez idő körül historiai stúdiumok felé kezdett fordulni figyelme. Egyháza levéltárában egy kézirati munka találtatott : „a szentesi ekklezsia krónikája,“ mely annak történeteit 1700-tól 1765-ig tárgyalta. Némi hivatalos érzés elhatározta őt annak folytatására, s megkészsült az, a nevezett évtől 1825-ig, két ivréti kötetben hatszáz lapra terjedve. Az ily munkával járó kutatások beavatták őt emesterségbe, s ekép folytatott egyháztörténeti tanulmányai második, gazdagabb és tanulságos gyümölcseként állt elő „a helvét vallástételt követő békés-bánsági egyházvidék vallási, polgári, tudomány- és földleirási története“ négy kötetben. E közben egy magyar onomastikon eszméje is ébredezett benne. Mint ilyennek leggazdagabb forrása, a híres „Ritus explorandae veritatis“ kapta meg figyelmét mindenek előtt, s eredményezte ennek fordításán kívül a nehezebb értelmű szók fejtegetését s a hely- és személynevek betürendű sorát; s ugyan ezen folytatott gyűjtések és vizsgálatok birták reá, hogy az akademiának 1837. kitett nyelvtudomány-osztályi kérdésére : „Melyek legyenek a két hazában és hajdani magyar tartományokban részint fenlevő, részint régi emlékekben találtatő azon magyar hangzatú helyirási és családnevek, melyeknek eredeti jelentését bizonyossággal, vagy legalább hihetőséggel meg-

határozhatni?“ Ő is versenyezne. A nagy terjedelmű, s részletes elődolgozatok szűkében nehéz feladatnak azonban sem ő, sem két versenytársa eleget nem tehetett. Köz figyelmet egy szinte azon időben készült és 1839-ben megjelent régiségvizsgáló munkája gerjesztett: Magyar Régiségei t. i., miknek első részében a nemzet eredetéről neve, nyelve, írása, öltözetei vizsgálata után szól, megkülönböztetve őket a scythák és húnoktól; a másodikban régi székei s történeteiről; a harmadikban a régi magyar vallásról.

Nem tagadhatni, tisztelt Akademia, hogy társunk sok olvasottsággal, de fájdalom korántsem annyi ítészeti szigorral, látott feladata megoldásához. A nemzet eredetét ő egész komolysággal Noe harmadik fiára, Madájra viszi vissza, ki Josephus Flavius szerint a médok őse volt; és ezt csak azért, mert e név a „magyar“ névhez némileg hasonlít. Hogy pedig a kettőt azonosíthassa, a medusok Herodot szerinti Arius nevek gyökérszótagjához folyamodott, mely kettőből aztán könnyen megkésztült neki a Madaj ar, vagyis, ha, úgymond, a középső *a* betűt alig hallható shévává változtatjuk, a Madjar vagyis Magyar név. Neveztettek-e a médok valaha állítólagos ősük után, tétetett-e valaha a két külön eredetű név össze, melyek másodika neki magosságot, s egyet jelentene a chaldaei harral, a szláv horral, s a magyar orommal: azt ő lényegtelen ellenvetésnek tartotta. Pedig ez önkénytes, és semmi kútfőben nem találató összetett nemzetnéven emelkedik, mint alapon, állításainak egész épülete, egyetlen egy nagy elvkövetelményképen. Innen leszen már a magyar és méd nyelv is egy s azon, mert hiszen Strabo szerint Ázsiában egy nyelv uralkodott, a magyarok pedig Ázsiában laktak! De a médok a syrusok közé számítottak, tehát a magyarok is végre a syrusok közül valók. Ez így lévén, a magyar nyelv a zsidó s a syrochaldaeival rokon, tehát a sémi osztályhoz

tartozik, mit aztán egy bő zsidó és syrochaldaei szó- és névtárral bizonyítgat. Innen nyeri meg továbbá számos elavúlt s ma már értelemvesztett magyar hely- és személy-név a maga felvilágosíttatását; innen győződünk meg, hogy nemzetünk Jób idejében „tudományos, pallérozott s virágzó állapotban élt.“ De Diodor és Plinius az írás feltalálását az assyriusoknak tulajdonítják: Assyria pedig és az azzal határos és sok ideig egy kormányzó alatt volt Média őseink első hazája: tehát voltak betűik őseinknek, még pedig az assyriai és phoeniciekhez hasonlók, miket véges végül a XVI. században Telegdi János mentett meg az örök feledéktől!

Nem emelem ki, tisztelt Akademia, miképen e vizsgálatok folyamában nem kevés ellenmondások fejlenek ki; mikép megvallja ugyan szerzőnk, hogy arra, miszerint „a mágusok magaroknak vagy mogaroknak nevezettek volna, bizonyítványt a históriában nem talált“: de már utóbb a mágusok vagy magyarok köz névvel hunosoknak neveztetnek, mert az építés feltalálói, a „kunnyók“ első építői ők voltak; s ekkép im birtokában vagyunk a régi magyarok míveltségtörténete alapjának, mert a mit a világtörténet a mágusoknak tulajdonít, az magyar találmány, vagy legalább egykorú közbirtok. Hogy a médok és más hunos nemzetek régi írásai elvesztek, megfejtí — a mit már e historiai oskola felsőbb sugallatból tud — az, „hogy világi dolgokról írtak: históriát, geographiát, philosophiát;“ a zsidó írott emlékek közül is csak azok jutottak ránk, mik vallásos dolgokat foglaltak magokban s mint szentek megmaradtak; a hunos-magyar betűk is csak imakönyvekben maradtak meg, úgymond: — hogy ezek, a mennyiben ilyek léteztek, keresztyének voltak, az melles dolog. A hosszas vizsgálat alatt léptenként annyira felvilágosodik a kérdés, hogy végre régi magyar írásunk formaváltozásai, betűszáma, sora, iránya is kiderül, sőt vé-

gúl kitünik, miszerint az régibb a syrus, az arab, a görög betűknél, mert hisz emezek már jobban kiformalvák. De számneveink is syrus eredetre mutatnak, sőt nemzetünk régi öltözetei, melyeket az ariusoké szerint ír le, hívén egyeznek a közelmúlt időkével. S itt már divatképet is veszünk!

A skytha, a hún rokonság sok bajt szerez társunknak. De már itt nem követem őt; s még kevesebbé a második részben, őseink régi történetében, melyben őket Médiából második hazájokba Ázsiába, innen Kipcsakba, majd Etelközbe, s végre Magyarországra hozza be; hol valamennyi nehéz oldatú kérdések, a skythák és húnok, a parthusok és besnyők, az avarok és ephthaliták, a sabirok és sabartoasphalok stb stb rokonságai vagy különbözőesei fejtegettetnek: nem ritkán a scylla és charybdis közt evezőnek kinjaival. Nyugalmasabb menetet vesz a munka, harmadik részében, hol a régi magyar „azaz mágus“ mythologia Zoroaster szerint kényelmes neki-ereszkedéssel tárgyalatik, s azon kevés érintkező pontokkal, miket a historiai források a magyar vallásra nézve csak elvétele nyújtanak, könnyen kiengeszteltek. A negyedik rész, mely talán az állami és jogi viszonyokat tárgyalta, kéziratban maradt, miután Fejér György, társunk felett kettős támadásban könnyű és teljes diadalmat vívott ki.

Tisztelt Akademia! rövid vázlatban kívántam azon aberrációk eredményeit felmutatni, melyek felett nem mosolyganunk, hanem igenis elkomolyodnunk annyi okunk van. Mert elhunyt társunk nem magányosan áll historiai vizsgálódásaink terén nagyszerű, és más nemzetek elfogulatlan tiszta nézetmódjokat tekintve bámulatos, tévedéseivel; hanem mint tagja egy egész iskolának, mely folytonosan kútföket emlegetve, ősi történetünket minden tudományosságból kivetköztette, s lázas álmak chaoszává bélyegezte: mert minden következtetéseit nevek fejtegetésé-

ből eredezteti, még pedig oly fejtegetésekből, mikre nem pusztán historiai olvasottság, hanem főleg teljes és mély avatottság az összehasonlító nyelvtudományban jogosít. Mennyi tudás, hány éjjelek fáradozásai, mennyi önáldozó odaadás, költség, sőt életöröm ment füstbe ez áltudomány bálványos oltárán! Mennyit tehetett volna Kiss Bálint is, ki, mikép két szintoly terjedelmes mint fáradságos historiai monographiájának olvasói állítják, képesítve volt e szakot sikerrel művelni; mennyit tehetett volna ő, ha historiai s nem mesés alapon, ahhoz mért készüllettel, s mindenek előtt elfogulatlan elmével lát a munkához! De így egy munkás élet fele eredménytelenül folyt le, s hajlandó vagyok azon több egyedrajzokat is, miket a magyar régészethez tartozólag kéziratban hagyott, látatlanban elítélni. Hogy tehát emlékezete ne egy nagy tévedéshez maradjon kötve, ohajtom, s ohajtjuk kétség kívül mindnyájan, miszerint a különben érdemes férfiú egyháztörténeti munkái, melyek, mint értesülve vagyok, becses adalékokat tartalmaznak a polgári történelemre, föld- és helyrajzra, a műveltség- és irodalomtörténetre is, hitsorsosai által pártfogásba véve, világot láthassanak. Örömmel elfogjuk akkor azon áldozatot feledni, melyet az áltudomány isteneinek hozott, s az őszinte s nem kétes elismerés télizöldjét sirjára hinthetni.

XXIII.

PETÉNYI SALAMON.

A tudománynak is megvannak a maga áldozatai, Te-
kintetes Akademia, valamint az erkölcsi, a vallási, a tár-
sodalmi eszméknek; s megvannak nem csak a négy fal s
az éjjeli mécs tudományainak, nem csak a világrészek föl-
fedezésének, a vadonok bekalandozásának, az Aetna és
Vezúv észlelésének; nem csak a természeti tudományok-
nak, legnagyobb mérvökben: de vannak a természetviz-
gálat szelidebb, látszólag veszélytelen nemeinek is: s
egy ilyet gyászolunk azon kedves, azon tisztelt emberben,
kit csak azimént kísérték Önök sírjához, Petényi Sala-
monban. Ó sok az, mi e névnel részvételünket, tiszteletün-
ket költi fel, s nem kevesebb, mi kora elvesztése felett
mély fájdalmat gerjeszt kebelünkben: mert benne egy az el-
mét, képzelmet, érzést egyformán művelő, gyönyörködtető,
nemesítő tudománynak köztünki Mózsését veszítettük el, mi-
előtt ő-még az ígért földét láthatta, mielőtt mind azon jót,
szépet, nagyot kivihette, s azon tudományt voltaképp meg-
alapíthatta s keletbe hozhatta hazánkban, melynek nappa-
lait és éjjeleit, állását s jövődjét, vagyonát s az élet min-
den kényelmeit, sőt emberi örömeit, s végre magát az éle-
tet is feláldozta. De azért Petényi még is boldogtalan nem

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában oct. 29. 1855.

volt : ő a természet vizsgálatában oly nemeit és mértékét éldelte az örömeknek , melyeket a világ szegény gazdagja nem ismer ; ő abban nem csak az alakok és színek millió változatait , e szeszélyesnek látszó gazdagság törvényességét és magas célszerűségét csodálta, hanem mindenütt, a fűszálban úgy mint az ősvilág óriási állatmaradványaiban, a világtalan földtúróban úgy, mint a levegő madarainak énekében az alkotó mindenhatóságát és jóságát imádta, s nem csak physikai holt törvényeket, hanem éltető erkölcsi elvet ismervén fel benne, oly kedélycsendet és vallásos vigaszt meríte a természetteli folytonos társalkodásból, mely mindennemű nélkülözések, fáradoalmak, gyakorlati gúny, nem ritkán irigység közepett szenvedni, tünni segíték, míg utóljára a megvesztegetett test, lelkét is érzékenyebbé tevén, a betegség és szívfájdalmak egyesült ostromai alatt végkép összeroskadt.

Nem szóvirágok ezek, tisztelt Akademia! nem általánosságok alkalmazásai, hogy egy hivatalos dicsbeszédnek megadják a maga módját és formáját : hanem az ő életétől, tetteitől, érzésmódjától elvont színek, mikből, ha képét elég vonzólag festeni nem leszek is képes, de hü válaszát jó lélekkel meg akarom kísérteni. E végre élete folyamatát kell követnem, miben, miután ő nekünk arról, elég vétkesen, semmit nem hagyott, némely barátjainak adataihoz, saját írásaiban alkalmilag elhintett feljegyzésekhez és ennen emlékezéseimhez kell folyamodnom ; s bár így a kép csonka lesz, de való, de mutató mi lehetett volna, ha ő, élményei, érzései, tapasztalásai följegyzését, mik mindössze oly tanulságosak leendettek, tőlünk meg nem tagadja.

Ötvenöt éve kereken, hogy Petényi Salamon Nógrádnak Ábel-Lehota helységét, mely egy századdal elébb Mikovinyi Sámuel, a Bél Mátyás segítő társa bölcsőjét rengeté, születése által újra megnemesítette. Egy tősgyökeres

magyar, de hazánk felsőbb részei eltótosulásának korában szinte eltótosult család fia Petényi Gábor, ott tótúl hirdette az isten igéjét, de így is hálánkat érdemelve, mert mint jeles tudományos fő, a görög és héber nyelvekbe avatott hittanár s tiszta hírben álló ember, oly irányt ada jókorán Salamon fiának, hogy ez az iskolába nem szokás és parancsból, hanem kedvvel és korán felköltött tudvágygyal lépett. A jó sors őt Besztercebányán, tíz-tizenkét éves korában már, akademiánk két becses tagjával, a Kubinyi testvérekkel füzte össze; együtt tanultak és játszottak ők; először is a madárpeték sokféle- és sokszínűsége vonta magára gyermeki érdeköket, miket akkor még játékból, utóbb bizonyos szeretettel, s lassanként teljesedő s rendezgető ismerettel gyűjtögettek. Az eléhaladó ifjúi korrallal mind komolyabban lön üzve a szép szenvedély, külön rándulatok jöttek létre, mik Besztercebányáról sorban Selmec, Kőröc, Breznóbánya, Zólyom városai s Nógrád megye vidékeire terjedtek ki; a fiatal természetvizsgálók már ekkor mindenütt proselytákat ujoncoztak, a nevezett helyeken figyelemre méltó petegyűjtemények támadoztak, köztök a magokéi, mik idővel válogatott példányokkal gyarapodván, a nemzeti muzeum ebbeli nevezetes gyűjteményének adtak nem csak eredetet, hanem díszet, sőt hírnevet is. Ez első lépés természetesen tovább vezette barátinkat, felébredt bennök a vágy hazánk minden részeiből fészkeket és tojásokat kapni, majd e fészkek rakói és megnépesítőivel, azok népszerű, tájbeli, sőt tudományos neveikkel is, majd költési és tartózkodási helyeikkel, életmódjokkal és erkölcsökkel megismerkedni. Tovább menve, madártani munkák tanulmányozása, a bécsi császára tárlat figyelmes szemlélgetése, európai madártanászokkal megindított levelezés és csereviszony, a hazának több irányban bejárása, saját nyomozások és észlelések következtek — s így lön társaink által Besztercebánya a hazai madártan bölcsője,

s míg a testvéreket más irányok is igénybe vették, Petényi annak valódi megalapítója.

De még előbb Pozsonyba és Bécsbe kell őt kísérnünk. Amott az evangélikusok lyceumában a bölcsészeti, itt a protestáns hittudományi tanintézetben a theologiai folyam lön elvégezve. Mindkettőben Petényi messze kitűnt társai felett, de amaz általános képző s eme kenyértudományok komoly üzése mellett nem lön elfeledve a gyermek- s hajnalló ifjúkor szerelme sem ; sőt ez pótlotta az elmetágító minden egyéb örömeit. Bécsben különösen, az ifju ornithológ a császári cabinetben csakhamar nem csak figyelmét, de barátságát is megnyerte Kollárnak s a két Natterernek ; s ott tanulta meg a kitömésnek az értetlenek által lenézett, de oly fontos és nehéz mesterségét, ha t. i. az többet kíván előállítani élettelen báboknál, ha az állatot lelkének, jellemének, életének, tartásábani nyilatkozatával akarja megörökíteni. Mennyire vitte ő e mesterséget, melynek alapját nem egyedül anyagi szerekkeli bánás, gyakorlati ügyes fogások, hanem az állatok sokszori és gondos észlelése s életmódjoknak ismerete teszik, tudják, kik e műveit nemzeti muzeumunkban gondolkodva csodálták, tudja a külföld is ; s a világhírű párizsi növénykert nem egy példányt mutat fel, melynek készítése az ő mesterkezére volt bízva. De az eszmevilágban nincs megállapodás ; nem érti a természetet, ki azt töredékesen vizsgálja, nyilatkozásai egy-egy formájában s nemében. Így az ornithológ Petényi is Bécsset mint egyetemes állattanász hagyta el, midőn 1825-ben, a nélkül hogy káplánságot viselt volna, s dacára fiatalságának, a cinkotai előkelő, jövedelmes lelkészre meghívatott. Azok, kik őt ez időben ismerték, hivataloskodásában vele érintkeztek, sőt összes gyülekezete megvallják, hogy tudományosabb hittanár, buzgóbb pap, lelkesebb szónok kevés volt kerületében ; s kevés évek alatt oly díszes vélemény birtokosa lett, hogy

felekezetének legjobbjai benne már a majdani superintendens kezdék látni. Őt azonban más vágyak, más gondok foglalták el. Minden üres órák folyton természettudományi ismeretei kiterjesztése és kiegészítésére voltak szánva. A kitömés magától az állatbonctan, ez az állatélettannak tanulmányozására vezették; míg másfelül a gyűjtés, az észlelő kirándulások, a szép tudományú Földváry Miklósnak, az írónak s akkori esperességi felügyelőnek társaságában és segédkezésével nagyobb mérvben folytattattak, mint valaha. A jeles ember híre elhatott József nádorhoz, a nemzeti muzeum buzgó pártfogójához, s megtörtént, még pedig Petényi óhajta szerint, hogy 1833-ban a természetosztályi kitömő hivatala megürülvén, tulajdonkép mint ilyen, de tudományos becse tekintetéből segédőr címmel, Pestre tetetnék által.

Tisztelt Akademia! a lelki nagyság címe sokszor, igen sokszor vesztegettetik az életben úgy, mint az életrajzokban. De ha a valódi nagyság azon önfeláldozásban áll, mely az önérdek feledésével valamely eszmének hozatik; tartózkodjam-e barátunk e lépését, melyet a felületes felfogás meggondolatlanságnak s mindenkép jelentéktelennek lesz hajlandó bélyegezni, rugói nemességénél s aldozatosságánál fogva nagy tettek nevezni? Gondolják meg, Uraim: Petényi egy öt szerető gyülekezetet, öt tisztelő hivataltársakat, állásához képest fényes jövődőt, kényelmes lakot, egy kedves kertet, ön keze alkotmányát, ezer ötszáz ezüstforintos jövedelmet hagyott el; s rajta egészségrontó fáradalmas foglalkodást, egy négyszáz frt bérrel járó szolgálai állomást, rossz lakot s nyolcvan frt évi utipénzt váltott! Ó csak az tudja e csere tevőjét lelki nagyságában felfogni, ki őt ama mélyen fekvő, kunyhószerű, kis ablakú, nedves rossz szobában látogatta meg, mely a muzeumtér déli sarkán az árvíz előtt az ott elmenő szeméit botránkoztatta, melyet az 1838-ki nagy hó alól ki

kellett ázni; hol ő önkénytes szegénységet cserélt jólétért, szolgaságot rangért, rideg függetlenséget családi örömekért, s melyben a természet gyermekded kedélyű vizsgálója a hazai természetrajz megalkotása, a természettudományoknak a magyarral megkedveltetése, s azoknak a köz jólét érdekében hasznosítása nagy eszméjével kebelében, szigorgott, és szenvedett, és pirongott! Nincs szavam, Tinkintetes Akademia, azon, tiszteletből, csodálásból és fájdalomból elegy érzések festésére, melyekkel, valahányszor ő nekem e dohos hajlékban a nyílt természet szépségeiről, hazánk gazdagságáról, szakjától várható virágzásáról beszélt, lelkem előtte meghajlott, de szívem elfojtódott!

Ez időtájban, s hosszas tanulás, észlelés, tapasztalás, nélkülözések közt és fáradsággal tett számos utazgatások után, lépett ki Petényi Salamon, szerény névtelenségéből, a magyar tudományos világ elébe. A külföld rég ismerte; a hazában nem volt eladdig tér, alkalom, fogékonyság. Létesültek a magyar orvosok és természetvizsgálók Bene Ferenc által indítványozott vándor gyülekezetei, s a Bugát Pál által megalkotott természettudományi társulat. Nem volt gyűlésök e tudománybarátoknak, hol ő nem tanította, nem gyönyörködtette hallgatóit, nem mutatta elé munkái eredményeit, s nem szónokolt, lelkesen nem izgatott volna az ügy mellett. Besztercebányán, hol mint gyermek lett madarász, a tudomány magasán álló férfi lerótt a hely, mint a magyar ornithológiának főleg általa lett bölcsője iránti háláját, s e tudományszak hazai történetét adta elő, méltatva, kiemelve mindenkit, ki e részben addig bármi keveset tett, és számot adva saját fölfedezéseiről. Már ekkor méltó önérzettel számos az országban elszórt tanítványai- s a tudomány apostolaira hivatkozhatott, s mint ilyen jogosúlva volt buzdítani, sőt utat mutatni a haladásra. Besztercebányáról ez ősszel látogatta meg egészsége helyreállítása végett a stubnai fürdőket, honnan a szom-

szédos Bars és Trencsénybe tevén kirándulásokat, a hazai emlős-, madár és haltant új fölfedezésekkel gyarapította; s különösen a madártaniakat a természettudományi társulattal közölte is. Ugyan ezen társulat a fogas vakonyról is hallotta őt értekezni. De neki a fauna nem egyedüli szakja volt. Kubinyi Ágoston jutalmat hirdetett ki azon kérdés megfejtésére: „mi legyen oka, hogy oly erdőkben, melyekben rengeteg fáknál századok óta egyéb nem nő; midőn ezek kivágnak, a pagonyokban legott az első évben sok növény fejlík ki, még pedig olyanok, mik nem magból madarak által oda hozatva tenyésztetnek?“ Ki fejthette volna azt meg szerencsésben mint Petényi, ki gyermekora óta oly figyelmetesen járta a szárnyas nép fő lakjait, s nyomozásait a természet minden tüneményeire szokta volt kiterjeszteni? A temesvári gyűlés hallotta e megfejtést; hallotta őt, tovább menve, a magyarországi emlősök faunáját ismertetni meg. Ekkor hirdetteté ki Kubinyi Ágoston ezen, fájdalom csak rövid időre nevezetessé lett kérdését: „Irassanak le az oly igen szenvedélylyé vált állatkinzások módjai hazánkban, ezeknek káros volta, kivált zoológiai, státuszgazdasági s emberiségi tekintetben; s adassék elő, milyen módokkal s utakon lehetne ezeket legcélszerűbben megakadályoztatni, s e helyett az állatok iránt szelidebb bánásmódot behozni?“ E kérdés nem csak tudományos és gyakorlati, hanem erkölcsi tekintetben is megkapta Petényi figyelmét, s melegen szónokolván mellette, az imént nyert hat arany díját a jutalomhoz toldotta. S 1844-ben a kolosvári gyűlés itt is őt látta győztesnek; ő pedig ismét visszabocsátá a jutalmat, ily kérdésre tüzvén ki annak felét: „Adassék elő a természeti tudományok nagy jelentősége a két haza anyagi és szellemi boldogsága kifejlődésére;“ a más felét az általa javasolt állatkinzás-írtó társulat alapjául ajánlván fel, miben több lelkes követőket találván Petényi, a magyar természettudományi

társulat által készített terv szerint amaz egyesület utóbb fel is állott. Ez alkalommal Erdélyt is bejárta, s ott szerzett nyomos és áttekintő tapasztalásait a madártanban a természettudományi társulat előtt, az összes állattanróliákat pedig 1845-ben Pécsen terjesztette elő. Kassán a vakandokróli nyomozásai nem csak az állatászok, hanem a gazdák figyelmét is nagy mértékben lekötötték. Eperjesen az apró legyészről adván elő tapasztalásait, egyszersmind lelkesen s költői fölmelegüléssel mutogatta, mikép a természettudományok minden vidéket és helyet érdekessé és becsessé tesznek, a becses tájak érdekét pedig felette emelik, sokszorozzák és élvezésöket fűszerezik. Ez alkalommal a haza természettani ismeretét egyszersmind úgy emelte ki, mint a hazaszeretet egyik hathatós rugóját, melynél, úgy kiálta fel, „nemes lélek előtt nincs magasztosabb cél, édesebb kötelesség, dicsőbb erény!”

Petényi neve utai s előadásai által országos volt, midőn akademiánk őt 1846-ban december 18. e természettudományi osztály levelező tagjai sorába vevén fel, 1848-ban július 3. először lépett e szószékre, melyben a Pesten még csak kisebb körökben hallatott férfiú a vadász sólyom történetét adván elő, mind irodalmi eruditiójával, mind szellemdús felfogása és előadásával Önöknek is köz elismerését vívta ki. Azóta nem csak a természettudományi társulat üléseiben, melynek az állattani szakban lelke volt, hanem e helyen is többször közlötté nyomos észleleteit, érdekes fölfedezéseit. Névszerint 1850-ben a kakukról beszélt, remekelni láttuk az állati erkölcsrajzban, s kik közülünk e fő jelességű munkájára emlékezünk, nem tudjuk: a fáradságos észlelést, a tünemények megfejtésébeni éles elmét, vagy a kedélyes felfogás erkölcsi bájait emeljük-e ki inkább? Azon év végén pirókjait ismertette meg, 1851-ben fogas vakonyait; a múlt évben szarútlanócait, melyek, valamint szinte akkori közleményei azon úttjáról,

melyet a bihari Sebes- és Fekete-Körös közti hegyláncolatán Kovács János jeles természetbaráttal főleg azon végből tett, hogy az ottani számos barlangok közt az ismert, s netán még ismeretlen csontbarlangokat őslénytani tartalmukkal kikutassa, őt úgy, mint az utolsó évtizedben kifejlett jeles palaeontológót tüntették fel, milyennek őt már a földtani társulatban gyakran hallott előadásai bizonyították; s bizonyítja nemzeti muzeumunk európai fontosságú őslénytani osztálya, mely, valamint az állattani egyéb osztályok is, Petényi rendező, alkotó kezei élő emlékei maradnak.

Nem érzem magamat hivatottnak, Tekintetes Akadémia, hogy Petényi Salamon szaktudományi tetteit s fölfedezéseit vagy részletesen ismertessem, vagy a tudomány álláspontjáról méltassam. Erre szakférfiú kell, s ilyennek beszédére ő nem csak méltó: ilyen az ő irányában szent kötelesség is. De én ismertem Petényit, gyakran fordultam meg nála szigorú éveiben, s ő nálam gyakran, mióta némileg jobbra fordult szerencséje. T. i. 1851-ben, tizenyolc évi alárendeltségéből s hozzá méltatlan ellátásából báró Geringer Károly akkori kormányfőnök úr által végrehalára kivéttetett. Ismertem munkáit, melyeket előszeretettel olvastam mindig, sőt közölök némelyeket valódi szépműveknek tartok; ismertem végre dolgozása módját, fáradozásai rúgóit. Azért engedjenek Önök, kik szaktársai voltak, nekem még egy rövid végszót. Ő figyelmét lassanként kiterjesztette az összes élő, s végre az ásványos faunára is. Mindenben az egyesből, a részletékből indultak ki stúdiumai; ő éjjel lesekben ült viharban és hóban; löfegyverrel vállán s kenyérrrel és irótárcával táskájában járta az erdőket, gázlotta a vizeket, mászta a fákat és sziklákat, ügyelve minden madár röptire, s hogyan ápolja kisdedeit, hogyan s mily eledelt hord nekik, leste mozgásaikat úgy mint énekeiket, jegyzette tartózkodásaik helyét; fogta az

élőket, és szobájában tartogatta, hogy erkölcsüket figyelemmel kövesse; vagy lelőtte és kitönte; s így a részletes tapasztalás fokain emelkedett fel az elvonás magasaira, az osztályokra, a rendszerre. Később e gondot, mint érintett, hasonló módon kiterjesztette a többi osztályokra is, s míg a hazai ornithologia és palaeontologia általa teremtettet meg, az emlőstant érdekes fölfedezésekkel gazdagította, a hülészetet, haltant és kagylásztant figyelmesen művelte, mindezekben számtalan tárgyat gyűjtött, az illetőket páratlanul készítményezte; végre semmi természetrajzi tüneményt el nem hagyott észlelés nélkül siklani, s oly számát halmozta egybe a becses adatoknak, melyek közvétételét tartozásnak tekintem, s külön leszek bátor a Te-kintetes Akademiában indítványozni. A mi felett szólt és írt, arra nézve ő mindig teljes tájékozást nyitott hallgatóinak nézleti, oknyomozó, okoskodó és irodalmi tekintetben. Különösen ügyelt az állati psychológiára; az állatok erkölcsi vizsgálatában tekintettel volt az őket körülvevő természeteli összefüggésre. Földrajzi elterjedésök, ennek változó viszonyai éles figyelme tárgyai voltak. Kiemelte s ott érezte fel sokszor az állatok gyakorlati jelentőségét, hol az közönségesen nem is sejtetik. S az összes élő természetismeret millió adatait, nemes kedélyének lelkesültségével, egy isteni természetgazdászati rendszerében egyesítette, s itt benne a theológ s a természetbuvár végre barátilag frigyosult. Innen az a vallásos-erkölcsies irány, mely előadásai közt sokszor meglepi, s e költőies gyermekesség, mely azokat gyakran oly vonzókká teszi. Azonkívül ő utain, levelezéseiben, élő szóvali előadásaiban, de az életben is, a hol járt kelt, oktatótt, buzdítótt, esdeklett; vizsgálatot, öntapasztalást sürgetett; számtalan a természeti jelenetek körül divatozó balitéleteket megtámadott. A hazateli van tanítványaiával, s ha az eredmény nem feltünőbb, azt a természettudományoknak lehető legkevesebbé ked-

vező viszonyok fejtik meg. A népi műnyelvre hazánk minden fajai közt gondosan ügyelt, s jegyzései e részben valódi kincstárt képeznek. Magyarúl írt, és csak kivételkép néhányszor németül is; eleinte ugyan nehezen, később jobban: lelkesen mindig. Benne a nemzeti nyelv szeretete folyton növekedett; s a legnehezebb időkben legteljesben bebizonyította forrása nemességét.

Néhány hónapja súlyosan kezdett elbetegesedni. A mireny, melyet életében annyit kezelt, megvesztegette szervezetét; bőrére és hárttyáira rakodtak le az ártalmas elemek; s végre nehéz szenvedéseihöz többféle lelki sérelmek érzései vegyültek. Érezte halála közelgetését, de nem félt tőle. Irományait az akademiának jelentette átadatni, s — meghalt. Hiszem, Tekintetes Akademia! értjük mindnyájan az ezen felajánlásban fekvő vég esdekést; s reménylem, tudni fogjuk, mivel tartozunk neki, a tudománynak, a hazának. Szolgáltassuk ki e kiszenvedett életnek a vég igazságot: kevesebbet a nagy áldozó irányában tennünk nem lehet, nem szabad.

XXIV.

SOMOSSY JÁNOS.

Tisztelt Akademia! Azon tagjaink közül, kiket e lefolyt szünnapjainkban veszítettünk el, Somossy János mint tanító és író a magyar helvét-vallásu hittudósok egyik legnevezetesebb embere volt: méltó hogy emlékezete köztünk is tiszteltesse. Annál inkább fájdalom, hogy egyik társához és közös társunkhoz intézett felszólításom eredmény nélkül maradván, nekem kell teljesítenem a gyászsónok tisztét, ki nem ismervén az elhúnytát személye szerint, csak holt adatokat közölhetek a tisztelt Akademiával, melynek, a keleti nyelvekben volt jártasságánál fogva, nyelvtudományi osztályába volt tagúl meghíva, s e minőségében, midőn segédkezése igénybe vétetett, azt készen és tudományához méltólag, nyújtotta is.

Somossynak Zemplény Bodzás-Újlak nevű falva, most már mezővárosa, adott születést 1783-ki május 24-dikén, s adott nevelést s első oktatást is nyolcadik életéveig; a falu iskolájában tanulván az első elemeket, melyek közt, a kor szokása szerint volt a deák nyelv első ismerete is. Innen a pataki főiskolába küldetvén, hét év alatt az alsóbb, öt alatt az akadémiai tanulmányokat üzte; mik után a német nyelv kedvéért egy évet az ágostaiak löcsei gymná-

*) Olvastatott az akademiában nov. 5. 1855.

siumában töltvén, hol a francia nyelvvel is megismerkedett, ismét a nevezett anyaiskolába tért vissza, s ott két év alatt a hittudományokat fejezte be. Még tanulása utolsó fél évében alkalmaztatott helyettes oktatónak a költészeti osztályban, s ez volt az elhúnyt köztanítói pályájának kezdete. Elöljárói korán felismerték benne azon tehetséget, mely öt idővel a legnevesebb tanárok rangjára emelte, s így 1806. év ősze óta egész 1813-ig mint rendes tanító működött, sorban a nyelvtani osztályokon kezdve fel a bölcsészeti előkészítő tudományokig; mikén kívül 1808-ban a görög nyelv előadása, s 1806-tól 9-ig a könyvtárórság is reá bízott, mely utóbbit mindenkor úgy tekintette, mint tudományos fejlődése leghathatósb lendítőjét. De most tudományszomja már a külföldre vonzotta; s e végett 1813-ban Bécsbe ment, honnan mindazáltal, hasznosan töltött fél év után, a lobogó francia háború miatt csak a következő év februáriusa utolsó napján indulhatott ki. Célja korának első német egyeteme, a Georgia-Augusta, volt, melyben, a nevezetesb szász városok figyelmes megtekintése után martius 20-dikán megállapodott. Választott szakja a hittudomány volt, e mellett azonban rendszeren látogatta Eichhorn és Tychsen előadásait a philológiában, Heerenéit a föld- s néprajzban és történelemben, Schulze és Bouterwekéit a bölcsészetben; Benecke alatt pedig az angol nyelvet sajátította el. Másfél év múlva a hesszeni és rajnai főbb városok megtekintése után, Ulmban a Duna hajóira ült, s ősszel ismét elfoglalta Patakon a humaniorák, s majd a bölcsészet tanszékét, míg 1818-ban a tiszamelléki superintendens közgyűlésében a hitágazattan és szentírásmagyarázat tanárává választatott el, és september elején e hivatalába be is iktattatott; de egy év múlva már, a hittanárok száma háromra szaporítatván, exegetikai előadásai az ótestamentomi könyvekre szorítottak. E pályán, melyen harminchét évig járdalt, olyannak bizonyította

magát Somossy, ki tanításainak mind tudományos nyomosság, mind lelkes, élénk s gerjesztő előterjesztés által, mely tiszteletes korával sem hanyatlott, az első közt az első helyet érdemelte ki. Átkaroló tudosságának köszönhetette, hogy 1823. óta a könyvtár igazgatása is reá bízott, sőt a főiskola nyomdája s a vallásos könyvek elővizsgálata is. A táblabírói rang, melylyel Zemplényben és Tornában ruháztatott fel, azon tekintet kifejezése volt, melyben az őt ismerő közönségnél állt, s nála és hasonlóinál oly nemzeti szép megtiszteltetés, melynek becsét a visszaélés sem bírta leszállítani, mikor az, elismert érdemnek jutott; s melyre mint életbe hatott intézvényre gúnyval csak az értetlenség és kegyeletlenség szokott visszatekinteni.

Somossy János emlékezetét az irodalom két iránybeli tekintélyes munkáiért fogja megörzeni. 1827-ben adta először, 1835-ben másodszor „A dogmatika theologia első vonásait“ a kezdő hittanulók számára; 1836- és 1838-ban pedig a hitágazattant egyházi tanítói hivatalra készülő tanítványai számára „Keresztyén Hittudomány“ című két tetemes kötetben, melyben azoknak, kiknek szánva van, kedvéért, a tárgyak bővebben fejtegettetnek, történelmileg felvilágosíttatnak; a külön vallások eltérő tanai bíráltatnak; azonkívül az öntanulás és nyomozás elősegelésére bő irodalom adatik. Ekkép helvét hitvallásu olvasói ez általok classicainak tekintett munkában ágazattant, irodalom- s ágazattörténetet s vitató hittant bírnak. Ezen ítéseti átdolgozása után e tudománynak, jelentek meg tőle 1843-ban „A Hittan első vonásai,“ mik inkább a nagy „Hittudomány“ kivonata, s az első kisebb dogmatika helyettese, mint harmadik kiadása voltak, mikép ő azokat nevezte. De a dogmatikus theologus exegeta is volt, s e végre ő a héber nyelvet beható gonddal tanulmányozta. Ez irányban nyújtott ő egy héber nyelvtant és olvasókönyvet Gesenius után 1833- és 35-ben, két kötetben; s dolgozott

ezelőtt tizenöt évvel már, egy héber-magyar szótáron, melyben e két nyelv hasonlóságára is, mint maga mondja, figyelemmel volt. Mily eredményekre jutott társunk a nyelvrokonsági kérdés körül, miután a munka eddig napvilágot nem látott, nem tudom : hihető hogy a theologusok álláspontján azon hagyományos, de az egyetemes hasonlító nyelvészeti által immár megcáfolt nézetet követte, mely a mi nyelvünket a sémiekkal hozta rokonságba, s mely az újabb időkig nálunk szinte az érinthetetlen valóság tekintetében állott. Még is, Somossynak az ó-testamentum nyelvében szorosán nyelvtani s gyakorlati avatottságát tekintve, okunk van ohajtanunk, hogy e munka is világot lásson, s így Somossy fáradozásai a vég elégtétel, az irodalom egy tovább már nélkülözhetlen segédkönyv, nélkül ne maradjanak.

XXV.

VECSEI JÓZSEF.

Félre a panaszokkal, félre az elcsüggedéssel, Tekintetes Akademia, habár a halál nemtője folyvást, megszűnés nélkül, ritkítja is sorainkat! Hányszor kelle csak ez évben is a gyásznak hangját hallatnom, midőn tudományosságunk annyi pótolhatlan bajnokait láttuk kidőlni; hányszor kérdeznem: hol vannak, mikor lesznek, kik megürült helyeiket betölteni, kik — mert ez nem elég — az erőket sokszorozni fogják, mik nélkül tudományos tökéink nem gyarapodhatnak a siető idő mértani haladásáiban? Bele fáradtam, s hiszem, bele fáradtak Önök is a panaszba; váltuk fel ezt azon reménnyel, hogy valamint a természet nagy pusztulásokat kettőztetett termékenységével igyekszik helyre hozni; a nemzeti szellem is, annyi jeles elmék sírja felett hathatós lendületet nyerend az enyészetet virág- és gyümölcsesszőnyeggel vonni be, s a múlt felett egy gazdagabb, egy szebb jövőt idézni elő.

Az a társ, ki september 11-kén hagyta el ez osztálybeli ügyfeleit, barátit és számos tanítványait, Vecsei Jó-

*) Olvasztatott az akademiában, nov. 12. 1855.

zsef, bár fényes fellépte s tíz évi hathatós munkálkodás után a bölcsészeti irodalomban régóta hallgatott tollával, nem hallgatott mégis a tanszéken ; s Debrecen férfiai megmondhatják Önöknek , mikép ő sikerrel folytatta e pályát szinte haláláig. Mert a bölcsésztanár sikere nem csak bölcsészirók , hanem helyesen , behatólag gondolkodó, a dolgok okait világosan belátni akaró és tudó tanítványok képzésében áll ; s a philosophia célja nem önmagában van, hanem mint anyjaé , nevelőjeé minden tudománynak, azon szellem terjesztésében , mely nélkül az öszves tudományok nyers anyag vagy meddő fellegvárak maradnak. Vecsei bölcsészete ily szellemmel táplálta az öszves tudományosságot, füzetei húsz év óta száz meg száz figyelmes tanítvány kezeiben becses örökségül forognak, s biztos kalauz gyanánt kísérik őket tudományban és életben.

Egy pillantás életbeli előzményeire s tanulmányaira egészítse ki azon képet , melyet én itt csak futva vázolhatok ; de festőjére, ohajtom és reménylem, Önök közt találni fog — mert az érdemnek , buzdítás és világitás okáért is, méltánylás nélkül e körben maradnia nem szabad.

Polgári szüléktől Debrecenben 1800. évi február 13. születve , ott végezte 1807-től 1827-ig az alsóbb iskolákat, s a bölcsészeten kívül , melyben Ercseink hallgatója volt, a honi törvényt s a hittudományokat is ; időközben a költészeti, a szónoklati osztályokban rendes-tanítói, s az utolsó évben seniori hivatalt viselvén. Lelkészi vagy tanári pályára levén elszánva, mikép a sors engedni fogja, a külföldre vágyott tanulmányai kiegészítése végett ; és szerencsés volt az akkor befejezett országgyűlésen kivívott engedélyvel első élhetni, s Göttingában tölthetni egy, reá mindenkép gazdagon gyümölcsöző évet. Névszerint a bölcsészeti tudományokban Schulze Ernőt és Bouterweket, a természetiekben Blumenbachot és Mayer Tóbiást, a történelemben Heerent, a hittudományban főleg Pottot hallgat-

ta ; onnan Bécsbe ment, s még három hónapot a természeti-
 tieknek szánván, 1829. év elején haza tért, hol nem sokára
 Budai Ézsajas mellett segédpap, két évvel utóbb bárándi
 s 1834-ben Debrecenben kórházi lelkész lett, míg 1836-
 ban, Ercsei halálával, ennek helyébe a bölcsészet, ország-
 tan és államisme tanszékére hivatott meg.

Vecsei t. i. már ekkor nem csak figyelmét, de becsü-
 lését is bírta hitfeleinek, valamint azoknak mind, kik a tu-
 dományok tudományának haladását hazánkban ör szem-
 mel kísérték. Átkaroló tanulmányok voltak azok a philo-
 sophiai tanok történetében, miknek ért gyümölcseit kezd-
 te, 1833. óta már, töle hozni a Tudományos Gyűjtemény ;
 s az a beható ítészet, melylyel a mód- és rendszereket bi-
 rálta, az a világosság és nyugalom, melylyel a magával tisztá-
 tában levő derült fej, nézeteit kifejtette : az elsők közé
 helyezte azon fertályszázadban, melyben philosophiánk
 Kötelestől Hetényiig oly szép lendületet, oly sokat ígérő
 mozgalmakat tüntetett fel. A philosophusi rendszereket ér-
 telmező első munkájában találjuk már álláspontját szilár-
 don meghatározva. Miután ő abban a külön philosophiai
 rendszereket élesen megkülönbözteté a philosophia kútfői
 és módszereitől, s a bírálati bölcsészet nyomán ugyan, de
 a transcendentalis synthetismus helyébe a maga syneidis-
 musát helyezve, a létel és tudás összeköttetéséből vagyis
 az eszméletből származtatott, s állított megmagyarázhatni
 minden ismeretet. „Úgy van, így szólal fel előzményei után,
 az eszmélet a philosophia egyedüli forrása. Ha a philoso-
 phia e mellett megáll, oly erő van kezében, melylyel még az
 okos, azaz az oly kételkedés nyughatatlan szárnyait is
 megkötözheti, mely nem azért kételkedik csak, hogy ké-
 telkedjék, hanem hogy igazságot keressen. Mert a mire
 magában kiki közvetetlen eszmél, azt az okos kételkedő
 sem tagadhatja, hamindjárt a következeseknek, melyeket
 abból valaki von, ellene kiált is. De — folytatja — abban

hibázzák el a philosophusok, hogy mindent meg akarván fogni, az eszméletben mint utolsó kútőben meg nem állapodnak, hanem túlmenvén azon, annak származását fejtegetik, létét magyarázzák, holott, mint Jakobi jegyzi meg helyesen, a levőt, annak közvetlen ismeretén kívül épen úgy nem lehet előterjeszteni, mint az eszméletet nem az eszméleten kívül. Megfejtethetlen azért az eszmélet származásának titka az ember előtt, s ez bölcselkedésének végső határa, melyet ha általhág, nem az igazság országába lépik, hanem az álmok világába szédül.“ S ezen nihilismusig vezető igyekvésnek tulajdonítja azon kárt, melyet némely újabb rendszerek nem csak a tudományon, hanem a közéleten is ejtenek; mert — így nyilatkozik — minden józan philosophia Sokrates kívánsága szerint nem az oskoláért, hanem az életért bölcselkedik, ha igaz, hogy annak célja nem más mint az, hogy az emberi ismeret utolsó kútőit fölfedezze, annak határait kijelelje, a lélek tehetségeit kifejttesse, az embernek kötelességeit elibe terjessze; hogy így az ember mind maga számolni tudjon magának s másnak tulajdon —, mind mástól számot tudjon venni saját ismereteiről; — hogy így ítélete az emberiségget illető legfontosabb tárgyokról se egyoldalú, se fonák ne legyen; hogy se az emberi ismerő tehetség kitüzött határait általlépvén, a valóság helyett árnyékot ne öleljen, s tulajdon erejét nem ismervén, törpe lélekhez illő tehetetlenségben ne vesztegeljen; hogy így tudván nagy hivatását, tisztit, mindenkor és mindenben megfeleljen, s felséges rendeltetésének cáfolhatlan érzete benne ekképen önkényt felébredjen: ha — úgymond — „minden józan philosophiának célja ez: mely kipótolhatlan veszteség, mely tetemes romlás legyen ezen kincs nem léte vagy elvesztése egyesekre s a közéletre, kiki megítélheti. Ezért mondja Plato épen, hogy a görögök akkor állottak az értelmi és erkölcsi csinosodás, polgári fény és boldogság legmaga-

sabb polcán, mikor közöttök a bölcselkedők uralkodtak, és az uralkodók bölcselkedtek.“

Magát, és hosszasban, szólaltattam meg köztünk elhunyt társunkat, mert e sorok elég világosan rajzolják nekünk philosophiája kútfit, mód- és rendszerét, s úgy tün- tetik fel őt, az író és tanítót, mint hirdetőjét azon gyakor- lati iránynak, melyet az egyezményes magyar bölcsészet oly méltán sürget. Ily álláspontról folytatta ő philosophiai vizsgálódásait, miket az említett havi iratban tétetett köz- zé; hol (1833.) a test és lélek összeköttetését, (1834.) az életet s annak elvét vizsgálja, s már itt az úgynevezett természetbölcsészek, különösen Oken — Hegel érthetetlen- sége, az egyéni élet tagadói s a természetmindenítők ellen fordul; honnan 1836. ismét a mindenistenítéshez menve által, ennek adta történetét és bírálatát.

Ezeket ismerte Vecseitől a magyar közönség, midőn a tiszántuli egyházközség és a debreceni curatoratus által Ercsei tanszékeire meghivatott. Ez az életnek bölcselkedő férfiú, ünnepélyes bevezettetésekor méltán fejtegette a phi- losophia befolyását a status és egyesek boldogságára, s minden haszna mellett is a tőle való idegenkedés okait; s a Tek. Akademia philosophiai osztálya kétségkívül érdem- lett méltatásban részesítette, midőn őt 1838-ban tagjai so- rába felvette.

Hogy ő az újabb, különösen a Németországban akkor virágjában állott speculatív philosophiát tekintette, nega- tív és pozitív következményeivel, azon káros tényzőnek, mely a magyart is inkább elidegeníteni képes, mint von- zani a philosophiához, már az eddigiekből is észrevehet- tük. Ekkor, 1836., lépett fel köztünk Tarczy Lajos, mint Hegel első apostola Magyarországon a tanszéken és iro- dalomban, utána, 1837., Wargha János és 1838. Taubner Károly. Vecsei itt látta idejét a hathatós fellépésnek el- lene, nehogy az új tan amúgy könnyeden belopúljon is-

koláinkba ; s az Athenaeumban megkezdte s a Figyelmezőben folytatta 1838. és 39-ben azon harcot, melyben Wargha János vette fel a keztyűt a természeti tudományokhoz áttért Tarczy Lajos helyett, és Szeremlei Gábor képezte az utósereget. Négyszeri felszólalás után Szeremleinek engedte a vég szót, melyről azt hitte, hogy a tudományyal, élességgel s hatalmas dialektikával folytatott háború diadalmát tőle el nem ragadhatja. A lap szerkesztője rekesztette be a tudományunknak mindkét részről valóban nem szégyenére vált vitát egy külföldi szózat közlésével, mely a magyar olvasónak a rendszer veszélyességébe engedett vetni mélyebb pillantást. Még Schelling volt hátra, ki akkor új életre serkent Berlinben : Vecsei oly bizodalommal viseltetett a magyar józanság iránt, hogy elégnek tartotta e nagy tekintély előtt saját magával zárni el az utat Magyarországra, midőn 1841-ben a Tud. Gyűjteményben annak természetphilosophiáját szinte annak ön szavaival ismertette meg. Szontagh társunk Propylaeumai adtak neki még alkalmat e bölcsészünkkel kezét fogni egy nemzeti philosophia formulázásában, Schaden logikája pedig egy bíráló éles cikkel támadni meg a logika összeforrasztását az ismetannel, valamint Schaden képtelen fogalomjátékait ; s utolsó intése az 1842-ki Athenaeumban a francia költővel ez volt :

La parfaite raison fuit toute extrémité,
Et veut que l'on soit sage avec sobriété !

Nem említem a scepticismus mentségét, melyet azon évben még Schulze után adott, s a Tud. Gyűjteményben és Minervában megjelent néhány fordítását ; sem beszédeit I. Ferenc, Péchy Imre, Dobrossy János felett, mely utolsóban a hazai törvények tanítója fontos hivatásáról értekezett ; mellesleg csak a különböző nemzetek anyai nyelvök melletti buzgóságáról szóló cikkét hozom fel, mint a melyben ismét a dolgok eredeti okait nyomozó bölcsésszel ta-

lálkozunk : deigen, sajnálkozva érintem az öszves bölcsészet kidolgozott rendszerét : a lélektant, gondolkodástant, elvtant, ismerettant-, észjog, erkölcs és országlástant, miket kétségkívül nem félelem vagy túlszerénység, mely a becsületes és lelkismeretes munkássághoz nem illik, tartattak vele vissza, hanem a hazában, s tán épen társunk legközelebbi hazájában, anyavárosában, uralkodó azon tudományos élet hiánya, mely egyedüli legbiztosabb előmozdítója minden szépnek, jónak, nagynak a szellem országában.

S ezzel tisztelet a jeles ember emlékezetének, kit társai úgy ismertek, s ismertem magam is, mint az erő és erény férfiát az élet minden viszonyaiban. Azt ohajtanám még, hogy kiadatlan munkái világ elébe adatnának azon intézet által, melynek, míg élt, legközelebbi dísze volt; de ők — ha van bennök lélek — megteszik, akarom hinni, mit ohajtasunk nélkül is, meg nem tenni hidegség, sőt hátlátlanság s kötelességmulasztás volna önnön magok iránt.

APOTHEOSIS.

IDŐSZAKOK ÉS KOSZORÚK. (1836).

I.

Ádria tengernék főnforgó habjai
Vajjon oly nagyok-e mint szemem árjai?
Z r i n y i.

A kies Abauj szélén, ott hol az Zemplénybe nyomúl, látszik egy domb, közepette egy termékeny rónának; a dombon, magányosan, egy csak félig kész, vakolatlan ház; néhány ablaka téglával berakva, néhány másnak hibázó üvegtáblái helyenként papirossal pótolva. A ház udvara mögött egy kert, s benne viola és emlénnyel beültetve egy sír, alatta egy fehér könek. A hely neve Széphalom.

A fehér köhöz támaszkodik egy nagy szépségű lény; ember alakú, de földfeletti tekintettel; vonásaiban véghetetlen nyájasság és jószág. A kiknek megjelenik, Honszellemnek nevezik őt.

S kétes derű vala írva képére, s nyomai hosszú keserűségnek. S megszólalt:

„Gyéren tűnnek fel örömeim, mint föllegok közt itt-ott egy tiszta fény; s épen azért még drágábbak, még becsesbek. Fájdalmim pedig nagyok és sokak.“

„Volt idő, midőn engem az én népem elfelejtett. Szomorú idő, s tizszerte szomorúbb, mert egy nagy korra következett; korra, mely szakadásaiban is erős, szenvedé-

seiben is bátor, hű magához nyomatásában : meghasonlás és háború, árulások és inség közt fenkölt érzésű vala, s koszorúzott az értelem virító ágaival.“

„De e kornak is eljött órája, és letűnt. Pázmányt a hon határain rég letevék a sírba; Zrínyi kobzának hangjai hallatlanúl zengettek el az Ádria szélvészeli közt; Murány ura és úrnéja örök nyugalomra hajlottak, s utánok Murány éneklője is.“

„A nyugalom évei elzsibbaszták, nem üdíték föl népemet. Én neki álmaiban sem jelentem meg. Ott ültem kedveseim sírja fölött; s körültem a magyar birodalom sírkert, melyben csak árnyékok lengettek föl s alá. Azoknak kelle lemi, különben mint lehete, hogy nem ismertek meg engem, és én nem ismertem meg őket?“

II.

Múltk az éj, virrad.

Bessenyei.

Örömmek könnyei folyják el szememet.

Barcsai.

„Miként pusztá fenyéren is terem olykor egy-egy illosabb virág, úgy született a szendergő időnek is néhány fia, kiknek füleibe áthatának a rég elhagyott szószékek dörgései, feledékben porló lantok zenéi, s a vérmezők riadalmái; s e hangok, majd nyájasan és bájlon, mint Memnon szobrában a kelő nap sugárai, zengének vissza kebleikben; majd ismét fájdalmasan, mint ugyan abban az estveli nap vérszínben leáldozó tüze. E viszhangok megilleték az alvók füleit, fölébreszték, kiknek volt, szíveiket; s az ivadék támadozott. És sápadt arcaimon is rám kezdé ismerni, mint midőn távol és rég látott barát vonásin emlékezünk vissza rég elmúlt időkre.“

„Átrezzent lelkemen a gyönyör. Az én népem ki-

mondta nevemet, s a név elismertetett szerte a haza földén.“

„S egy hatalmassal lön harcom. Felkölt ellenem, mert bálványnak tartott, álistennek. Céljai szentek, de nem jól választva az eszköz, s nem jól értve a cél maga. Én küzdöttem; s velem a lelkek mind; s az én ellenem engedett. Az én nevem pedig tiszteletes lön e földön minden jók, s félelmes minden nemjók előtt.“

„A korona újra ragyogott, s örömjaj hangzott végig birodalmomon a Krivántól az Ádriáig, s Pozsonytól a székelly havasokig.“

III.

„Hamvat a maradék áldani fogja, tudom.“
Kazinczy.

„Új kor derengett. Kor, mely nyelvemet érteni, érzésimet viszonzani dicsőségnek tartotta.“

„Te hű serege nyelvem papjainak, melynek neve e négy folyó közt elhangzani nem fog, legyen üdvöz emlékezeted! Te védő kart nyújtál a szegény leányszónak, ki megvetve, eltaszítva, idegen rabságban, nem merte fölvetni szeme pilláit, nem, mutatni arca rózsáit. Általad fényre vonva, népem megismerte menyasszonyát, kitől áradandó leszen reá minden boldogság. Áldás reátok s nevetekre fény!“

„De nem volt előttem nagyobb, nem kedvesebb senki náladnál, ki itt enyészol a sírban. Mosolyogva nyílt meg előtted az élet, meg egy fényes pálya, a földi javak sokféle varázsival édesgető. „Isten veled, te fény, kényelem s minden földi jó! — mondád — én független maradok tőled, hogy egy istenné rabja lehessenek.“ S tapsolának a jók, s áldozatod kedves volt; a tieid pedig szántak, s hűségdet betegségnek mondták.“

„Azonban jött a meggondolatlan barát, s körülveve. Te megintéd őt, korholád és hallgatál. S megragadott a sors, iszonyú kezével. . . . De lelked erőt vön a honszerelemtől s nem csüggede. Negyven éve virúlt el életednek, s halántékid már őszbe borúltak, viritó tetemeid őszvefonynyadtak. . . . De fentebb és fentebb loboga kebledben a világ, mely szemeidnek nem loboga. S megszülemlék az eszme, melylyel új birodalmakat valál elfoglalandó nyelvennek. . . .“

„Megjelent végre a szabadulás órája, s te kiléptél ismét a föld színére. De a mely ivadék ismert vala, rég elfeledett, az új ellenben nem ismert téged.“

„Te pedig hozzá fogtál a nagy munkához. Irtanod kelle s rontanod, hogy építhess; és korod fellázadt ellened a butaság és makacsság, irígység és dac minden fegyvereivel. Árulónak szidalmazta téged, a hűvet; rontónak az alkotót; őrzöngőnek a bölcsét; tilalmakat akart szórni elened, a jótevő ellen; üldöze, rágalmazza, követ emele minden kicsiny gyarlóságod ellen: te pedig beburkoltad magadat rendületlen hited, eltökélt nagy szándékod s tűrő bölcseséged palástjával, s hagyád magadra hullani a követet, és — építettél.“

„Zászlód alá esküvék egy újabb, lelkesebb sarjadék. S követé az úttörőt. Az egyesült erő új századot teremt; a század pedig el nem ismerte teremtőjét.“

„Itt szenvedél te, e rideg falak közt. A haza gondjai közt elfeledéd magad, el háznépedet. Bevontad ablakidat, hogy ne lássa senki, mint nem találhata hitvesed egyebet, mint a mi egykori legszegényebb jobbágyod asztalán is áll. Lelked békén tűrte saját ínségedet, s nem jajdúlt el, csak midőn gyermekidet pillantád meg. S mind ezt érettem!“

„Azért nem volt előttem és nincsen nagyobb, sem kedvesebb senki náladnál, ki itt enyészszel a sírban.“

„Most házad üres. A harminc évi örömek háza, nemzeti haladáson kelt örömeké, s a harminc évi gyötrelmek és jajok háza üres és pusztá. Mert mit nekem annak mostani lakója!“

„Vagy inkább, fájdalom nekem, ez idegen lakók miatt, s jaj mindnyájatoknak, kik ezt látjátok és tudjátok, és segíthetnétek; de nem rázkodik meg lelketek, és nem szánakoztok a nemesnek árváin, s nem boszúljátok meg a szerencsétlennek emlékezetét; ki ha láthatná házát, és benne nem özvegyét és gyermekeit, hanem ez idegen háznépet: elfájdulna keblében a kidobogott szív, s a halott mélyebben sülyedne sírjában.“

IV.

S ha kik szavamra buzdulatba kelnek,
Jutalma nyílik e szorúlt kebelnek.
Kisfaludy Károly.

„Lelkes férfiak lépdelték az úttörő nyomain. Váratlan fényben, új csillagként a borongó egen, tünt fel Miklának dalosa. Így még nem zenge magyar lant. Dicsőség lengett fejére, közös a nagy úttörőével. De a mi ki volt viva az ész s a szépnek istennéje előtt; a sokaság tagadta, nevetekre szégyent torlaszta.“

„Az okatlan, a hálátlan nép! Így támadt fel a zsidó nép is vezetője ellen.“

„S új segedelmet küldö a jó ügyek ura.“

„Egy régi háznak, melyből nyolc század alatt egész egy had vérzett el a csata síkján, fiai közül az utolsó, gyilkolója lön anyjának, születése által. Az apa haragja lebegett a bölcső felett; az csinála a heves, de lelkes, de jó gyermekből elvesztett fiút, az üzte csatákba, ki a rideg életbe, az ínségbe. Ez az ő nagy iskolája. Fölbredt lelkében a költészethatalma, föl keblében a honszerelem keserédes szenvedelme.“

„Ő pedig az úttörő zászlóhoz állá.“

„Sok alakú, gazdag szellemének ereje felkölté megint az elcsüggedt, vagy készantag elfordított, elszórt, megvesztegetett figyelmet. Új mezők nyíltak a magyar lantnak; új élet keletkezék a színpadon. A sokaság érze valamit, mit azelőtt nem; az avatott felfogta őt, és áldá. Elszánt-sága és ereje új hevet és ösztönt öntének társaiba; biztatásai új bajnokokat nevelének az ügynek.“

„Az ő évtizede koronázza a múltat, s kezdője egy szebb jövőnek.“

„A színre néztem: a szó honi volt, de idegen ember, érzés, hang; betekinték a lyányka csendes hajlokába: honi volt mit a fül hallott, de a léleknek idegen. Ő magadat tüntete fel, oh nemzet, színeden; a lyányka téged láta és halla; és téged kezde érezni. S a kor hevült tőle, s lassanként nem hallá többé az ócsárlókat, hanem hinni és reményleni kezdett.“

„Boldogok, kik látják kikelni a magvakat, melyeket elhintettek!“

„Tőled, hű fia népemnek, ez öröm megtagadtatott. Kora sírba szálltál, miután a sors keze megenyhült vala feletted, s napjaid elért függetlenség után s nemzeted tapsai közt derültebben folytanak már, éjjeleiden nyugalom lebegett. Sírba szálltál küszöbén egy új, nyíló időszaknak, melyet te is segítél támasztani. De az szépen virít, elszórt magvaidd kikelnek; a remények, melyeket szived szent hitében neveltél, teljesednek; s kiket buzdítál, a férfiak, dicsőséggel váltának fel a pályán.“

„Te pedig mind ezeket nem érhetted; nem örülhetél a jókkal, nem munkálkodhatál tovább az erő és lángésznek melletted feltűnt embereivel. Azért emlékezedet fájdalommal párosúlva él szivemben, s mind azokéban, kik téged szerettenek.“

V.

Áll a Parthenon.

Panegyricus.

„Az én sugallásim nem voltak hasztalanok.“

„Együtt a haza atyái. Panaszim elötörtek sziveikből, buzdításim ömlöttek ajkaikról. Fölkél fia egy felejthetetlen férfiúnak, s leteszi áldozatát a legszentebb ügyért. Meglepetés, bámulat, öröm köti le a nyelveket; de szólnak az arcok vonásai s a könnyük, melyek a nagy tettnek folynak.“

„S a bajnokot bajnokok követik. Füstölög az oltár. Áll a Parthenon.“

„Hála, mert nemzetemről le van törölve az önzés, a szükkeblúség szennye; le, általad, hősfaj, melynek neve bájhang lesz a népnek, míg élni fog e földön; és nagy lesz a világ előtt: mert nagy az, ki eszméért áldozni tud.“

„S nappallik e birodalom felett.“

„Nem voltak tehát hiába téve a nagy munkák, hiába hullatva a veritékek, sírva könnyei váltva a keservnek és örömnek; nem szégyenült meg e gyermeki bizodalom, s a százados reménység betelni indult. A nemes tudományok megszólamlanak nyelvemen; s van, ki meghallgatja a szólókat. S közöttök ott az áldozattevő is; munkál és fárad, küzd és ví, tollal és tettel, éj és nap.“

„Oh mikép háláljam meg neked ezt, hü fia nemzetemnek?“

VI.

S fel tamatt a poor had.

Régi krónika.

„A szép hajnali eget felhők borítják. Az irigység és meghasonlás szörnyei dúlnak hajlokimban. Kiséretökben ledérség és gög, áltudás és önhittség, feledése minden ne-

mesnek, tapodása minden szentnek. Az én ügyemnek nem voltak veszélyesb ellenei mint e had. Az én színeimet hordja zászlóin, s ezek alatt öldös; engem hord ajkain, és kudarcot áraszt rám.“

„A te elleneid, úttörő, ki e sírban hamvadsz, nem hívének bennem. Ez a nép pedig hisz bennem s az én védeimben. Hanem elárul engem, és gázolja őket azon rút ércért, melyet csak dicső cél nemesít. Ezt készek ők minden áron vásárlani.“

„Azért borong felhőkkel homlokom, s keseríti bú örömeimet.“

„Te pedig, úttörő, lengd körül türelemmeddel azokat, kik hozzám hívek, és szent ügyemhez. A te emlékezeted, mely nekem kín és öröm, tanítsa őket a nemes tettek örömei felett túrni, a méltatlanságokat megvetni! Úgy ők örökké fognak érteni engem, s a felhők oszlani.“

TARTALOM.

ELŐSZÓ	III
------------------	-----

ELSŐ KÖNYV.

	<i>Lap.</i>
I. Telegdi Miklós	3
II. Gróf Zrínyi Miklós	8
III. Gyöngyösi István	20
IV. Révai Miklós	24
V. Virág Benedek	30
VI. A két Budai	39
VII. Horvát István	44
VIII. Fejér György	58
IX. Gróf Teleki József	64
X. Kulcsár István	69
XI. Gaal György	76
XII. Szemere Pál	87

MÁSODIK KÖNYV.

Beszédekben.

I. Nemeskéri Kiss Pál	93
II. Kis János	97
III. Schedius Lajos	106
IV. Gyurikovics György	114
V. Sztrokay Antal	119
VI. Dohovics Vazul	121

	<i>Lap.</i>
VII. Horváth József	124
VIII. Döbrentei Gábor	129
IX. Stáhlly Ignác	136
X. Széchy Ágoston	140
XI. Lassú István	143
XII. Bárány Ágoston	147
XIII. Antal Mihály	152
XIV. Helmeczy Mihály	156
XV. Jászay Pál	163
XVI. Nagy Ignác	169
XVII. Ifj. gróf Teleki Ferenc	174
XVIII. Czech János	180
XIX. Gróf Teleki József	188
XX. Repický János	206
XXI. Hetényi János	215
XXII. Kiss Bálint	224
XXIII. Petényi Salamon	231
XXIV. Somossy János	242
XXV. Vecsei József	246

APOTHEOSIS.

Időszakok és koszorúk (1836)	255
I. Széphalom. — Romok	251
II. Ébredés. Erdő	256
III. Kazinczy Ferenc. Újiskola	257
IV. Kisfaludy Károly. Aurórakör	259
V. Széchenyi. Akadémia	261
VI. A zavargók	265

895.29
T5755

